

**BARTULINOV BOJ S VJETRENJAČAMA: MANIPULACIJA
KAO HISTORIOGRAFSKA METODA
(Odgovor na članak Nevenka Bartulina “Intellectual Discourse
on Race and Culture in Croatia 1900-1945”)**

U ovom članku, pisanom u polemičkom tonu, autor nastoji problematizirati način na koji se u dijelu historiografije i danas promatraju ideologija hrvatskog nacionalizma, ustaški pokret i Nezavisna Država Hrvatska. Prema njegovu shvaćanju, ideologija hrvatskog nacionalizma od sredine 19. stoljeća do kraja Drugoga svjetskog rata nije pretrpjela bitnije modifikacije, nego se je u čitavu tom razdoblju zadržavala na opravdanju prava Hrvata kao višekonfesionalnoga europskog naroda na samostalnu državu. O tome vrlo jasno govore ne samo političke manifestacije, nego i literarna odnosno uopće kulturna ostvarenja protagonista nacionalističke ideologije. Kao što geopolitički položaj hrvatskih zemalja i vanjske okolnosti nisu omogućavale ostvarenje tog prava, a samim time i snažniju evoluciju ideologije hrvatskog nacionalizma, tako je ta ideologija povremeno poprimala vanjske ideološke i političke utjecaje samo iz taktičkih razloga i na površinskoj razini. I ustaški pokret, kao jednu od manifestacija hrvatskog nacionalizma, karakterizira ideološki eklektizam, pa su upravo zbog toga shvatljivi različiti, ponekad i oprečni izrazi odnosa njegovih prvaka prema ideologijama koje su dominirale Europom u razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata.

Ključne riječi: hrvatski nacionalizam, ustaški pokret, Ustaška načela, Nezavisna Država Hrvatska, rasno učenje, rasno zakonodavstvo

U pogovoru hrvatskog izdanja svoje knjige *Italian Support for Croatian Separatism 1927-1937*, američki povjesničar James J. Sadkovich osvrnuo se i na neke od tekstova koji se bave istom ili srodnom temom: hrvatskim nacionalizmom u razdoblju prije Drugoga svjetskog rata i hrvatskim nacionalistima iz toga doba, koji su u odnosu na jugoslavensku državu zastupali – naravno – separatistička rješenja.¹ U kontekstu ocjene onih autora koji ne primjećuju društveno i vojno-politički uvjetovane promjene ideološko-političkog instrumentarija ustaškoga pokreta niti uočavaju amplitude u razlikama i sličnostima između ustaštva i fašizma tijekom dvadesetih, tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća (što znači da ne razlikuju uzroke od posljedica te, dakle, „statično pa stoga i krivo tumače povijest“), Sadkovich je u jednoj bilješci upozorio i na Nevenka Bartulina.

Posvećujući tri rečenice njegovoj disertaciji *The Ideology of Nation and Race: The Croatian Ustasha Regime and its Policies towards Minorities in the Independent State of Croatia, 1941-1945* (University of New South Wales, 2006.), Sadkovich bilježi da Bartulin „tvrđi kako ustaše nisu samo nastojali stvoriti hrvatsku 'državu-naciju' već također 'ukloniti

¹ J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.-1937.*, Zagreb, 2010., 327.-369.

etničke, rasne i vjerske manjine' koje bi remetile 'organsku' prirodu države, što su dvije dosta različite zadaće što se mogu spojiti jedino ako se pretpostavi kako su ustaše kanili počiniti genocid (ili nešto tome slično) još od samog nastanka pokreta“. Očito smatrajući tu tezu promašenom, Sadkovich dodaje kako se Bartulin, da bi pokušao dokazati svoju „teorijsku postavku“, služi nečim što predstavlja „klasičan primjer urušavanja kronologije“.²

Bartulinovi tekstovi koji su mi došli pod ruku, upućuju me na zaključak sličan Sadkovichev, s tim da bih ga ja formulirao puno oštrije, ocjenjujući njegov rad neusporedivo nepovoljnije.

Naravno, nema tu osobnih motiva. Bartulina ne poznajem osobno. Komentari koje sam od upućenih čuo o njegovoj disertaciji, nisu bili takvi da bih potragu za njom smatrao vrijednom truda. Bartulinovi tekstovi objavljeni u hrvatskoj periodici samo su ojačali moje prvotno stajalište: danguba je baviti se djelima autora koji u literaturi (dakako, inozemnoj, jer drže da na taj način ostavljaju dojam učenosti!) nabasaju na neki, počesto nedomišljeni teorijski model, pa onda pomisle kako bi bilo vrlo originalno i vrlo *znanstveno* prema tome modelu reinterpreterirati i protumačiti hrvatsku povijest, pritom kompilirajući tuđe tekstove, po unaprijed zadanu obrascu probirajući podatke, te prešućujući, izmišljajući i modelirajući činjenice. Ako se pritom ti i slični duhovni skorojevići služe *politički korektnim* konstrukcijama kako bi polučili vrlo prepoznatljive i opipljive ovozemaljske ciljeve, onda držim da ih treba još više ignorirati, jer intelektualne obrtnike i – da se opet poslužim Sadkovichem – *akademske poduzetnike*, ne smatram dostojnim ničega doli prijezira.

Ukratko, N. Bartulin kao povjesničar i *znanstvenik* uopće, bio mi je i ostao potpuno nezanimljiv.

Nisam se njime htio potanje baviti ni onda kad je u uglednome *Review of Croatian History* (3/2007, 1, str. 49.-73.) objavljen njegov članak, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism': An Assessment of Croatian-Italian Relations Within the German 'New Order' in Europe 1941-1945“. No, na konstrukcije iz toga teksta, utemeljene na zapanjujućem nepoznavanju činjenica, upozorio sam u jednoj bilješci u svome članku namijenjenom jednomu hrvatskom znanstvenom časopisu. Bila je ta bilješka formulirana slično Sadkovichevim opaskama, ali dvostruko kraća i – dakako – oštrija.

Ipak je uredništvo toga časopisa ocijenilo kako ta kratka bilješka identificira tendenciju pojedinih autora, da usprkos zabrinjavajućem stupnju ignoriranja osnovne faktografije, hrabro nude vlastitu interpretaciju i donose zaključke koji zanemaruju kontekst i kronologiju, ali su zato iz današnje perspektive *politički korektni*. Dodatni je problem što se ti *akademske poduzetnici* zgražaju nad ozbiljnim piscima te ih denunciraju da, eto, sve do njih nisu uočili ono što se moralo uočiti: da su rasno učenje i rasizam alfa i omega, *ceterum censeo* ustaške, a možda čak i hrvatske nacionalističke ideologije uopće.³

Jer, ako rasistička gledišta – kao što sugerira Bartulin u svojim člancima – zastupaju ne samo „ustaški intelektualci“ (Mladen Lorković, Mile Starčević, Milivoj Karamarko i sl.), nego i oni čiji je život okončan dok su ustaše bili tek organizacija u nastajanju ili posve marginalna snaga (Ivo Pilar, Milan Šufflay), kao i oni koji su prema ustašama zbog raznih razloga bili rezervirani ili oprezni (Filip Lukas, Zvonimir Dugački, Živko Jakić itd.), pa čak i oni koji su bili izrazito neskloni ustašama i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Josip Horvat, Ante Tresić Pavičić i sl.), ili su bili marksisti, a u svakom slučaju zatočenici u doba Nezavisne

² Ibid., 333. bilj. 28.

³ Takvo je svoje stajalište Bartulin još jasnije definirao u kasnijem članku „The Ideal Nordic-Dinaric Racial Type: Racial Anthropology in the Independent State of Croatia“, *RCH*, 5/2009, 1, 189.-219.

Države Hrvatske (Mirko Kus-Nikolajev), onda je zaključak potpuno jasan: hrvatska inteligencija, općenito govoreći, zastupala je rasistička gledišta.

A ako se tomu doda da su, prema Bartulinu, rasistička gledišta u jednom narodu što je većinom katolički, zastupali i ljudi koji su sazreli odnosno djelovali kao katolički svećenici (Kerubin Šegvić, Stjepan Sakač, Filip Lukas, Ivo Guberina, Lovre Katić), problem postaje još ozbiljniji. Kad se još ima na umu da su u NDH, prema Bartulinovoj sugestiji, objeručke prihvaćeni i pisci koji su u jednoj fazi života bili jugoslavenski integralisti (Lukas, Tresić Pavičić, Kus-Nikolajev), a kasnije optuživani zbog trockizma (Kus-Nikolajev), kao i oni koji uopće nisu Hrvati (Boris Zarnik) ili su to tek u prvom naraštaju (Ćiro Truhelka), ali su (stvarno ili navodno) zastupali rasistička stajališta te su s društvene margine tobože dospjeli u žarište pozornosti, onda je jasno što Bartulin hoće kazati: ti autori su u hrvatskoj javnosti prihvaćeni baš zbog toga svog rasizma.

Krug se zatvorio: narod rasista objeručke prihvaća čak i one koji su tuđinci ili su bili „otpadnici“, samo ako su – rasisti. Hrvati su, dakle, rasisti, i nema ništa u hrvatskoj povijesti 20. stoljeća što nije rasističko. A ako slučajno i ima neki Hrvat koji nije rasist, taj zasigurno nije zastupao ideju neovisne hrvatske države, niti ju je prihvaćao.

Silogizam je besprijekoran (što je za Bartulina pravo čudo!): politički nazori hrvatskih nacionalista nisu samo neminovno povezani s rasističkim osvjedočenjem, nego su upravo njegov izraz i zakonito čedo. I ako se pritom, poput Bartulina, ni jedna jedina riječ ne kaže o tome, da djela pisaca koje on u svojim konstrukcijama spominje, upućuju na drugačije, pa i na protivne zaključke, i ako se uopće ne spominje da su u hrvatskoj nacionalističkoj inteligenciji postojali deseci i stotine onih koji su u antropološkome smislu otvoreno zastupali naglašeno proturasistička (a u političkom smislu, protutotalitarna) stajališta, onda didaktička svrha toga *kvaziznanstvenog naklapanja* i njezine političke poruke bivaju kristalno jasne.

Uopće ne dvojim o tome da postoje „intelektualni“ krugovi koji će takve „znanstvene“ teze dočekati s veseljem, jer znademo da su postojali „veliki humanisti“ (poput npr. Ernsta Blocha), koji su hrvatski narod proglašavali „fašističkim“, i da su se u procesu osamostaljenja Republike Hrvatske vrlo često potezali takvi i slični „znanstveni“, „humanistički“ i „demokratski argumenti“ protiv Hrvatske i Hrvata. Kao što o tome nemam dvojbi, nemam osobitih dvojbi ni oko toga, da Bartulin u svojoj *znanstvenoj* djelatnosti računa baš na simpatije takvih „znanstvenika“, „humanista“ i „demokrata“.

Oni koji me poznaju, znaju da me ništa ne veseli više od žustre polemike. Valjda mi je zato iz uredništva tog časopisa predloženo, da tu bilješku izostavim iz teksta kojemu je prvotno pripadala, te da umjesto nje napišem opširniju kritiku Bartulinova članka, pobrojim njegove faktografske pogreške i osvrnem se na njegove teze, konstruirane na predrasudama i ignoriranju činjenica. U prvi mah sam prihvatio taj prijedlog. Nisam smatrao korisnim gubiti vrijeme na autora (jer se on bavi politikom, a ne znanošću), ali sam držao kako je uputno čitatelje – napose one strane – upozoriti na to da je Bartulin zabasao, i da bi prije upuštanja u ikakvu (pa i politikantsku) interpretaciju, bilo korisno da ovlada bar elementarnim činjenicama. Jer, dimenzije njegova neznanja su ravne uvredi. No, zbog drugih obveza i nedostatka vremena, zamisao nisam mogao ostvariti. Ispričavajući se uredništvu tog časopisa i usmeno i pismeno, jedan mali dio, upravo zametak te svoje kritike koji je mogao funkcionirati kao samostalan tekst, naknadno sam dostavio uredništvu *RCH*. Bio je taj zametak uobličen u moj kratki osvrt na Bartulinov članak, te je 2010. godine i objavljen.⁴

⁴ Tomislav JONJIĆ, „From Bias to Erroneous Conclusions“, *RCH*, 6/2010, 1, 227.-238.

S obzirom na opisanu pretpovijest svoga osvrta, nisam u njemu mogao ni slova kazati o kasnijem članku koji je Bartulin u istome časopisu objavio o srodnoj temi,⁵ jer za nj u to vrijeme nisam ni znao. Iako je objavljen kasnije (2010.), moj je osvrt nastao ranije i – kao što se iz njega jasno vidi – odnosi se isključivo na Bartulinov tekst iz 2007., a ne i na onaj iz 2009. godine. U njemu sam egzemplifikativno upozorio na četiri-pet najkrupnijih primjera koji demonstriraju da Bartulin ne zna osnovne činjenice koje se tiču problematike kojom se tobože bavi, i da vrlo nekritički preuzima tvrdnje autora koji su poslovično nepouzdana. Glavninu (čak devet desetina!) toga osvrta posvetio sam dokazivanju da Bartulin, uslijed svog nepoznavanja klasičnih djela hrvatske književnosti, stvara najfantastičnije konstrukcije o metodologiji i ciljevima tadašnje hrvatske („ustaške“) propagande.⁶ Dodatna je nevolja bila u tome da su posrijedi vrlo poznati stihovi Vladimira Nazora, pjesnika koji nikad nije bio ustaša, nego je poznat i po tome što je prije Drugoga svjetskog rata glasovao za jugoslavenske, a ne za hrvatske stranke, a u ratu se – unatoč pohvalama i književnim nagradama koje je dobivao od ustaškog režima i novinstva pod njegovim nadzorom, pa i unatoč tomu što ga je Pavelić imenovao redovitim članom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – našao baš na protivnoj strani, na strani jugoslavenskih partizana, a nakon rata je zauzimao formalno visoke pozicije u sustavu vlasti komunističke Jugoslavije.

Činilo mi se zanimljivim objaviti bar taj fragment, jer sam Bartulinovu logičku i historiografsku akrobaciju smatrao jednim od vrhunaca kvaziznanstvene manipulacije u posljednjih nekoliko desetljeća. Nemajući vremena, nisam u tome kratkom osvrtu navodio sve, nego samo nekoliko Bartulinovih pogrešaka i propusta, smatrajući kako bi protivno postupanje odudaralo od moje samaritanske dobrohotnosti. Istodobno sam držao da će i tih nekoliko primjera polučiti razloge zbog kojih je osvrt nastao. Jedan od njih, rekoh, bilo je i upozorenje u prvom redu inozemnom čitatelju, da Bartulinove teze ne uzima olako. Ozbiljnim hrvatskim povjesničarima takvo upozorenje nije potrebno, ali kako *RCH* izlazi na engleskom jeziku, pomislio sam da se može dogoditi, da se na Bartulinov tekst oslone i oni koji će se potom proglasiti stručnjacima za hrvatsku povijest, pa možda postati i mentorima kakvim novim bartulinima. Jer, kao što znademo, i na hrvatskim, a kamoli na inozemnim sveučilištima, branjene su i obranjene ne samo one doktorske teze koje predstavljaju ozbiljan doprinos znanosti, nego nažalost i one koje takve atribute nipošto ne zaslužuju, i koje su branjene pred mentorima što bismo ih teško mogli nazvati stručnjacima, a kamoli autoritetima za hrvatsku povijest. To je, dakako, načelni problem koji nadilazi okvire ovoga članka i ne odnosi se na disertaciju N. Bartulina, koja mi je do danas nedostupna. Naravno, suvišno je napominjati da stanovite predodžbe o njoj imam na temelju dostupnih mi Bartulinovih tekstova, objavljenih u hrvatskoj periodici.

Neko vrijeme nakon što sam svoj kratki osvrt, zametak nesuđenoga članka u drugome časopisu, dostavio uredništvu *RCH*, tadašnji glavni urednik, dr. sc. Jure Krišto obavijestio me je da je tekst prihvaćen za objavljivanje, te da je moju reakciju uredništvo odmah poslalo N. Bartulinu i ponudilo mu da replicira u istome broju časopisa. Bila bi to prigoda da čitatelj u istome broju *RCH* čuje *oba zvona*, dakle, prigoda da Bartulin već u istome broju opovrgne moje tvrdnje. Ako sam u pravu, trebao se ispričati čitateljima zbog svoga neznanja; ako sam u krivu, mogao je to pokazati i izvrnuti me podsmijehu bar onoliko koliko sam ja njega izvrnuo. Nije se tražilo ni puno vremena: ako je stručnjak za tu problematiku, mogao je to

⁵ To je već spomenuti Bartulinov članak „The Ideal Nordic-Dinaric Racial Type: Racial Anthropology in the Independent State of Croatia“.

⁶ T. JONJIĆ, „From Bias to Erroneous Conclusions“, 228.-238.

učiniti u sasvim kratkom roku, jer moj osvrt – kao što svaki čitatelj može lako vidjeti – ne sadrži više od pet-šest tvrdnji. No, Bartulin je tu mogućnost odbio, što već samo po sebi dovoljno govori. Kao što se vidi iz najnovije njegove reakcije, nije Bartulin ni u jednom slučaju uspio pokazati da sam u krivu, ali se – dakako – nije ispričao. Za to bi se htjelo više dostojanstva i intelektualnog poštenja.

Priznajem da sam tu Bartulinovu šutnju primio s kršćanskim milosrđem, jer shvaćam da nije lako priznati četiri-pet krupnih faktografskih pogrješaka koje sam tamo usput spomenuo, te se istodobno suočiti s činjenicom da je čitava Bartulinova konstrukcija o Hrvatima kao „porodu vuka i arslana“ („the Croats as an ‘offspring of wolves and lions’“) nastala na njegovu dramatičnom nepoznavanju osnovnoškolske lektire. U svojoj naivnosti čak sam pomislio kako mi je Bartulin zahvalan na vrlo benevolentnu pristupu njegovu članku. Jer, da sam imao vremena za onu nesuđenu kritiku njegova teksta, identificirao bih još priličan broj tvrdnji koje pokazuju da je Bartulin u pravilu na ratnoj nozi s činjenicama, pa da već zbog toga ni njegove maglovite interpretacije ne treba uzimati previše ozbiljno.

Ustežući se od ulaženja u bilo kakve interpretativne razlike, mogao sam upozoriti, da Bartulin svoje tvrdnje često formulira u kondicionalnom obliku ili riječima „čini se“, „izgleda“, „vjerojatno“ i slično.⁷ Događa se to i drugim autorima. Međutim, zapanjujuće je da Bartulin iz tako postavljenih premisa bez ikakva oklijevanja i rezervi formulira iznimno maštovite konstrukcije koje potom servira kao konkluziju u apodiktikom obliku.⁸ A još je stari Aristotel upozorio na to da su takvi silogizmi jedna od klasičnih logičkih pogrješaka. To znači, da taj Bartulinov odnos prema logičkom zaključivanju ima i nekih drugih, ne samo historiografskih implikacija. No, one u ovu raspravu ne spadaju, pa se njima ne ću baviti.

Ali, kad me je sad povukao za jezik i uskratilo mi pravo da ga tretiram onako kako zaslužuje – to jest, da ga ignoriram – ovom zgodom ću upozoriti ne samo na razigranu Bartulinovu maštu, nego i na to da on ima običaj napraviti faktografsku pogrješku i onda kad se ne služi kondicionalima. Za razliku od Bartulina kojemu je trebalo par godina da se obazre na moj osvrt, ja ću sada na primjeru njegova članka iz 2007. navesti šezdesetak (!) primjera koji bi se, da je bilo vremena, bili 2008. našli u mojoj *statistici* Bartulinova upornoga, nemilosrdnog i beskrajno krvavog ratovanja s činjenicama.

Evo, dakle, kako Bartulin pristupa onomu što on naziva „intelektualnim diskursom“, a što se ja – zbog časopisa, a ne zbog Bartulina – ne usuđujem okvalificirati onako kako bi taj postupak inače pristojalo kvalificirati. Nije to težak posao, jer pogrješke, površnosti, nepreciznosti, nejasnoće i očevidne manipulacije nižu se već od druge stranice Bartulinova teksta.

On bez ikakva krznanja tvrdi kako je prvi ustaški logor osnovan u Bovegnu (Italija),⁹ što možda i ne će biti točno. Naime, već je ustaški kroničar Mijo Bzik ustvrdio da je prvi logor osnovan „na sjeveru“, tj. u Mađarskoj.¹⁰ Nema dvojbe kako Bartulin – koji i inače osjeća

⁷ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 51., 53., 55., 62., 63. itd.

⁸ Ovako približno kod Bartulina teče proces *logičkog* zaključivanja: bez obzira na to što svi vide da je čovjek biće koje hoda na dvije noge, moguće je da je ipak četveronožac. A ako je četveronožac, onda vjerojatno ima i krzno. Međutim, Bartulin se kod toga spektakularnog otkrića ne će zaustaviti, nego će na idućim stranicama nastaviti umnu raspravu o svojstvima ljudskoga krzna, sredstvima za njegov uzgoj i njegu, kako bi na kraju članka došao do zaključka da je trgovina ljudskim krznom vrlo unosan posao. A kao kruna svega, on će se sablazniti nad autorima koji to do njega nisu uspjeli shvatiti.

⁹ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 50.

¹⁰ M. BZIK, *Ustaška pobjeda. U danima ustanka i oslobođenja*. Naklada Glavnog ustaškog stana, Zagreb, 1942., 20.-22.

ozbiljan strah od arhiva i izvornoga gradiva – nije mogao znati da se u neobjavljenom gradivu u privatnom posjedu, poput tajnih poruka Stanka Hranilovića pripadnicima tzv. prvoga ustaškog roja u domovini (pa i njegovu utamničenomu bratu Marku), već u proljeće 1930. spominju „naši iz Jankovca“. Ta sintagma bi mogla upućivati na točnost Bzikove tvrdnje. Ako za nju nije znao, Bartulin je za Bzika morao znati. Iako tom ustaškom propagandistu doista ne treba sve vjerovati, ozbiljan bi povjesničar i njegovu tvrdnju spomenuo i ocijenio. Spomenuo bi i to da se u jednoj od najvažnijih ustaških propagandnih publikacija posve jasno sugerira da je prije „prvog ustaškog logora u Italiji“ postojao „pravi ustaški vojnički logor“, koji se nalazio „preko Drave“, u Mađarskoj.¹¹ Važnost te formulacije, koja vjerojatno također potječe iz Bzikova pera, tim je veća što se u njoj uopće ne spominje najpoznatiji zapovjednik toga logora u Mađarskoj, Gustav Perčec. U vrijeme objavljivanja te knjige, logor u Mađarskoj se, za razliku od Perčecova imena, očito, nije mogao, a možda ni htio prešutjeti. No, za Bartulina ništa od toga jednostavno – ne postoji. One za te podatke ne zna, pa ih i ne ocjenjuje.

Ali, recimo da se taj propust može tolerirati. Drugačije je kad Bartulin počne pisati o „prvom ustavu ustaške organizacije, napisanom 1932.“.¹² Logičkim zaključivanjem, to ne znači da je Ustav Ustaše – Hrvatske revolucionarne organizacije mijenjan i dopunjavan, nego bez ikakve dvojbe znači da postoji više ustava te organizacije. Potpuno je nejasno, gdje je Bartulin pronašao drugi ustav (ili možda misli da ih ima i više?), jer takvo što jednostavno – ne postoji.

Nije točna ni precizna niti Bartulinova tvrdnja da je Italija davala utočište ustaškoj organizaciji 1930-ih godina,¹³ jer je ta tvrdnja nepotpuna, budući da je ustaška organizacija u to vrijeme djelovala još u nizu europskih i prekomorskih zemalja, a pogotovo u Hrvatskoj. Upravo zato je uspjela preživjeti, pa čak i ojačati u razdoblju kad su joj europske revizionističke sile (Mađarska, Bugarska, a na koncu i Italija) uskratile pomoć.

Nije točna ni Bartulinova sugestija da prvaci Hrvatske seljačke stranke (HSS) nisu tražili inozemnu pomoć,¹⁴ jer su o pokušajima vodstva te stranke da dobiju inozemnu (pa i talijansku) pomoć, napisane tisuće stranica ozbiljnoga historioografskog štiva.

Nije istina da je taj odnos prema inozemnoj pomoći, skupa s odlukom o (ne)primjeni nasilnih metoda, ključna razlika između ustaša i HSS-a, kao što Bartulin misli.¹⁵ Ključna razlika je u tome što se vodstvo HSS-a uglavnom zalagalo za reformiranje, a ustaše za razbijanje Jugoslavije.

Nije točna ni Bartulinova tvrdnja da su se talijanski zahtjevi na istočnoj obali Jadrana ograničavali na granice predviđene tajnim Londonskim ugovorom iz 1915. godine.¹⁶ Bartulin tvrdi da se služio i Cianovim dnevnikom. Ako je propustio konzultirati ozbiljniju literaturu od te, onda je bar tu mogao pozornije pročitati. Kako je uspio previdjeti da se i u tom dnevniku (pod nadnevkom 1. svibnja 1941.) spominje da ne baš beznačajan krug važnih osoba talijanskoga političkog života zahtijeva da Hrvatskoj ne bude „ustupljen“ čak „ni centimetar“ morske obale?¹⁷ Nije li to ipak nešto više od zahtjeva iz Londonskog ugovora?

¹¹ „Ustaški pokret u inozemstvu“, *Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10. 4. 1941. – 10. 4. 1942.*, Izdao Državni izvještajni i promičbeni ured u Zagrebu, Zagreb, 1942., 12.

¹² N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 50.

¹³ Ibid., 49.

¹⁴ Ibid., 50.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Galeazzo CIANO, *Tagebücher 1939-1943*, 1. 5. 1941., Bern, 1946., 316.-317.

A očito je da ni oko Londonskog ugovora iz 1915. Bartulinu nije baš sve jasno. Italiji je tada obećano puno ustupaka i u Hrvatskoj i u Crnoj Gori i u Albaniji.¹⁸ Talijanski politički, a osobito vojni čimbenici, i u razdoblju Drugoga svjetskog rata listom su željeli više, a vrlo nevoljko su pristali na manje (Mussolini: „Io non posso essere rinunciatore!“). Zanimljivo je da je Italija 1939.-1941. i u Albaniji i Crnoj Gori postigla puno više od onoga što joj je obećano Londonskim ugovorom, dok je u Hrvatskoj postigla – puno manje.

Što Bartulina priječi da primijeti te činjenice? I, da se je udostojao primijetiti ih, bi li to nekako utjecalo na njegove zaključke?

Obično je krivotvorenje činjenica reducirati – poput Bartulina – ustaška sredstva borbe na terorizam.¹⁹ Kao što Bartulin ima pravo koristiti isti termin kojim se služio i propagandni stroj Kraljevine Jugoslavije, pa se – ako želi – čak i identificirati s njime, tako i čitatelj ima pravo iz njegove terminologije stvarati i stanovite zaključke.²⁰ No, ozbiljan povjesničar bi pri upotrebi tog termina napomenuo kako su ustaše u programatskim dokumentima (toč. 8. Ustaških načela) zapisali da hrvatski narod ima pravo ostvariti svoju neovisnu državu „svim sredstvima, pa i silom oružja“, što znači da se nisu ograničili samo na nasilne metode, nego su kazali kako su i one prihvatljive. Također bi ozbiljan povjesničar spomenuo čitavu seriju apela, promemorija i predstavlki koje su Pavelić i njegovi suradnici – jednako kao i prvaci HSS-a – uputili Društvu naroda i nizu europskih vlada, redovito pozivajući na primjenu demokratskih metoda, provođenje plebiscita i poštivanje prava na samoodređenje, ali uvijek – bez iznimke – nailazeći na gluhe uši.²¹ Nasilje, dakle, nije bilo posljedica slobodnog izbora, nego izlaz u nuždi. Pristojan bi čovjek spomenuo da je u spisima koje su sastavili Pavelić i njegovi suradnici, stotinu puta istaknuto kako je Jugoslavija prijetnja europskome miru, i kako je uspostava hrvatske države jedan od uvjeta toga mira.²² Napokon, pristojan bi čovjek istaknuo kako je, i nakon niza oružanih akcija, Pavelić ponavljao da „nitko razuman ne zabacuje ni redovitih i mirnih sredstava rada i borbe...“, ali se njihova vrijednost može ocjenjivati samo u odnosu na realne izgleda na uspjeh pri postignuću krajnjega cilja – neovisne Hrvatske.²³

Izmišljotina je Bartulinova tvrdnja da se Pavelić 1927. susreo s nekim talijanskim političarem koji se zvao „Roberto Forges D'Avanzati“,²⁴ jer se taj zvao Davanzati. Oko tog susreta i njegova tijeka odnosno sadržaja, u literaturi postoje različita tumačenja, pa bi ih ozbiljan povjesničar bar spomenuo, jer bi znao da Bogdan Krizman ne samo selektivno

¹⁸ Tekst Londonskog ugovora v. u: *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata*. Sabrao ih i objelodanio Ferdo Šišić, Zagreb, 1920., dok. 1., str. 5.-9.

¹⁹ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 50.-51.

²⁰ Kao što znademo, upotreba termina „terorizam“ za nacionalno-osloboditeljsku borbu odražava ne samo nacionalno-politička stajališta onoga tko taj termin koristi, nego ovisi i o (ne)uspjehu te borbe. I židovski, irski, palestinski i drugi borci za slobodu bili su „teroristi“, dok nisu postali – uvaženi državnici, nekad i dobitnici Nobelove nagrade za mir.

²¹ O tim apelima i promemorijama opš. A. PAVELIĆ, *Aus dem Kampfe um den selbstständigen Staat Kroatien. Einige Dokumente und Bilder*, Wien, 1931., 95.-125.; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 447.-451.; Marko SINOVIĆ, *N. D. H. u svjetlu dokumenata*, 2. izd. Zagreb, 1998., 91.-94.; Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, 107.-108. i dr.

²² Pavelićev programatski članak „Uspostava hrvatske države, trajni mir na Balkanu“ (1929.) objavljen je u više novina, a možda i kao posebna brošura. (M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, 108.-110.)

²³ A. PAVELIĆ, „Oslobodjenje“, *Nezavisna Hrvatska Država. Godišnjak 1934*. Ur. Mile Budak, s. l., s. a. [Berlin, 1933. ili 1934.], 22.

²⁴ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 51.

donosi, nego istodobno nerijetko krivotvori izvore.²⁵ No, čak je i Krizman bio, za razliku od Bartulina, dovoljno pristojan da prepriča izvorni dokument iz koga se vidi kako je Pavelić u razgovoru s Davanzatijem naglasio da dolazi u privatnom svojstvu (a ne kao predstavnik političke stranke), te ne traži nikakvu pomoć, a svaki onaj koji bi postupio drugačije, samim time bi se dezavuirao.²⁶

Bartulin to, dakako, ne će spomenuti, kako bi na temelju krivotvorenih činjenica mogao nastaviti svoje manipulacije.

Potpuna je besmislica tvrditi da su ustaše težili postići najmanje formalnu stvarnost neovisne hrvatske države („at least formal reality of an independent Croatian state“),²⁷ jer neovisnost može biti stvarna ili formalna (prividna), ali ne može biti „formalno stvarna“.

Bartulin izmišlja da je za Pavelića postojala isključivo sljedeća alternativa: Hrvatska u sastavu Jugoslavije pod srpskom hegemonijom, ili državnost u suradnji s Italijom,²⁸ budući da se on obraćao i Društvu naroda i europskoj javnosti uopće, te je sklapao ugovore s Bugarima (Sofijska deklaracija), Mađarima (Mađarska revizionistička liga) i Albancima (Kosovski komitet), sve s ciljem ostvarenja hrvatske državne neovisnosti. Nije, dakle, istina da je taj cilj htio postići samo u savezu s Italijom, nego je bio spreman prihvatiti bilo čiju pomoć.

Kad govori o „Maloj Antanti“ i njezinim članicama,²⁹ Bartulin zaboravlja da nakon ožujka 1939. nije postojala nikakva Čehoslovačka, pa njezino slabljenje (odnosno nestanak), kao i nestanak „Male Antante“ nisu mogli utjecati na njemačku politiku u posljednje dvije godine prije uspostave NDH.

Potpuna je izmišljotina da je Pavelić spis pod naslovom *Hrvatsko pitanje* („Die kroatische Frage“) poslao njemačkoj vladi.³⁰ Taj je spis poslan prof. Carlu von Loeschu s molbom da ga ovaj preda „na prikladnom mjestu u prikladno vrijeme“.³¹ Von Loesch nikad nije bio član njemačke vlade.

Tipična za Bartulinov način manipuliranja činjenicama jest njegova tvrdnja na istoj stranici (!), da njemačko ministarstvo vanjskih poslova taj spis nije primilo do travnja 1941. godine.³² Dakle, on najprije ustvrdi da je spis poslan vladi, a onda kaže da ga ministarstvo nije primilo punih pet godina. Znači li to da Bartulin ne zna kako je ministarstvo vanjskih poslova također dio vlade, ili možda sugerira kako je pošiljka do Berlina iz Italije putovala skoro pet

²⁵ As. [A. PAVELIĆ], „Značenje i uloga emigracije“, *Hrvatska*, br. 2 (78), Buenos Aires, 20. 1. 1951.; ISTI, *Doživljaji II*, Zagreb, 1998., 141.-142.; *I documenti diplomatici italiani*, ser. VII., Vol. V, Roma 1967., dok. 273, 286, 313 i 324., str. 270.-271., 280., 302.-305., 317.-318.; Jere JAREB, „Šest dokumenata o prvom dodiru dra Ante Pavelića s talijanskom vladom 1927“, *Hrvatska revija*, 20/1970, br. 4 (80), 1165.-1168.; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978., 12.-16.; Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo Državu. Uspomene, osvrti i doživljaji*, 1, Barcelona-München, 1985., 275.-281.; T. JONJIĆ, „Povijesno-politički okvir postanka ustaškog pokreta“, (1), *Hrvatska obzorja*, br. 2, Split, 2001., 386.-402.; M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, 40.; Stjepan MATKOVIĆ, *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb, 2011., 178.-179.

²⁶ Spomenutu rečenicu (nakon J. Jareba u citiranom članku!) objavio je B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 12. No, Krizman je u svome jugoslavenskom zanosu i historiografskoj neobjektivnosti bio dovoljno *lukav* da tu promemoriju ne uspoređi sa sličnim dokumentima koje su Talijanima prije Pavelića i nakon njega upućivali drugi (ne samo emigrantski) hrvatski političari, uključujući Stjepana Radića, Augusta Košutića i Vladka Mačeka.

²⁷ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 51.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid., 52.

³⁰ Ibid.

³¹ M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, 430.

³² N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 52.

godina, ili u svom pokušaju manipulacije hoće kazati da je njemačka vlada spis primila 1936., ali je ministarstvu vanjskih poslova dostavljen tek pet godina kasnije?

Koji je smisao te besmislice?

Zato je od autora kakav je N. Bartulin potpuno iluzorno očekivati da opiše okolnosti u kojima je Pavelić taj spis sastavio, ili da spomene kako je on sredinom tridesetih godina uzalud pokušavao preseliti u Švicarsku odnosno premjestiti težište svoga djelovanja u Belgiju.³³ Razumije se da Bartulin ne će spomenuti kako taj Pavelićev spis javnosti ni njegovim pristašama nije bio poznat prije proljeća 1941., a na hrvatskom je objavljen tek iduće, 1942. godine,³⁴ jer bi i prosječno inteligentan čitatelj iz toga zaključio kako nije bio namijenjen ideološko-političkoj izobrazbi pristaša ustaškog pokreta.

Dakako, Bartulin će sve to prešutjeti da bi mogao konstruirati tezu o ustaškom ideološkom naslanjanju na nacionalsocijaliste.

Kako to da analogan postupak ne primjenjuje u odnosu na Pavelićevo višekratno i uzaludno obraćanje Društvu naroda? Zašto iz toga ne sugerira zaključak da je Pavelić time htio svoje pristaše usmjeriti na demokratski način razmišljanja i djelovanja, ali da su tzv. demokratske sile otklanjale hrvatske zahtjeve i podupirale diktatorski jugoslavenski režim, pa je samim time hrvatskim nacionalistima bio ograničen prostor djelovanja i izbor metoda borbe? Zar bi ta sugestija bila nelogičnija? Je li moguće da baš zato Bartulin prešućuje sve te apele i pokušaje, te da baš zato inzistira na „terorizmu“ kao ključnoj, pa čak i jedinjoj metodi ustaške borbe?

A uz tu demonstraciju svoga nerazlikovanja uzroka od posljedica, Bartulin kao na tekućoj vrpici niže faktografske pogrješke.

On ne zna da u doba Hitlerove vladavine nije postojalo nešto što se zvalo Sovjetskom Rusijom,³⁵ jer to kao zemljopisni pojam nije postojalo nikad, a istočno od Poljske već od 30. prosinca 1922. postoji država koja se zove Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR).

Bilo bi dobro kad bi autor znao da 1918. nije formirana država koja bi se zvala Jugoslavijom,³⁶ nego je taj naziv 1929. dobila država koja se 1918.-1921. nazivala „Kraljevstvom Srba, Hrvata i Slovenaca“.³⁷

Bartulin također izmišlja da je državnim udarom u ožujku 1941. srušena „vlada kneza Pavla Karađorđevića“,³⁸ jer Pavle Karađorđević nikad nije bio predsjednik nijedne vlade, pa njegova vlada nije ni mogla biti srušena.

Problematične je uvjerljivosti i Bartulinova tvrdnja da je Slavko Kvaternik u travnju 1941. bio neslužbeni šef („unofficial head“) domovinskoga ustaškog pokreta.³⁹ Ako se uopće uzme da je taj dio ustaškog pokreta imao čak i „neslužbenog šefa“, onda bi se prije moglo kazati kako je taj položaj od sredine 1938. imao književnik i političar dr. Mile Budak, koji nije neposredno sudjelovao u proglašenju države jer se je nalazio u bolnici. Taj Budakov položaj izvire iz njegove formalne pozicije doglavnika (od 1935.), kao i iz njegova društvenoga

³³ J. J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.-1937.*, 179., 192., 303.; B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 295. Naravno je da će Bartulin u svojoj manipulaciji prešutjeti kako je prva smrtna kazna Paveliću izrečena sredinom 1929. godine, pa da mu je već zbog toga bilo ograničeno ne samo nastanjivanje u inozemstvu, nego i kretanje.

³⁴ M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, 430.

³⁵ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 52.

³⁶ *Ibid.*, 62.

³⁷ U izvorniku: Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

³⁸ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 52.

³⁹ *Ibid.*

ugleda te činjenice da je od 1939. uređivao zagrebački tjednik *Hrvatski narod* kao glavno ustaško glasilo i da je 13. travnja 1941. formirana svojevrsna privremena vlada („Hrvatsko državno vodstvo“), kojoj na čelu nije bio S. Kvaternik, nego upravo M. Budak.⁴⁰

Bartulin izmišlja da je Pavelić tijekom susreta s Mussolinijem u ožujku 1941. pristao na odstupanje dijelova hrvatske obale kako bi zauzvrat bio postavljen za „vođu“ („leader“) hrvatske države.⁴¹ O dva sastanka Mussolinija i Pavelića (u ožujku i travnju 1941.) postoji obilna literatura, a i sâm sam o toj temi pisao dosta opširno, analizirajući dokumente i svjedočenja suvremenika.⁴² Zato pozivam Bartulina – koji o okolnostima proglašenja NDH i o karlovačkom razgovoru između Pavelića i Edmunda Veessenmayera jednostavno konfabulira (ne razumijevajući kontekst, ne znajući činjenice, oslanjajući se na nepouzdanu literaturu i pritom pokazujući čak nesposobnost da korektno prepíše tuđe radove) – da ponudi dokaz za svoju tvrdnju.

Uzged valja primijetiti, da je za Bartulinovu manipulatorsku metodu tipično, da u kratkom opisu toga karlovačkog sastanka Pavelića i Veessenmayera tobože uzged spomene kako je potonji bio „the German with SS rank“,⁴³ iako je Veessenmayerova pripadnost SS-u u tom susretu bila sasvim irelevantna. No, u Bartulinovoj *znanstvenoj* metodi ona ima posve bjelodane implikacije: važno je da je Pavelić razgovarao s pripadnikom SS-a, ali Bartulin nikad ne će spomenuti da su se i on i drugi hrvatski političari (uključujući, dakle, i ustaše) obraćali i demokratskim političarima i demokratskim organizacijama.

Potpuna je izmišljotina bez ikakva dokaza, da je Hitler bar djelomično simpatizirao s uspostavom hrvatske države zbog tzv. teorije o gotskom podrijetlu Hrvata,⁴⁴ jer – prvo – ta teorija nikad nije bila službena teorija ni ustaškog pokreta niti NDH,⁴⁵ a drugo – Hitler uopće nije simpatizirao s uspostavom hrvatske države, nego je njezin nastanak za nj došao neželjeno i neočekivano.⁴⁶

Kako se Bartulin odnosi prema kronologiji, pokazuje činjenica da u prilog toj svojoj izmišljotini citira navodne Hitlerove riječi iz srpnja 1941. godine (dakle, iz razdoblja *nakon* proglašenja hrvatske države). A razumije se da nikad ne će postaviti pitanje: ako su se Hrvati htjeli Nijemcima prikazati kao Goti, kako to da u propagandnoj publikaciji namijenjenoj baš njemačkom čitatelju, jedan autor (Lovre Katić) tvrdi da su Hrvati narod iranskog podrijetla koji je već u 4. stoljeću došao u dodir s Gotima te pod jakim slavenskim utjecajem uskoro postao jedan narod, dok drugi (Milovan Gavazzi) tvrdi da su Hrvati baštinci zakarpatske slavenske kulture?⁴⁷ Tu je publikaciju Hrvatski izdavački bibliografski zavod (HIBZ) tiskao „po naručbi Državnog izvještajnog i promičbenog ureda kod Predsjedništva vlade“,⁴⁸ što vrlo

⁴⁰ O tome posredno govore i činjenice da je Budak u ime hrvatskih nacionalista (ustaša) posjećivao zagrebačkog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca, da su upravo njemu skupine hrvatskih nacionalista dostavljale svoje prosvjede (poput znamenitog prosvjeda protiv glasova o podjeli Bosne i Hercegovine), i da je Slavko Kvaternik u kontaktima s Veessenmayerom isticao kako ima Budakovo ovlaštenje za djelovanje. Zato ni Kvaternikovo djelovanje 10.-13. travnja, uključujući donošenje nekih zakona i imenovanje Hrvatskoga državnog vodstva, ne anulira vodeću Budakovu ulogu.

⁴¹ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 53.

⁴² T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb, 2000., 288.-296.

⁴³ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 53.

⁴⁴ *Ibid.*, 53.

⁴⁵ Usp. M. JAREB, „Jesu li Hrvati postali Goti? Odnos ustaša i vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema neslavenskim teorijama o podrijetlu Hrvata“, *Spomenica dr. Jere Jareba. Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 40/2008, br. 3, Zagreb, 2008., 869.-882.

⁴⁶ Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, passim.

⁴⁷ *Kroatien in Wort und Bild*, Bd. 1.: *Kroatien*, Zagreb, 1941., 38., 53.

⁴⁸ *Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10.4.1941.-10.4.1942.*, 177.

vjerojatno znači da je izišla po Pavelićevu nalogu i pod njegovim nadzorom, a svakako uz njegovo znanje.

Trogir ni uoči Drugoga svjetskog rata (pa ni uopće tijekom 19. i 20. stoljeća!) nije spadao, niti danas spada ni među deset najvećih hrvatskih morskih luka.⁴⁹ Zato bi bilo nejasno zašto Bartulin izmišlja da je spadao u „glavne luke“ („main ports“),⁵⁰ kad nam ne bi bila jasna svrha njegovih manipulacija: zalogaj koji je Italija zgrabila 1941. treba biti što veći, pa ako već nije dovoljno velik, onda će ga Bartulin povećati tako što će se poslužiti – izmišljotinom.

On izmišlja i da je Hitler 12. travnja 1941. razgovarao s „novoimenovanim opunomoćenim njemačkim generalom u Zagrebu“ Edmondom Glaiseom von Horstenauom,⁵¹ budući da je Glaise von Horstenau tu titulu dobio tek 1. studenoga 1942. godine.⁵² Do tada je bio samo „njemački general u Zagrebu“.

Samo nekritični pisci mogu tvrditi da je Mussolini 11. travnja 1941. pred Pavelića postavio zahtjev za gradove na dalmatinskoj obali s izrazito talijanskim karakterom.⁵³ Za to ne postoji nikakav dokaz osim naknadne tvrdnje jednoga svjedoka (F. Anfuso) koji ima razloga biti pristran (i koji svoju pristranost zapravo ni ne pokušava sakriti, manifestirajući je u atributima kojima časti hrvatske predstavnike). No, još je Vjekoslav Vrančić prije nekoliko desetljeća pokazao da Anfusu ne vjeruje nijedan ozbiljan povjesničar, a sam je uvjerljivo dokazao da protiv tvrdnji toga svjedoka govore elementarna logika i razvitak događaja.⁵⁴

No, za Bartulina ne postoje činjenice ni logika, jer je utilitarnost jedini kriterij koji on primjenjuje: ono što podupire njegove konstrukcije, to je činjenica, ono što govori protiv njih, jednostavno ne postoji.

Za Bartulina je tipična nepreciznost, kad tvrdi da je Italija pod okupacijom već od Prvoga svjetskog rata držala Istru, Rijeku i Zadar, te otoke Cres, Lošinj i Palagružu.⁵⁵ Čitava je serija pogriješaka sadržana u toj jednoj rečenici! Naime, Bartulin pokazuje kako ne zna da je Kastav dio Istre, ali da je Rapallskim ugovorom (1920.) pripao Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. No, u svjetlu svoga kršćanskog milosrđa oprostio bih mu to, kao što bih mu oprostio onih nekoliko sela oko Zadra i onih nekoliko otočića koje je usput zaboravio, ali mu otok čija je površina 50 km² ne mogu tek tako oprostiti: čovjek hoće da je znanstvenik, piše o hrvatsko-talijanskim odnosima između dva svjetska rata, a nema pojma o tome da je i otok Lastovo Rapallskim ugovorom pripao Italiji, niti znade da je Rijeka s okolicom do sklapanja Rimskih ugovora iz siječnja 1924. bila formalno neovisna država, koja je tek 1924. ušla u sastav Kraljevine Italije!⁵⁶

Ništa od toga on ne zna.

⁴⁹ Usp. Todor RADIVOJEVIĆ, *Jugoslavija (za osmi razred srednjih škola)*, 8. izd., Beograd, 1939., 170.-174.; *Statistički godišnjak 1940*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, knj. X., Beograd 1941., 202., 206.; Zvonimir DUGAČKI (ur.), *Zemljopis Hrvatske. Opći dio. Drugi svezak*, Zagreb, 1942., 587.-591.; Zvonimir LUŠIĆ, Serdo KOS, „Glavni plovidbeni putovi na Jadranu“, *Naše more*, 56/2006, br. 5-6, 198.-205.

⁵⁰ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 54.

⁵¹ *Ibid.*, 53.

⁵² Ladislaus HORY, Martin BROZAT, *Der kroatische Ustascha-Staat*, Stuttgart, 1964., 58.; T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 390.

⁵³ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 54., bilj. 25.

⁵⁴ V. VRANČIĆ, *Branili smo Državu*, 1, 287.-305.; T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 295.-296.

⁵⁵ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 54.

⁵⁶ *Rapallski ugovor. Zbirka dokumenata*. Odabrao i uredio Vojislav M. Jovanović, Zagreb, 1950., dok. 46.-str. 41.-45.

A osim što predstavljaju pitanja opće izobrazbe i za onoga tko nije povjesničar, te činjenice nisu nebitne ni za povijest ustaškog pokreta – kojim se Bartulin tobože *znanstveno* bavi – jer je i Lastovo (poput Zadra i Rijeke) bilo jedna od baza ustaškog djelovanja, a tamo je, po svemu sudeći, s ustašama prve veze uspostavio i Petar Oreb, izvršitelj neuspjelog atentata na kralja Aleksandra u prosincu 1933. godine.⁵⁷

Ima li smisla takvom čovjeku objašnjavati nešto što je složenije i intelektualno zahtjevnije: sadržaj pojma *okupacija* i njegovo pravno-političko značenje? Jer, faktični status tih područja (okupacija) legaliziran je u Rapallu 1920. godine, pa navedeni dijelovi istočne obale Jadrana više nisu bili okupirani, nego su postali sastavnim dijelom Kraljevine Italije, osim provizorne Riječke države, koja je to, kako smo spomenuli, postala nepune četiri godine kasnije. Još neko vrijeme su, doduše, pod talijanskom okupacijom bila neka druga područja, a ne ona koja Bartulin nabraja, ali su ta druga područja u Rapallu pripala Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca.

To nisu nevažne stvari, ali jesu stvari koje Bartulin očito uopće ne razumije, pa onda nije nikakvo čudo da ne razumije vojnopolitički i državopravni razvitak u travnju 1941. godine.

Tada je, naime, Njemačka sa svojim saveznicima napala i okupirala državu koja se zvala Kraljevina Jugoslavija, pa su talijanske snage na području novoproglašene NDH sve do 18. svibnja 1941. imale status okupacijskih snaga. Nakon toga su u međunarodnom pravnom smislu na teritoriju NDH dobile status posadnih snaga, i taj su status zadržale do rujna 1943., bez obzira na to što su se vrlo često ponašale kao okupacijska sila. Iz toga istodobno proizlazi, da hrvatska strana u pregovore s Italijom u travnju i svibnju 1941. nije stupila s pozicije predstavnika stabilne, međunarodno priznate države s utvrđenim granicama, nego s pozicije pregovarača koji je tek država u nastajanju, što znači da je međunarodno pravno, politički, vojno i gospodarski bio neusporedivo slabiji.⁵⁸

Isti, površan pristup Bartulin manifestira i onda kad tvrdi da je prema Rimskim ugovorima iz 1941. za Split i otok Korčulu bila predviđena stanovita autonomija („some autonomy“).⁵⁹ Nije bila predviđena nikakva autonomija, nego je predviđena hrvatska građanska uprava, ali je nevolja u tome što Bartulin ne razlikuje te dvije vrlo različite stvari. Da je upitao nekog prolaznika na splitskim ulicama, vjerojatno bi mu taj dao precizniji odgovor.

Nije točna ni Bartulinova tvrdnja da su u Rimu 18. svibnja 1941. potpisana tri ugovora,⁶⁰ jer je tada nastao veći broj isprava, od kojih su tri nazvane ugovorima odnosno sporazumima, ali bar četvrta („Zaključni zapisnik“) također ima karakter ugovora, jer strankama ugovornicama propisuje prava i obveze.⁶¹ Ozbiljnu povjesničaru poput, recimo, Ljube Bobana, to se ne može dogoditi.⁶² Ali, Bartulin ne zna ni prepisati od bolje upućenih.

Nije točno ni da je Mussolini pristao na hrvatsku suverenost „nad Bosnom“,⁶³ jer je istu sudbinu s Bosnom dijelila i Hercegovina. Štoviše, upravo je u odnosu na dio hrvatske

⁵⁷ Ante MOŠKOV, *Pavelićevo doba*. Prir. Petar Požar, Split, 1999., 23., 83., 153., 177.

⁵⁸ O čitavoj seriji vanjskopolitičkih i unutarnjopolitičkih razloga koji su diktirali hrvatski položaj, opširno sam raspravljao u knjizi T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 343.-389. i dr.

⁵⁹ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 55., bilj. 29.

⁶⁰ Ibid., 55.

⁶¹ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 476.

⁶² Lj. BOBAN, *Hrvatske granice od 1918. do 1993.*, 47. piše kako su od Rimskih ugovora iz 1941. godine „napose [...] važna tri...“

⁶³ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 55., bilj. 29.

istočne granice u Hercegovini (a ne u Bosni), sklopljen hrvatsko-talijanski Ugovor o utvrđenju granica između Nezavisne Države Hrvatske i Crne Gore od 27. listopada 1941. godine. To je Bartulinu, dakako, nepoznato.

Talijani su srpske četnike podupirali praktično na čitavom području južno od demarkacijske crte, a ne samo „na cijelome okupiranom području“ („throughout their entire zone of occupation“),⁶⁴ ali Bartulin, kao što smo vidjeli, ne razlikuje okupirano od posadnog područja, i ne zna da su područja južno demarkacijske crte mijenjala pravni položaj, pa mu je to otprilike svejedno.

Da mu ne ide slabo samo povijest, već i zemljopis, pokazuje njegova tvrdnja da Hrvatska nije spadala u „first ring“ njemačkog utjecaja, u koji je, po njegovu mišljenju spadalo „čitavo Podunavlje“ („the entire Danube valley“).⁶⁵ Drugim riječima, Bartulin misli da Hrvatska nije podunavska zemlja. Ako je Dunav u jednome dijelu predstavljao granicu NDH (a jest!), kako je onda moguće da Hrvatska ni jednim dijelom ne spada u Podunavlje („the entire Danube valley“)? Primjerice, velika župa Vuka i njezino upravno sjedište, grad Vukovar, bili su u sastavu NDH. Grad se nalazi na Dunavu. Ta je rijeka tvorila hrvatsku granicu ne samo uzvodno (do ušća Drave), nego i nizvodno, sve do približno 140 kilometara udaljenog Zemuna, koji je također bio u sastavu NDH. Ako je cijelo Podunavlje („Danube valley“) spadalo u Bartulinov „first ring“ njemačkog utjecaja, kako to da taj dio Hrvatske, komu je Dunav granica u duljini od blizu 200 kilometara, nije u Podunavlju?

Jedno isključuje drugo, ali Bartulin to uopće ne uočava. Zato je suviše isticati da to implicira kako je posve bjelodano, da su Bartulinove spoznaje o vojno-političkim kombinacijama skopčanima s onim što se kolokvijalno nazivalo „zemunskim trokutom“, više nego mršave.⁶⁶

Nekritičnošću tipičnom za prepisivače i kompilatore, Bartulin preuzima tvrdnju da je područje tzv. zona 2 i 3 već u lipnju 1942. bilo u rukama jugoslavenskih partizana.⁶⁷

Prema partizanskim izvorima, pred Božić 1941. partizanski pokret u čitavoj Dalmaciji, uključujući i livanjski kraj, imao je oko 250 naoružanih pripadnika. Uskoro su pod vojnu kompetenciju Dalmatinskog štaba, pored Livna, došli i okruzi Bugojno, Glamoč i Tomislavgrad. Sredinom prosinca 1941. partizanski odredi u Hrvatskoj nisu imali više od 6.370 pripadnika, s tim da Glavni štab nije imao nikakve izravne veze sa Slavonijom, Hrvatskim Zagorjem i Dalmacijom. Zanimljivo je da je u to vrijeme, osim spomenutih 250 partizana u Dalmaciji, prema partizanskim podacima, u Slavoniji bilo još tristotinjak, a u Hrvatskome Zagorju svega tridesetak partizana. Na sveukupnu području pod zapovjedništvom Dalmatinskog štaba sredinom ožujka 1942. partizanske su snage brojile tek 610 ljudi, dok u

⁶⁴ Ibid., 56.

⁶⁵ Ibid., 57.

⁶⁶ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 738.-751. i tamo navedena literatura. Usput je korisno dometnuti kako je Pavelić o problemu Podunavlja – u koje ne samo po svakom zemljopisnom priručniku, nego i po njegovu sudu, spada i Hrvatska – godine 1932. na više stranih jezika objavio raspravu, koja je na hrvatskom objelodanjena pod naslovom *Ekonomska obnova podunavskih zemalja – Razoružanje – Beograd i Hrvatska*, Zagreb, 1999.

⁶⁷ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 56., bilj. 39. U istome kontekstu Bartulin nekritički prihvaća natege o tome da je ministar vanjskih poslova dr. Mladen Lorković – valjda u odnosu na Pavelića – 1941./42. vodio nekakvu paralelnu vanjsku politiku i „paralelni diplomatski rat“ s Italijom. Ta naknadna domišljanja nepouzdanih autora nemaju nikakve potkrjepe u izvornome gradivu, ali ni u sjećanjima suvremenika. Kad ne bi selektivno prepisivao nekritične tvrdnje nepouzdanih autora, Bartulin bi znao da su prosvjedi protiv talijanskih presizanja i pokušaji smanjenja talijanskog utjecaja bili sastavni dio čitave državne politike, a ne samo M. Lorkovića.

južnoj Dalmaciji „do Dubrovnika i Kotora“ partizanskog pokreta do tada (pa ni tada) uopće nije bilo.⁶⁸ Prema podacima Štaba IV. operativne zone NOPO Hrvatske (koja je obuhvaćala Dalmaciju i dijelove jugozapadne Bosne) od 1. srpnja 1942., ta je operativna zona pod svojim zapovjedništvom imala približno 1.800 partizana. No, dobar dio njih nije bio naoružan, a od težeg naoružanja čitava je ta Operativna zona imala svega – „jedan laki bacač mina“.⁶⁹

Zdravko Dizdar smatra da su krajem 1942. hrvatske oružane snage imale između 148.700 i 220.000 pripadnika.⁷⁰ Te su snage, doduše, bile raspoređene i sjeverno od demarkacijske crte, ali je južno od nje, na posadnome području – dakle na području za koje Bartulin tvrdi da je bilo većinom u rukama jugoslavenskih partizana – prema Dizdaru, sredinom 1942. bilo oko 220.000 talijanskih vojnika, pri čemu je njihov broj krajem te godine porastao na 250.000 ljudi.⁷¹ Dizdar smatra da je na čitavom području NDH sredinom 1942. bilo oko 20.000 partizana, pri čemu je dobar dio bio sjeverno od demarkacijske crte.⁷² Prema Velimiru Ivetiću, koji se *manje galantno* od Dizdara odnosi prema jugoslavenskim podacima, sredinom kolovoza 1942. u jedinicama Glavnog štaba NOPO Hrvatske bilo je 12.990 partizana, od čega je južno od demarkacijske crte bilo otprilike 1.800 partizana u Dalmaciji, 2.138 u Hrvatskome primorju, Gorskome kotaru i Istri te 2.052 u Lici.⁷³

Bio u pravu Dizdar, koji *vrlo zaokruženim* brojkama sugerira da je sredinom 1942. južno od demarkacijske crte bilo desetak-petnaest tisuća jugoslavenskih partizana, ili u pravu bio Ivetić, koji tvrdi da ih je bilo svega 5.990, te još koja tisuća u BiH, za ovu je našu raspravu u biti svejedno. Jer, bitno je sljedeće: misli li Bartulin doista, da je šest ili dvanaest tisuća partizana, koji uglavnom nisu imali suvremenih komunikacijskih sredstava niti teškoga oružja (jedan jedini laki minobacač!), bilo kadro držati pod nadzorom („u svojim rukama“) oko 40.000 km² brdovitoga i šumovitog terena, na kome im bar (većinsko!) hrvatsko pučanstvo nije osobito naklonjeno, i na kome je istodobno stacionirano blizu 300.000 neprijateljskih vojnika?⁷⁴ Misli li doista, da se takvo što može tvrditi u ozbiljnoj raspravi? Ili napokon shvaća da se historiografija ne svodi na prepisivanje, a da čak i pri prepisivanju treba kritičnosti?

Idemo dalje, jer se Bartulinova površnost nije iscrpila u dosadašnjim navodima.

Protivno njegovim tvrdnjama, Pavelić se u travnju 1941. nije susreo s nikakvim Weesenmayerom,⁷⁵ ali se jest susreo s Edmundom Veesenmayerom. Iako je doista bila slabiji partner, nije istina da je 1941. Italija bila „potpuno podređena“ („completely subordinate“) Hitlerovoj Njemačkoj,⁷⁶ pa bi bilo dobro da Bartulin najprije objasni što je htio reći, a onda ponudi neki dokaz za svoju tvrdnju. Znači li to je Italija 1941. bila njemačka kolonija ili

⁶⁸ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 630.-631. i tamo navedeni izvori.

⁶⁹ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji, Zbornik dokumenata*, knjiga 2, siječanj-srpanj 1942. godine, Split 1982., dok. br. 147, str. 363.-368.

⁷⁰ Z. DIZDAR, „Brojtubeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945. godine“, *ČSP*, 28/1996., br. 1., 171.

⁷¹ Isto, 173.

⁷² Isto, 175.

⁷³ Velimir IVETIĆ, „Srbi u antifašističkoj borbi na područjima Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945. godine“, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1, Beograd 1995., 154.-155.

⁷⁴ To što su jugoslavenski partizani nenaseljena područja proglašavali „oslobođenima“ može se donekle usporediti s ljudima koji u nekim državama uspijevaju uknjižiti svoja „vlasnička prava“ na Mars ili na Saturn. Usporedba nije izvorno moja: potječe od partizanskoga generala i jugoslavenskoga diplomata Vladimira Velebita. On je 1998. na sličan način opisao nastanak „oslobođenih područja“ (T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 636.)

⁷⁵ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 58.

⁷⁶ *Ibid.*, 59.

protektorat? Ili možda znači da je Italija vodila njemačku, a ne talijansku politiku? Jer, Bartulin ima običaj da jednu analizu ministarstva vanjskih poslova NDH – a u takvim ministarstvima dnevno nastaju deseci, pa i stotine sličnih dokumenata – proglasi reprezentativnom za čitavu državnu politiku. Ako iz jedne takve analize, koja je nastala 11. rujna 1944., proizlazi da NDH tada (1944. godine!) ima biti i branom Srednje Europe protiv talijanskoga imperijalizma,⁷⁷ kako je onda moguće da je Italija već 1941. „potpuno podređena“ Njemačkoj? Mussolinijeva Italija je 1944. neusporedivo slabija nego što je bila 1941., pa ako je već 1941. bila „potpuno podređena“ Njemačkoj, čime je onda 1944. mogla ugrožavati „Srednju Europu“? Tako Bartulin poima kronologiju i - logiku.

Potpuna je izmišljotina da su ustaše preferirali Hrvatsku kao „a 'confederated province' within a German Europe“,⁷⁸ pa bi bilo korisno da Bartulin svoju tvrdnju dokumentira jednim jednim dokazom. Kada i gdje su ustaše govorili o Hrvatskoj na bilo koji drugi način, osim kao o neovisnoj državi?

Najobičnija je konfabulacija da je Pavelić smatrao kako samo „vojnički snažna, rasno čista hrvatska država“, sa središtem u dinarskom području Bosne („a military strong, racially pure Croatian state, centred in the 'Dinaric heartland' of Bosnia“) i tijesno povezana s Njemačkom može sačuvati hrvatsku neovisnost, a tek nakon što se uspostavi baš takva država, da Hrvatska može natrag dobiti Dalmaciju.⁷⁹ Osim u svojoj mašti, može li Bartulin pronaći jedan jedini dokaz za to? Je li Pavelić 10. rujna 1943., prigodom poništenja Rimskih ugovora, kazao da je ispunjena ta tobožnja pretpostavka: vojnički snažna i rasno čista hrvatska država? Je li joj središte bilo u Bosni?

Zašto onda Bartulin izmišlja? Komu imaju koristiti te izmišljotine, kad već nemaju nikakve veze sa znanošću?

Nije istina da je Eugen Dido Kvaternik početkom lipnja 1941. bio „šef čitavoga ustaškog redarstva i sigurnosnih službi“ („the chief of all Ustasha police and security forces“),⁸⁰ jer je Kvaternik 18. travnja 1941. imenovan ravnateljem za javni red i sigurnost, a 4. svibnja 1941. državnim tajnikom u Ministarstvu unutarnjih poslova, što su državne, a ne stranačke (ustaške) udjelbe. Bartulin to, dakako, ne razlikuje. No, ni onda kad je 23. kolovoza 1941. imenovan ustaškim nadzornim zapovjednikom sedam dana ranije (16. 8. 1941.) osnovane Ustaške nadzorne službe (UNS), E. Kvaternik nije bio formalno nadređen cjelokupnome redarstvenom i sigurnosnom aparatu NDH, iako je takva svojstva pokušavao prisvojiti.⁸¹ UNS je, doduše, malo nadživio Kvaternikovo zapovijedanje, ali ni dok je postojala, nije ta služba bila nadređena vojno-obavještajnoj službi Ministarstva hrvatskog domobranstva, što znači da joj nije bio nadređen ni E. Kvaternik. Također ni UNS niti Kvaternik nisu bili nadređeni ni represivno-sigurnosnom aparatu kako redovitoga sudstva, tako ni analognom aparatu Ustaškoga stegovnog i kaznenog suda. Drugim riječima, Bartulin – konfabulira.

U izmišljanju i u nekritičnom prepisivanju on je neumoran. Tako navodi i da su ustaše stalno tvrdili kako je „Dalmacija žrtvovana“ za stjecanje neovisne države.⁸² Nije mi poznato da su ustaše tvrdili baš to, ali da i jesu, jedan znanstvenik bi trebao upozoriti da to zapravo nisu mogli utemeljeno tvrditi, jer je veći dio Dalmacije ostao u sastavu NDH (točnije: pripao

⁷⁷ Ibid., 67.

⁷⁸ Ibid., 59.

⁷⁹ Ibid., 61.

⁸⁰ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism““, 60.

⁸¹ V. VRANČIĆ, *Dr. Andrija Artuković pred sjeveroameričkim sudom*, Buenos Aires, 1959., 76.-77., 79.-80.

⁸² N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism““, 61.

novoj državi u procesu nestanka Jugoslavije). To znači da u sklopu stvaranja hrvatske države nije žrtvovana Dalmacija, nego jedan njezin (i to manji!) dio. Naime, u razdoblju druge austrijske uprave (1814.-1918.) pokrajina Dalmacija – koja se u kasnijem razdoblju poima i Dalmacijom u zemljopisnom smislu, bez obzira na naknadne promjene političkih granica – imala je 12.840 km².⁸³ Hrvatsko-talijanska granica u skladu s Rimskim ugovorima iz 1941. nije na terenu nikad utvrđena, ali se procjenjuje da je tada Italiji pripalo ukupno oko 5.400 km². Međutim, ta površina se odnosi i na njezine dobitke u Istri (Kastav!), Gorskome kotaru, te u Hrvatskome primorju i Dalmaciji (uključujući bokokotorsko i konavosko područje).⁸⁴ Drugim riječima, u Dalmaciji je Italiji pripalo približno oko 3.800 km².⁸⁵

Prema tome, ako tvrdi da su ustaše izjavljivali kako je Hrvatska izgubila (ispravno: nije dobila) cijelu Dalmaciju, onda je Bartulin trebao dokazati da su baš to tvrdili, a onda napomenuti da pritužba i nije sasvim utemeljena, budući da su Hrvatskoj na temelju Rimskih ugovora ipak pripale dvije trećine te hrvatske pokrajine. No, razlika od dvije trećine odnosno 7.000 – 8.000 četvornih kilometara za Bartulinov *znanstveni* pristup ne znači puno, jer je površina zanemariva: jest više od dva, ali nije čak ni tri puta veća od današnje površine države Luxembourg! Za akribičnog *znanstvenika* N. Bartulina – *quantité négligeable*.

Jer, za Bartulina činjenice postoje samo da bi se mogle ignorirati.

Potpuno je neutemeljena i njegova tvrdnja da je Pavelić makar i privremeno žrtvovao „stotine tisuća“ dalmatinskih Hrvata.⁸⁶

Taj broj pretpostavlja da se radi svakako više od 300.000 Hrvata. Međutim, nakon Rimskih ugovora Italiji je pripalo područje na kome je – prema Sundhaussenu – živjelo oko 280.000 Hrvata.⁸⁷ No, radi se o ukupnom anektiranom području (a ne samo o njegovu dalmatinskom dijelu!), te o procjenama broja njegovih stanovnika prije rata, koje se oslanjaju na posljednji predratni popis pučanstva proveden 1931. godine, ali ne uzimaju u obzir veliki broj ljudi što je do početka rata, a napose nakon njegova izbijanja, preselio u Zagreb odnosno u druge dijelove Hrvatske.⁸⁸ Ako se ima na umu da je 1940. procijenjeni broj žitelja Sušaka

⁸³ Podatak prema: Dinko FORETIĆ, „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do Prvog svjetskog rata“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zbornik*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, 1969., 9., 39. Istu površinu navodi i Šime PERIČIĆ, „Glavne značajke gospodarstva Dalmacije od 1835. do 1848.“, *Dalmacija u narodnom preporodu 1835-1848. Prilozi sa znanstvenog skupa u Zadru od 8. do 9. svibnja 1986, održanog u povodu 150. obljetnice jubileja Ilirskog pokreta i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadarska revija*, br. 4-5/1987., Zadar, 1987., 315. (29.). Postoje i neznatno drugačiji podatci. Tako M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939., 141., tvrdi da je u razdoblju 1818.-1910. područje Dalmacije obuhvaćalo 12.934 km², dok se u članku „Dalmacija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4, Zagreb, 1942., 441., tvrdi kako Dalmacija ima 12.829 km². Moguće je da ta razlika potječe otuda što je otok Rab, koji se obično ubraja u kvarnerske, a ne u dalmatinske otoke, bio dijelom austougarske Dalmacije. Godine 1929. izdvojen je iz splitske oblasti i pripojen Savskoj banovini. U svakom slučaju, nakon teritorijalnih gubitaka koje je Hrvatska pretrpjela u poratnoj Jugoslaviji, Dalmacija u sastavu SR Hrvatske imala je 11.758 km². (*Veliki geografski atlas Jugoslavije*, ur. Ivan Bertić, Zagreb, 1987., 123.)

⁸⁴ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 476. Podatak je preuzet iz: Holm SUNDHAUSSEN, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941-1945. Das Scheitern einer Ausbeutungsstrategie*, Stuttgart, 1983., 82.

⁸⁵ Zbrajanje površine kotara i dijelova kotara koji su ušli u sastav Kraljevine Italije daje približno tu brojku, a sasvim precizno utvrđenje nije moguće, jer je granica – kao što je spomenuto – na terenu ostala neutvrđena. No, primjerice, sâm otok Krk ima nešto manje od 410 km².

⁸⁶ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 63.

⁸⁷ H. SUNDHAUSSEN, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941-1945.* 82.

⁸⁸ Koliko su varljive laičke predodžbe o „stotinama tisuća“, pokazuje puno skrupulozniji pristup Krunoslava DRAGANOVIĆA, „Hrvatske biskupije (Sadašnjost kroz prizmu prošlosti)“, *Croatia sacra. Arhiv za crkvenu*

bio 37.034, Krka 20.043, Kastva 10.535, Raba 14.598, a Čabra 10.223,⁸⁹ što zajedno čini 92.433 ljudi, onda je – čak i ako zanemarimo ostala nedalmatinska područja koja je Italija anektirala 18. svibnja 1941. godine – potpuno jasno da je pod talijanski suverenitet u svibnju 1941. došlo manje od 200.000 dalmatinskih Hrvata. Zato je posve neuetemeljeno govoriti o žrtvovanju „stotina tisuća“.

Drugim riječima, Bartulin se – poput svih manipulatora – vrlo olako odnosi prema brojkama, pa onda ni njegove političke i etičke (dis)kvalifikacije ne treba uzimati ozbiljno, bez obzira na to radi li se o njegovoj ocjeni etičke odgovornosti pojedinaca i skupina za teritorijalna rješenja,⁹⁰ ili za sudbinu pučanstva. Jer, Rapallskim ugovorom (1920.) Italija je proširila svoj suverenitet nad oko 10.000 km² teritorija hrvatskoga i slovenskog teritorija, a unutar njezinih granica našlo se novih više od pola milijuna Hrvata i Slovenaca.

Je li Bartulin negdje potpisnike tog ugovora proglasio zločincima protiv vlastitoga (hrvatskog) naroda? Ako nije, zašto nije? Možda zato, što je ta teritorijalna žrtva učinjena na oltaru Jugoslavije? Nakon sloma NDH, iz njezina je teritorija izdvojen čitav teritorij austro-ugarske Bosne i Hercegovine, te istočni Srijem i Boka kotorska, a područje tog ostatka Hrvatske presječeno je na dva dijela kod Neuma i poluotoka Kleka. Je li Bartulin negdje, u svome *znanstvenom* zanosu, sudionike tog razgraničenja proglasio zločincima protiv vlastitoga (hrvatskog) naroda? Ako nije, zašto nije? Možda opet zato, što su ti teritorijalni gubitci (opet) učinjeni kako bi mogla postojati Jugoslavija?

A kad se Bartulin zgraža nad Pavelićem, koji da je odgovoran za smrt desetaka tisuća svojih nedužnih sunarodnjaka stradalih u pokolju koji su jugoslavenski partizani počinili nakon predaje u Bleiburgu u svibnju 1945.,⁹¹ na prvi pogled se čini da je posrijedi njegova interpretacija, koja ne bi ulazila u ovo moje nabranje Bartulinovih faktografskih pogrešaka. No, tako je samo na prvi pogled. Jer, tema je zanimljiva i otvara niz različitih pitanja i mogućih interpretacija. No, kako ju Bartulin formulira apodoktički i kao općepoznatu činjenicu, onda nužno slijedi da ta njegova ocjena u logičkome, pravnom i etičkom smislu pretpostavlja najmanje dvije činjenice. Prvo, Pavelić može biti odgovoran za taj pokolj, ako je znao ili morao znati da će Zapadni Saveznici protivno međunarodnom pravu predati hrvatske vojnike i civile na klaonicu jugoslavenskim vlastima; i drugo, ako je znao ili morao znati, da će ih ovi poubijati neselektivno i bez ikakva, a pogotovo bez pravedna suda.

Zanima me, dakle, Bartulinovo objašnjenje: je li Pavelić obje ove činjenice znao ili morao znati, te ako jest: na temelju čega Bartulin dolazi do takvog zaključka? Ima li za to nekakve dokaze? Misli li da je Pavelić održavao spiritističke konzultacije sa Svevišnjim? Ili možda Bartulin do tog zaključka dolazi na temelju iskustvenih spoznaja o etičnosti i legalnosti postupanja angloameričkih i jugoslavenskih oružanih snaga? Zašto se Bartulin boji postaviti to pitanje? Nije kadar razmišljati logično, ili možda ne želi biti *politički nekorektan*? Ili jednostavno smatra kako se znanost sastoji od nekritičkog prepisivanja tuđih konfabulacija?

Ne treba uzimati ozbiljno ni njegovu tvrdnju da je Pavelić kritizirao dalmatinske hrvatske nacionaliste, dok je i sâm tobože bio svojevrsni regionalist, primarno zainteresiran za Bosnu i Hercegovinu te druga dinarska područja.⁹² Ona, doduše, pokazuje da Bartulin ne zna

poviest Hrvata. 11-12/1943., br. 20-21. Svečani broj u čast prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske, ur. K. Draganović, Zagreb, 1943., 78.-130. Draganović je, kao što je poznato, obradio crkvene podatke i uredio *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji* (Sarajevo, 1939.)

⁸⁹ Podatci prema: *Statistički godišnjak 1940*, 80.-82.

⁹⁰ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 63

⁹¹ *Ibid.*

⁹² N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 62.

kako se u ustaškoj propagandi nerijetko isticalo da Dalmacija predstavlja „srce hrvatske države“ i „najčišći hrvatski kraj“.⁹³ No, još gore od toga: to pokazuje da Bartulin ne zna kako i cijela Dalmacija (a ne možda samo njezin kontinentalni dio, Dalmatinska Zagora!) spada u dinarsko područje.⁹⁴

To je zanimljivo za čovjeka koji čitavu svoju *znanstvenu kulu od karata* gradi na tobožnjoj opreci Dalmacije i dinarskog područja. No, to ga ne priječi da o tome piše, i da se pritom smatra – *znanstvenikom*.

A tvrdnja da je Pavelić bio regionalist jednostavno je – smiješna. Nju može napisati samo netko tko o Pavelićevu političkom djelovanju znade malo i krivo, a nekritički je preuzeti može samo onaj tko zna još manje (pa makar sâm sebe nazivao znanstvenikom). No, i takav bi – da je pristojan – spomenuo čitavu seriju Pavelićevih zapovijedi i naloga, kojim se pokušavaju spriječiti nesuglasice izazvane zavičajnim mentalitetima te razmirice među ustašama u predratnoj emigraciji. I takav bi se upitao, ima li u Pavelićevim zakonskim odredbama ili u personalnim rješenjima ikakva dokaza toga „regionalističkog“ raspoloženja. Možda Bartulin do tog zaključka dolazi na temelju činjenice da su dalmatinski Hrvati bili u doba NDH nadproporcionalno zastupljeni u političkome i upravnom aparatu, te diplomaciji, a naročito u propagandi i kulturi, o čemu jasno govore sljedeća imena: Edo Bulat, Stijepo Perić, Branko Benzon, Nikola Rušinović, Danijel Crljen, Ivo Bogdan, Tias Mortigija, Josip Berković, Andrija Karčić, Ivo Lendić, Antun Nizeteo, Jerko Skračić, Vinko Nikolić, Filip Lukas, Dušan Žanko, Marko Soljačić, Marko Tarle, Ante Sugja, Ivan Petrić, Luka Fertilio, Ante Bonifačić, Mirko Eterović, Ivo Guberina, Mate Ujević, Luka Puljiz...? Možda o Pavelićevu animozitetu prema dalmatinskim Hrvatima zaključuje iz činjenice da je Pavelić za svoga duhovnika i ispovjednika izabrao upravo jednoga takvog, dalmatinskog franjevca Dionizija Juričeva? Ili o tome zaključuje iz činjenice da su se na državnom radiju (Hrvatska državna krugovalna postaja) svakodnevno, Talijanima uz dlaku, emitirale dalmatinske pjesme, i da su se javno, pa i u službenim zgodama pjevale i one pjesme što su svjedočile o hrvatstvu krajeva koje je Italija anektirala (među kojima je svakako najpoznatija ona splitska „Marjane, Marjane...“)?

No, Bartulin ništa od svega toga ne će spomenuti.

⁹³ Usp. „Naše more i obale“, *Hrvatski narod* (dalje: *HN*), 3/1941., br. 64, 17. 4. 1941., 2.; „Dalmatinska Hrvatska bila je središte stare hrvatske države“, *HN*, 3/1941., br. 65, 18. 4. 1941., 1.; „Ustaška borba u Dalmaciji. Kolijevka hrvatske države prednjači u oslobodilačkoj borbi i ustaškoj organizaciji“, *HN*, 3/1941., br. 65, 18. 4. 1941., 5.; „Dalmatinski Hrvati kod Poglavnika. Poglavnik pozdravlja dalmatinske Hrvate i ističe svoju naročitu ljubav prema dalmatinskim Hrvatima“, *HN*, 3/1941., br. 65, 18. 4. 1941., 7.; Ivica KATUŠIĆ, „Najčišći hrvatski kraj“, *Ustaška mladež*, 1/1941., br. 15, 7. Omladinski prilog *Ustaše. Vijesnika hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 1/1941., br. 19., 9. 11. 1941.; K. DRAGANOVIĆ, „Hrvatske biskupije (Sadašnjost kroz prizmu prošlosti)“, o. c, 95. itd.

⁹⁴ T. RADIVOJEVIĆ, *Jugoslavija*, 20.-35.; Filip LUKAS, „Geografska osnovica hrvatskoga naroda“, *Zbornik Matice Hrvatske: Hrvatskome narodu, njegovim prošlim naraštajima na spomen, sadašnjima i budućim na pobudu, o tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva*, Zagreb, 1925., 26.-50.; ISTI, „Geopolitika Nezavisne Države Hrvatske“, *HN*, 3/1941. br. 128, 2. 6. 1941., 7.; ISTI, „Die Geopolitik Kroatiens“, *Kroatien in Wort und Bild*, Bd. 1.: *Kroatien*, Zagreb, 1941., 12.-14.; F. LUKAS – Nikola PERŠIĆ, *Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske za više razrede srednjih škola*, Zagreb, 1941., 18.-22.; Z. DUGAČKI (ur.), *Zemljopis Hrvatske. Opći dio. Prvi svezak*, Zagreb, 1942., 8.-11. i d.; Z. DUGAČKI, „Zemljopisni položaj Hrvatske“, *Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10.4.1941.-10.4.1942.*, 367.; „Dalmacija“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4., Zagreb, 1942., 441.; Nikola ŽIC, *Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske za niže razrede srednjih škola*, Zagreb, 1944., 20.-33.; „Dinarsko gorje“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 5, Zagreb, 1945., 23.-25.; „Dinarsko gorje“, *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 2, Zagreb, 1956., 319.-320.

A ništa drugo ne treba ni očekivati od čovjeka koji bez ijedne ograde, posve nekritički preuzima Meštrovićeve izmišljotine,⁹⁵ ili čitavu seriju tvrdnji Pavelićevih oponenta, oca i sina Kvaternika (koji su smijenjeni u jesen 1942., a dotad su kolokvijalno nazivani „dinastijom“),⁹⁶ i koji u cijelosti i bez rezerve prihvaća izjave koje daju ljudi pod vješalima,⁹⁷ te unatoč tomu hoće da ga se smatra *znanstvenikom*. Zato se uopće ne usuđujem komentirati Bartulinovu tvrdnju da je Pavelić bio neodstupno uvjeren kako Hrvatsku treba voditi „dinarskim 'duhom' otomanske Bosne i Hercegovine“ („Pavelić was adamant that the NDH had to be led by the Dinaric 'spirit' of Ottoman Bosnia-Herzegovina“).⁹⁸ Smatram nepristojnim izreći, a kamoli napisati ono što o tome mislim.

Kao što smo vidjeli, *znanstvenik* Bartulin ne primjećuje proturječja u vlastitim tvrdnjama. Najprije kaže da je Paveliću i ustašama designirani kralj u osobi pripadnika talijanske kraljevske loze bio potpuno irelevantan i da se njime samo pokušalo ublažiti talijanske teritorijalne aspiracije u travnju i svibnju 1941.,⁹⁹ a onda tvrdi kako je Pavelić uz pomoć tog manevra mislio natrag dobiti Dalmaciju.¹⁰⁰ Zar može biti i jedno i drugo? Ako je nakon 18. svibnja 1941. taj designirani kralj postao baš potpuno nebitan i ako mu se nije posvećivala baš nikakva pozornost, kako se u idućem razdoblju od njega išta očekivalo i kako se išta uz njegovu pomoć moglo postići? U stvarnosti, zamisao s kraljem nije bila hrvatska,¹⁰¹ ali kad ju je Pavelić već prihvatio kao manje zlo, onda su različite zamisli trajno tinjale kao mogućnost, kako pokazuju misija Kerubina Šegvića i niz sačuvanih izvješća hrvatske diplomacije.

Bartulin izmišlja i da je „u talijanskom veleposlanstvu u Zagrebu“ („at the Italian embassy in Zagreb“) održano neko primanje 1942. godine.¹⁰² Ni Italija niti bilo koja druga država nisu u Zagrebu imali diplomatsko predstavništvo na razini veleposlanstva (embassy, Botschaft, ambasciatta), pa bi Bartulin – kad sâm već ne razlikuje rang diplomatskog predstavništva – mogao povesti računa o tome, od koga i što prepisuje. Jer, i za prepisivanje se hoće kritičnosti. Nije, dakle, točna ni Bartulinova tvrdnja da je Hrvatska uspostavila „veleposlanstvo“ („embassy“) u Veneciji,¹⁰³ niti je 1941.-1945. moglo biti ikakva primanja u

⁹⁵ O Meštrovićeve izmišljenu prikazu koječega, pa i razgovora s Pavelićem, opš. T. JONJIĆ, „O pokušaju osnivanja Hrvatskoga komiteta u Švicarskoj. Diplomatska izvješća Senjanina Josipa Milkovića“, *Senjski zbornik*, 38/2012., 262.-268. Naravno, na Meštrovićeve nepouzdanost upozoravali su i drugi autori prije mene.

⁹⁶ Da je Eugen Dido Kvaternik vrlo nepouzdan svjedok, već u emigraciji su upozorili brojni autori, poput V. Vrančića, Joze Dumandžića, M. Sinovčića i dr. Potonji je o tome napisao čitavu knjigu (*N. D. H. u svietlu dokumenata*, 2. izd., Zagreb, 1998.). Na Kvaternikovu nepouzdanost u svojim sam radovima višekratno upozorio i sâm, a to su činili i svi drugi autori koji nisu imali potrebu koristiti se Kvaternikovim konfabulacijama za potkrjepu svojih prethodno donesenih zaključaka.

⁹⁷ Ne postoje, naime, nikakvi memoari („sjećanja“) Slavka Kvaternika, kao što sugeriraju nekritični autori, nego postoje istražni materijali, elaborati i izjave koje je Kvaternik (vjerojatno) napisao ili potpisao pred jugoslavenskim komunističkim istražiteljima i u nadi da će spasiti glavu. Tim sastavcima, dakle, treba pristupiti s još većim oprezom od onoga koga zaslužuju memoarski tekstovi. Okolnosti u kojima su nastajali ti materijali osvjetljuje, primjerice, Kvaternikova servilna molba za pomilovanje od 7. lipnja 1947., u kojoj on piše: „Ja jesam izdajnik, ali nisam najgorji“.

⁹⁸ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 63.

⁹⁹ *Ibid.*, 55.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 62.

¹⁰¹ Bartulinu očito nije poznato da se je ideja o personalnoj uniji i sličnim monarhističkim rješenjima u talijanskoj politici učestalo ponavljala, i to ne samo u odnosu na Hrvatsku (ili Albaniju), nego i na Mađarsku, Španjolsku i sl. Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika*, 46. i dr.

¹⁰² N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 64.

¹⁰³ *Ibid.*, 66.

hrvatskom „veleposlanstvu“ („embassy“) u Berlinu,¹⁰⁴ jer NDH također nigdje nije imala predstavništvo toga ranga. A u Veneciji nije uspostavljeno („set up“) ni hrvatsko poslanstvo, nego je ono samo preselilo iz Rima.

Protivno Bartulinovim tvrdnjama, hrvatski profesor Ćiro Gamulin nije ubijen zbog riječi izgovorenih učenicima na obljetnicu uspostave talijanske vladavine („Italian rule“) u Splitu.¹⁰⁵ Da je konzultirao elementarnu literaturu (kao što je npr. *Hrvatski biografski leksikon*), Bartulin bi doznao da je Gamulin nakon zlostavljanja umro 17. (ili 18.) travnja 1942., a uhićen je zbog komentiranja obljetnice ulaska talijanske vojske u Split.¹⁰⁶ Naravno, Bartulin ne razlikuje ulazak talijanske vojske u grad od talijanskog preuzimanja vlasti, pa ga treba opet podučiti: grad Split je 18. svibnja 1941. formalno ušao u sastav Kraljevine Italije, ali talijanske snage u njemu nisu faktično preuzele vlast tek tada, ali ni 17./18. travnja, nego nekoliko dana kasnije: 21. travnja 1941. godine.¹⁰⁷ To u kontekstu ove naše rasprave znači da Bartulin – opet – nekritički prepisuje izmišljotine.

On vjerojatno znade da Sandžak nije bio u sastavu NDH, iako to iz njegova teksta ne proizlazi potpuno jasno,¹⁰⁸ jer: Talijani su ubijali i zlostavljali Hrvate i Muslimane i u Crnoj Gori, pa nije jasno zašto se u kontekstu talijanskih nasilja nad Hrvatima i Muslimanima u NDH spominje baš Sandžak.

Teško bi bila shvatljiva i Bartulinova tvrdnja kako su zamisli Stevana Moljevića iz lipnja 1941. bile jedan od dva važna uzroka genocidnih srpskih pokolja Hrvata i Muslimana (drugi bi bila osveta zbog ustaških zločina),¹⁰⁹ kad ne bismo znali da Bartulinu kronologija ne znači ništa, i da on ne razlikuje uzroke od posljedica.

On, dakako, jednostavno prešućuje srpske pokolje Hrvata i Muslimana koji su prethodili ustaškom preuzimanju vlasti, pa dakle i ustaškim zločinima i Moljevićevu planu, iako je riječ, po svemu sudeći, o nekoliko tisuća ubijenih.¹¹⁰ Može se nagađati, jesu li ti podatci Bartulinu potpuno nepoznati, ili on samo nastoji amnestirati srpske zločine. Možda time hoće poduprijeti svoju zanimljivu tezu da je velikosrpska ideologija nadnacionalna („supranational“)?¹¹¹

Ili je i za neke druge Bartulinove zamisli nužno da su ustaše započeli s pokoljima, pa onda baš zato prešućuje činjenice? Možda zbog istih razloga prešućuje akciju „Srbi na okup!“, kojom se znatan dio srpske manjine suprotstavljao i provizornoj autonomiji Banovine Hrvatske 1939.-1941., na način koji se neodoljivom sličnošću ponovio 1989.-1991. godine? Možda zbog toga Bartulin ima potrebu prešutjeti da su politički predstavnici srpske manjine u Hrvatskoj već od travnja 1941. – bez obzira na ikakve ustaške zločine – snažno, politički i vojnički podupirali talijanske aspiracije na istočnoj obali Jadrana, odnosno u Dalmaciji (Niko Novaković-Longo i dr.), a kasnije i u BiH (Novica Kraljević i dr.)? Misli li Bartulin da je

¹⁰⁴ Ibid., 68.

¹⁰⁵ Ibid., 65. bilj. 85.

¹⁰⁶ *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Zagreb, 1998., 570.-571. spominje samo prvi od ta dva datuma!

¹⁰⁷ Usp. izvješće Athosa Bartoluccija iz travnja 1941., *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945. Zbornik dokumenata*, knj. 1, Split, 1981., dok. br. 159. str. 414.-417. te brzojavku Ede Bulata od 21. travnja 1941. u istome zborniku, dok. 358, str. 783. Usp. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 391.-393. i tamo navedena literatura.

¹⁰⁸ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 65.

¹⁰⁹ Ibid., 65., bilj. 86.

¹¹⁰ Dokumentirani pregled tih (ranijih) masovnih ubojstava i pokolja, kako onih 1918.-1941., tako i onih u Travanjskom ratu 1941. godine, v. u: Ivan GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, Zagreb, 2007., 276.-297., 297.-312.

¹¹¹ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 50.

znanstveno izostaviti te akcije u analizi izbijanja i ocjeni intenziteta iznimno krvavoga hrvatsko-srpskog sukoba na području NDH (pa, dakle, i doista brutalne odmazde s hrvatske strane)? Ili možda misli da je *znanstveno* ne primijetiti da je i nakon Moljevićeva plana, i nakon srpskih genocidnih pokolja Hrvata, još dugo postojalo stvarno i formalno savezništvo četnika i partizanskog pokreta pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije?

Iako je u ovom kontekstu zanimljivo njegovo skrupulozno razlikovanje dijela od cjeline (kakvo, nažalost, nismo primijetili pri opisu Rimskih ugovora iz svibnja 1941.), Bartulin izmišlja i to, da je u rujnu 1943. većina Dalmacije bila u partizanskim rukama.¹¹² Neka ponovno uzme metar u ruke, pa izmjeri; vidjet ćemo do kakvih će rezultata doći.

Tvrdnja da su Talijani internirali između 30.000 i 40.000 Hrvata u sklopu svoje akcije etničkog čišćenja anektiranih dijelova Dalmacije,¹¹³ pokazuje da Bartulin ne zna razliku između internacije i konfinacije. Da se je poslužio bar rječnikom stranih riječi – jer od njega je pretjerano očekivati da uoči razliku pa konzultira stručnu literaturu – vidio bi da se je radilo o konfinaciji, što je i politički i pravno različit pojam, jer bi internacija u tom kontekstu pretpostavljala oružani sukob (ratno stanje) između Hrvatske i Italije,¹¹⁴ a njega ipak nije bilo.

Ma što Bartulin tvrdio, nije istina da je Pavelić 10. rujna 1943. poništio „i Rimske ugovore iz 1941. i ustoličenje Aimonea 'kraljem Hrvatske'„ („both the 1941 Rome agreements and the installation of Aimone as 'King of Croatia'„),¹¹⁵ jer nitko – pa ni Aimone di Savoia-Aosta – nije nikad bio instaliran kao kralj NDH, pa nepostojeću instalaciju nije ni potrebno niti moguće poništiti.

Potpuna je izmišljotina Bartulinova tvrdnja da je nova Mussolinijeva vlada (vlada Talijanske Socijalne Republike) odbila u Zagreb poslati svog poslanika, prosvjedujući na taj način protiv ustaških prototalijanskih mjera.¹¹⁶ Zadivljujuće je da Bartulin baš ništa ne razumije! Novoimenovani talijanski poslanik Tamburini nije u Zagreb došao zbog toga što je njegov dolazak hrvatska vlada uvjetovala talijanskim (Mussolinijevim) izričitim priznanjem poništenja Rimskih ugovora.¹¹⁷

Kad Bartulin tvrdi da je Hrvatska nakon 10. rujna 1943. pripojila „formerly annexed Dalmatia“,¹¹⁸ znači li to da tvrdi kako je pripojila i ona dalmatinska područja koja su postala sastavnim dijelovima Italije prije proglašenja NDH (poput, primjerice, Zadra, Palagruže ili nesretnoga, zaboravljenog Lastova)? Ili misli da ta područja ne spadaju u Dalmaciju, ili – možda ipak – o svemu tome ne misli baš ništa, jer ne vlada činjenicama, pa mu pri nekritičkom prepisivanju ta pitanja uopće ni ne padaju na pamet? Sklon sam posegnuti za zadnjim objašnjenjem, jer da je Bartulinu problem uopće pao na pamet, onda se ne bi zadržao samo na pripajanju „ranije anektirane Dalmacije“ („formerly annexed Dalmatia“), nego bi ponudio odgovor na ta pitanja, a morao bi kazati koju riječ i o sudbini dijelova Gorskoga kotara, Kvarnera, pa i djelića Istre, koje je Italija anektirala u svibnju 1941. godine.

¹¹² Ibid., 66.

¹¹³ Ibid., 65.-66.

¹¹⁴ Usp. Vladimir IBLER, *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Zagreb, 1972., 99.

¹¹⁵ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 66.

¹¹⁶ Ibid., 66., bilj. 90.

¹¹⁷ J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, Buenos Aires, 1960., 108.-110.; B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, 1, Zagreb, 1983., 224.-225. i dr.; T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 497.-498. Naravno, ni Bartulin niti njemu slični *znanstvenici* ne će primijetiti kako se tada Mussolini nije mogao pozvati na tobožnje ranije, predratne Pavelićeve obveze i tajne ugovore s Italijom. Nisu se takvi pojavili ni kasnije, a nema ih ni danas, skoro sedamdeset godina od kraja svjetskog rata.

¹¹⁸ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 66.

Nije istinita Bartulinova tvrdnja da se u Hrvatskoj smatralo kako je Njemačka jedini iskreni saveznik.¹¹⁹ Postoje stotine hrvatskih prigovora Nijemcima zbog provođenja represalija ili zbog toga što su i njemačke snage nakon pada Italije nastavile štiti četnike. Bilo je zamisli i o dalekosežnijim njemačko-srpskim planovima na štetu Hrvatske, napose u istočnoj i sjeveroistočnoj Bosni, koje je spriječio hrvatski otpor.¹²⁰ Postoje brojni primjeri hrvatskog negodovanja zbog tendencija nekih njemačkih krugova da „Nova Europa“ nastane pod izrazitom dominacijom Njemačke i uz brisanje nacionalnih i državnih identiteta.¹²¹ Je li Bartulinu sve to nepoznato, ili samo želi manipulirati? Možda zato ne spominje hrvatsko negodovanje zbog njemačkih planova s posebnim muslimanskim postrojbama? Možda zato prešućuje da je časnik SS-a Wilhelm Beissner u proljeće 1942. morao napustiti Hrvatsku zbog protuustaških kombinacija s marginalnim (uostalom: u NDH zabranjenim) hrvatskim nacionalsocijalistima oko Slavka Govedića? Možda zato ne želi spomenuti da je pokolj što ga je SS-divizija Prinz Eugen počinila nad Hrvatima u Dalmaciji u proljeće 1944. doveo do izrazito oštre reakcije hrvatskoga ministarstva vanjskih poslova, reakcije kakvu Nijemci od svojih saveznika nisu zabilježili u razdoblju 1939.-1945.? Jer, drastičniji od te reakcije mogli su biti samo prekid diplomatskih odnosa i navještaj rata Njemačkoj.¹²² Nisu, dakle, hrvatsko-njemački odnosi bili idilični, iako je nerazmjer snaga onemogućavao produblјivanje sporova.

A postoje li slični hrvatski prigovori, primjerice, u odnosu na bugarsku državnu politiku? Je li ikad u pitanje dovedena iskrenost savezništva, primjerice, sa Slovačkom? Nije li u hrvatskome tisku baš Slovačka više puta označena kao narod i država koji su možda najprijateljskiji i najbliži Hrvatima i Hrvatskoj? Ali, naravno, Bartulin to ne zna ili, ako slučajno znade, želi to prešutjeti. Razlozi su bjelodani: dok hrvatsko-njemačko savezništvo iz nužde proglašava pokušajem ideološke identifikacije, izraze hrvatsko-slovačkog prijateljstva nije moguće iskoristiti za manipulacije. To je očividni razlog zbog koga Bartulin selektivno pristupa literaturi, zato on prešućuje činjenice!

Jednako tako on manipulira kad tvrdi da su ustaški ideolozi veličali islam, da je spasio hrvatski narodni duh i hrvatsku krv u BiH.¹²³ Svaki pristojan hrvatski osmoškolac znade da ta i njoj slične misli potječu od utemeljitelja modernoga hrvatskog nacionalizma dr. Ante Starčevića (1823.-1896.), da su ih desetljećima prije ustaša ponavljali svi hrvatski nacionalisti, i da one nemaju nikakve veze s rasnim učenjem (a još manje s rasizmom), nego su dio nacionalno-političkog programa koji je oblikovan početkom druge polovice 19. stoljeća, dakle, u vrijeme kad se bosansko-hercegovačke muslimane u Europi, pa i u hrvatskim zemljama, općenito smatralo „Turcima“ odnosno „Azijatima“.¹²⁴ Prema tome, ustaški ideolozi su samo ponavljali ono što je definirano već nekoliko desetljeća ranije, upravo zato što su se pozivali na Starčevića i ideologiju formuliranu osamdesetak godina prije proglašenja NDH.

No, Bartulin je u manipulaciji neumoran.

¹¹⁹ Ibid., 67.

¹²⁰ Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 797.-803. i tamo navedena literatura.

¹²¹ Na neke od tih primjera upozorio sam u: T. JONJIĆ, *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, Zagreb, 2008., 59.-81.

¹²² Milan BLAŽEKOVIĆ, „Nota Sambugnach“. Prilog hrvatskoj diplomatskoj povijesti iz doba rata 1941-1945., *Hrvatska revija: Jubilarni zbornik 1951-1975.*, ur. Vinko Nikolić, Münchn-Barcelona, 1976., 197.-202.

¹²³ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 68.

¹²⁴ To se, nažalost, nastavilo i duboko u 20. stoljeće, ali nikad kod onih hrvatskih političkih snaga koje su se pozivale na A. Starčevića. Nije ta tema suvišna ni u ovoj raspravi, ali nam nabranje Bartulinovih faktografskih pogrešaka, nažalost, oduzima prostor.

Klasičan primjer te manipulacije je i njegova instrumentalizacija Lukasovih teza u kontekstu hrvatske prototalijanske novinske kampanje nakon pada Italije. Kao i obično, ta je manipulacija načinjena faktografskom pogrješkama. Jer, Lukas nije „the head“ Matice hrvatske,¹²⁵ nego je bio njezin predsjednik u razdoblju od 1928. do 1945. godine. To ne mora nužno biti isto, jer „the head“ može biti i onaj tko nema titulu predsjednika. Možda i Bartulin znade da je poglavica indijanskog plemena također „the head“, ali nije predsjednik; da je i papa „the head“, ali da ni on nije predsjednik, da je čak i katolički biskup „the head“ u svojoj dijecezi, ali ni njega nitko ne naziva predsjednikom? A ne radi se o cjepidlačenju, nego o tome da iz takvog označavanja Lukasa jasno proizlazi da Bartulin ne zna što je predsjednik Matice hrvatske po Pravilima te ustanove mogao, a što nije mogao činiti. No, važnije je to, da je Lukasove misli koje Bartulin citira i smješta izvorno u 1943./44. godinu, njihov autor, F. Lukas, formulirao nekoliko desetljeća ranije, prije nego što je postao predsjednikom Matice hrvatske,¹²⁶ te ih je višekratno ponavljao prije proglašenja NDH i nakon toga. Pristojan čovjek bi to napomenuo; manipulator o tome šuti.

Istu manipulaciju on će poduzeti i s Tresić Pavićevim djelom *Izgon Mongola iz Hrvatske*. Bartulin, naime, dva puta naglašava kako je knjiga izišla 1942., čime očito hoće sugerirati da spada u korpus „ustaške literature“.¹²⁷ Pritom prešućuje – ili jednostavno ne zna? – da je knjiga nastala puno prije proglašenja NDH i da je njezin rukopis Tresić Pavičić (koji s ustaštvom ima veze jedva više od Dalaj Lame!) predao nakladniku (Matici hrvatskoj) 21. listopada 1940. godine, tj. šest mjeseci prije nego što je NDH proglašena, i u vrijeme kad nitko nije mogao znati da će biti proglašena.¹²⁸ To je izričito napisano u samoj knjizi. Na prvoj stranici autorskog teksta, odmah nakon predgovora, stoji bilješka koja doslovno glasi: „Ovo je djelo pisac predao Matici Hrvatskoj 21. X. 1940.“¹²⁹ Dakle, moguće je samo dvoje: Bartulin nije uopće pročitao knjigu, pa o tome nema pojma, ili je knjigu pročitao, ali podatak svjesno prešućuje kako bi mogao manipulirati godinom njezina izlaska iz tiska!

Umorih se od nizanja Bartulinovih pogrješaka, izmišljotina i manipulacija, a vjerujem da ni čitatelju nije ništa lakše!

A kao što se iz navedenih opaski vidi, da nemam kršćanskog milosrđa, mogao sam već u prvotnom osvrtu navesti ne samo tamo zabilježene, nego i ovdje popisane Bartulinove pogrješke, pa zaključiti da se ne treba obazirati na interpretaciju čovjeka koji na 19 stranica (49.-67.) napravi šezdesetak faktografskih pogrješaka.¹³⁰ To je razlog zbog koga sam se, dakle, nadao da je Bartulin postao svjestan moje prešutne, ali očevitno dobrohotne preporuke, pa da je odlučio promijeniti zanimanje, jer nakon tako impresivne statistike (otprilike tri faktografske pogrješke po objavljenju stranici teksta!) samo vrlo tvrdoglav čovjek ne shvaća da je pogriješio profesiju. Zato me ne bi iznenadilo da za Bartulina više nikad nisam čuo, ili da sam čuo kako se počeo baviti npr. trgovinom, malim obrtništvom, uzgojem kaktusa, origamijem, pa možda i politikom (poglavito onom u predsjedničkim uredima i u tobože

¹²⁵ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 67.-68.

¹²⁶ Vidi, primjerice, F. LUKAS, „Geografska osnovica hrvatskoga naroda“, 21.-91.

¹²⁷ N. BARTULIN, „The Ideal Nordic-Dinaric Racial Type: Racial Anthropology in the Independent State of Croatia“, 206., 210.

¹²⁸ Ivo PETRINOVIĆ, *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*, Split, 1997., 124.

¹²⁹ A. TRESIĆ PAVIČIĆ, *Izgon Mongola iz Hrvatske*, Zagreb, 1942., 23.

¹³⁰ Na preostale stranice Bartulinova članka iz 2007. vratit ćemo se u nastavku, jer su one – kao što sam pokazao u svome osvrtu – jedna potpuno izmišljena konstrukcija nastala na temelju Bartulinova elementarnog nepoznavanja hrvatske književnosti.

nevladinim organizacijama, jer za to je obavio sve nužne predradnje u svojim *znanstvenim* tekstovima!), i da baš zbog toga nije prihvatio ponudu uredništva *RCH* da mi odmah replicira.

No, ta je moja nada bila pokolebana kad sam vidio da je Bartulin ipak u istome časopisu objavio još jedan članak o srodnoj temi.¹³¹ Nisam se time bavio, jer sam mislio da su to kakvi zakašnjeli radovi ili zalutali ostatci nekadašnjega Bartulinova dojmljivoga intelektualnog napora. Zato nisam ni primijetio da je moj polemički suparnik i tu nastavio u istome tonu nizati pogreške i besmislice. Zbog skućena prostora ovdje ih ne ću nabrajati. Ali, zbog ljudskih mana koje imam i koje kršćanski i skrušeno priznajem, ipak ni toj napasti ne mogu sasvim odoljeti.

Zato Bartulina pozivam da nam učeno objasni dvije stvari. Prvo, on tvrdi da je Boris Zarnik (1883.-1944.?) bio glavni stručnjak u koncipiranju „rasnih zakona“ NDH („the main expert who drafted the NDH's race laws“).¹³²

Ne mislim pritom na diletantsku pogrešku kojom su zakonske odredbe (propisi nižega ranga) proglašene zakonima (propisima višega ranga), jer – tko bi od Bartulina smio očekivati da to razlikuje?! Ne mislim ni na tipično bartulinsku manipulaciju, kad se citira Zarnikov tekst o tobožnjim prednostima nordijske i dinarske rase, objavljen u časopisu *Priroda* 1931. godine,¹³³ a istodobno se prešuti da pritom Zarnik zapravo reciklira svoj tekst u kome se ne govori o hrvatskom, nego o tobožnjem „jugoslavenskom narodu“, odnosno o Južnim Slavenima, među kojima on ne nalazi rasnih razlika.¹³⁴

Ne mislim, dakle, na te Bartulinove manipulacije, nego na nešto drugo: na tobože presudnu Zarnikovu ulogu u formuliranju „the NDH's race laws“ odnosno, točnije, zakonskih odredaba (kojih, jer ima ih više?!), što spadaju u rasno zakonodavstvo.

Apologete ustaštva potvrda toga dosad nepoznatog podatka nesumnjivo bi razveselila, jer bi dodatno podupirala ne sasvim neozbiljnu tezu, da je tzv. rasno zakonodavstvo doneseno pod njemačkim pritiskom, pa onda nije nelogično da je u njegovu nastanku presudno sudjelovao slovenski biolog, slavitelj Ernsta Haeckela kao čovjeka koji zaslužuje „jedno od najčasnijih mjesta u povijesti prirodnih znanosti“,¹³⁵ poznat po predratnom glasovanju za nehrvatske i protuhrvatske stranke, kao i po svojim simpatijama za nacionalsocijalizam.¹³⁶ No, možda svi apologeti ustaštva nisu nekritični kao Bartulin, pa će tražiti dokaze. Tamo gdje Bartulin tvrdi da ih je našao, toga jednostavno – nema. Dakle, vješt je Bartulin i sa škarama i s ljepilom – da se poslužim duhovitošću čije će izvore i kontekst svaki stručnjak za hrvatsku povijest prepoznati – pa ga pozivam: dokaze na sunce!

U međuvremenu napominjem da je Zarnikova akademska karijera u NDH prekinuta: on je bio jedan nekolicine profesora na Medicinskom fakultetu u Zagrebu koga su vlasti NDH umirovile. *Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10.4.1941.-10.4.1942.* navodi Zarnika među umirovljenim profesorima, a ta je knjiga – prema novinskim vijestima –

¹³¹ To je već spomenuti Bartulinov tekst „The Ideal Nordic-Dinaric Racial Type: Racial Anthropology in the Independent State of Croatia“.

¹³² Ibid., 202.

¹³³ Ibid., 202., bilj. 64.

¹³⁴ B. ZARNIK, „O rasnom sastavu evropskog pućanstva“, *Hrvatsko kolo*, VIII, Zagreb, 1927., 60.-62., 65.-66., 71., 79.-80.

¹³⁵ ISTI, „Ernst Haeckel. Prigodom stogodišnjice roćenja“, *Priroda*, 24/1934., Hrvatsko prirodoslovno društvo, Zagreb, 1934., 65.-70.

¹³⁶ Prema objavljenom popisu glasaća na (javnim!) izborima za Narodnu skupštinu iz svibnja 1935., Zarnik je glasovao za vladinu (jugoslavensku) listu. O njegovu jugoslavenskom uvjerenju i političkoj prevrtljivosti ne govore samo brojni njegovi članci razasuti u periodici, nego i uspomene suvremenika. Usp. *Dnevnik Blaža Jurišića*. Priredila Biserka Rako, Zagreb, 1994., 147., 217.

distribuirana krajem lipnja ili početkom srpnja 1942. godine.¹³⁷ Službeno objavljeni podatci o sveučilišnim vlastima i ustroju Sveučilišta u kasnijem razdoblju NDH ne spominju ga. Prema Jaroslavu Šidaku, Zarnik je umirovljen 27. listopada 1941. godine.¹³⁸ Tadašnji ministar nastave dr. Mile Budak u to je vrijeme znao da će za par dana biti imenovan poslanikom u Berlinu. To se i dogodilo 2. studenoga 1941. godine. Budući da je općepoznato kako su njemačke obavještajne službe bile više nego sumnjičave prema Budaku (pa su ga sumnjičile i za izigravanje protužidovskih propisa!), vrlo neobično je da njemu kao resornomu ministru ne bi spočitnule i to da je umirovio čovjeka koji je bio među glavnim u donošenju tzv. rasnih zakonskih odredaba. Jugoslavenske su komunističke vlasti, recimo, imale na umu da je Zarnik umirovljen za Budakova mandata.¹³⁹ Ne mislim da je Bartulin svojom tvrdnjom htio prikazati Budaka tako otvorenim neprijateljem nacionalsocijalističke Njemačke, pa ga pozivam da dokaže svoju tvrdnju kako je Zarnik bio glavni tvorac „rasnih zakonskih odredaba“.¹⁴⁰

Nije moguće da je *znanstvenik* Bartulin nekritički prepisao podatak koji je negdje pročitao, ali je zaboravio gdje, pa ne može navesti izvor? Jer, istini za volju, jedno vrijeme su Zarnika jugoslavenske komunističke vlasti sumnjičile da je bio pristaša Nijemaca (da mu je i žena Njemica, i da mu dvije kćeri studiraju u Njemačkoj), te su i one smatrale kako je sudjelovao u izradi protužidovskih propisa i sukobljavao se s katoličkim svećenstvom.¹⁴¹ No, dokazi za to nisu nikad objavljeni, a činjenica je da su malo nakon sloma NDH u jugoslavenskim komunističkim časopisima objelodanjeni tekstovi u kojima se hvali njegov darvinizam i materijalistički svjetonazor.¹⁴² Zanimljivo je da se Zarnika, ranijega profesora Medicinskog fakulteta u Carigradu (kasnijem Istanbulu), i danas smatra izvanredno zaslužnim za razvitak hrvatske biologije i „njezinu orijentaciju prema biologiji razvitka i evoluciji“.¹⁴³ Možda na taj neobični Zarnikov životni put malo svjetla baca podatak da je on, koji je možda nadživio NDH, po svemu sudeći, dobar dio života bio slobodni zidar.¹⁴⁴ No, pred kraj života je, izgleda, potpuno napustio masonstvo i postao uvjereni katolik.¹⁴⁵

U svakom slučaju, neosporno je kako se on nalazi među suradnicima 4. i 5. sveska *Hrvatske enciklopedije*. Potonji je objavljen 1945. i jugoslavenske su ga vlasti uglavnom uništile, dok je na četvrtom svesku označeno da je izišao 1942., iako je stvarno izišao krajem

¹³⁷ Dnevnik *Hrvatski narod*, 4/1942., br. 421 već 9. 5. 1942. na str. 4. javlja da pretplata na tu knjigu više nije moguća, jer je ona rasprodana u predbilježbi.

¹³⁸ Jaroslav ŠIDAK, „Sveučilište za vrijeme rata i okupacije od 1941-1945“, *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, I., Zagreb, 1969. 176.

¹³⁹ Ivan MUŽIĆ, *Masoni u Hrvatskoj 1918-1967. (Dokumenti iz tajnih arhiva UDB-e)*, Split, 1993., 196.

¹⁴⁰ Uzgred neka bude rečeno, da urudžbeni zapisnik Ministarstva nastave NDH pod br. 480/1941 od 15. VII. 1941. bilježi molbu umirovljenoga M. Kus-Nikolajeva za reaktiviranje. (Hrvatski državni arhiv, fond Ministarstva narodne prosvjete NDH /dalje: HDA, MNP NDH/, Urudžbeni zapisnik 1-216 /1941./). To znači da je i on u vrijeme donošenja „rasnoga zakonodavstva“ bio izvan javnoga života.

¹⁴¹ I. MUŽIĆ, *Masoni u Hrvatskoj 1918-1967.*, 196.

¹⁴² Tako intonirani članak o njemu napisao je i njegov nasljednik na katedri, Zdravko LORKOVIĆ, „Prof. dr. Boris Zarnik“, *Priroda*, 35/1946. Opš. Josip BALABANIĆ, „Darvinizam u Hrvatskoj između znanosti i ideologije“, *Nova prisutnost*, 7/2009., br. 3, 373.-406.

¹⁴³ 120 godina nastave prirodoslovlja i matematike na Sveučilištu u Zagrebu (21. travnja 1876. – 21. travnja 1996.): *Spomenica PMF*, ur. Ž. Kučan, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., 35.-36.

¹⁴⁴ Mirko GLOJNARIĆ, *Masonerija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1941., 74.; I. MUŽIĆ, *Masoni u Hrvatskoj 1918-1967. (Dokumenti iz tajnih arhiva UDB-e)*, Split, 1993., 36., 53., 68. Iako je Zarnik, po svemu sudeći, umro 1944., ponegdje se u literaturi nailazi na podatak da je umro 1945. godine. Zoran D. NENEZIĆ, „Neimari novih puteva“, *Večernje novosti*, Beograd, 27. 9. 2010. (elektroničko izdanje) tvrdi da je Zarnik bio među onim masonima koji su „nastavili da deluju i posle rata“.

¹⁴⁵ Tako I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 8. dop. izd., Split, 2005., 348.

1943. godine. Tamo, u četvrtom svesku *Hrvatske enciklopedije*, Zarnik je napisao opsežnu natuknicu „Čovjek“.¹⁴⁶

Kad je ta natuknica dovršena (i je li možda nastala u vrijeme kad je Zarnik postao „uvjereni katolik“), ne zna se. No, zanimljivo je da se u njoj opširno raspravlja o ljudskim rasama i razlikama među njima, pa se ističe da „rasizam teži za tim, da se u korist napretka kulture sačuva što čišća ona rasa, koju smatra najsposobnijom. Ima, međutim, činjenica, koje bi se mogle i u suprotnom smislu tumačiti; da naime baš miješanje nekih rasa pospješuje razvitak onih duševnih snaga, koje dovode kulturnom napretku“.¹⁴⁷ Još važniji je njegov zaključak, prema kojemu „rasistička nastojanja nemaju oslonu u znanosti o rasama“.¹⁴⁸ Zanimljiva je ta snažna osuda rasizma i rasističkih nastojanja u najreprezentativnijoj publikaciji jedne države kojom upravlja režim što – prema Bartulinu – svoje počelo i smisao svog postojanja nalazi u rasističkom učenju...

Drugo pitanje iz Bartulinova teksta iz 2009., tiče se njegova – uostalom neoriginalna, kao što je kod Bartulina sve neoriginalno – tumačenja toč. 11. Ustaških načela: „U hrvatskim državnim i narodnim poslovima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda. Isto tako ne smije o sudbini hrvatskoga naroda i hrvatske države odlučivati ni jedan strani narod ni država“.¹⁴⁹

Zanima me, naime, je li u svome intenzivnom, dubokom i neobičnom plodnom znanstvenom radu Bartulin naišao na navlas iste formulacije kako hrvatskih, tako i stranih pisaca, nastale desetljećima ranije, u jeku nacionalnih preporoda i stvaranja nacionalnih država odnosno bez ikakve veze s rasnim učenjima ili rasizmom?

S obzirom na to da su se Pavelić i ustaše stalno pozivali na Starčevića i smatrali se njegovim nasljednicima u političkom smislu, je li se ikad upitao, koliko puta je Starčević grmio protiv „tudjinacah“, i bi li možda bilo pristojno upitati se, ne izvire li 11. toč. Ustaških načela iz Pavelićeva tumačenja baš Starčevićevih spisa? Ja ne tvrdim da jest, nego tvrdim da se takvo pitanje *mora postaviti*. I mogu samo nagađati, zašto ga Bartulin nije postavio, odnosno: zašto u ovom kontekstu izbjegava raspravljati o Anti Starčeviću.

A možda je on Bartulinu jednostavno slabo poznat? Za nj je on, navodno, u svojoj disertaciji napisao da je utemeljio stranku koja se i formalno zvala „Hrvatska stranka prava“. Na prvi pogled mi je bilo teško povjerovati u to, jer ako Bartulin možda i ne zna da se ta stranka nije tako službeno zvala, to bi valjda znali njegovi mentori, jer – kako bi inače bili mentori jednomu takvom znalcu?! No, da je moj optimizam neumjestan i da Bartulin doista ne zna kako se zvala stranka kojoj je na čelu bio A. Starčević, pokazuje istovjetna njegova tvrdnja u članku objavljenom u jednome hrvatskom časopisu.¹⁵⁰ I tamo je ustvrdio da se Stranka prava nazivala „Hrvatska stranka prava“. A kad ne zna ni to, nije čudo da misli kako Starčeviću nije mjesto u raspravi u ustaškoj ideologiji.

Čovjeka koji ne vlada elementarnim pojmovima lako u bludnju može zavesti jedan drugi autor, koji je pouzdan skoro koliko i Bartulin. Taj je glatko ustvrdio kako su Starčevićevi *Izabrani spisi*, što ih je priredio Blaž Jurišić, „tiskani 1943. godine, ali su bili pušteni u prodaju tek poslije rata, jer se ustaški režim nije mogao suočiti s istinskim

¹⁴⁶ „Čovjek“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4, Zagreb, 1942., 335.-366.

¹⁴⁷ Isto, 355.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ N. BARTULIN, „The Ideal Nordic-Dinaric Racial Type: Racial Anthropology in the Independent State of Croatia“ 197., 202.-203.

¹⁵⁰ ISTI, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 39/2007, 212.

Starčevićem: s njegovom izvornom privrženosti demokratskim načelima te s njegovom opsesivnom mržnjom prema Nijemcima“.¹⁵¹

Teško bi se dokazala ta tobožnja Starčevićeva „opsesivna mržnja“, ali je smisao formulacije jasan: ako nije rasist, hrvatski političar i ideolog mora bar biti „opsjednut mržnjom“.

No, ovdje nas više zanima tobožnja (formalna ili stvarna) zabrana Starčevićevih spisa u NDH. Čudna postaje stvar s tom zabranom, ako možemo vlastitim očima vidjeti da je, recimo, jedan učenik Državne treće muške građanske škole u Zagrebu, „za izvrstno učenje i uzorno vladanje“ u školskoj godini 1943./44., na dar dobio baš tu knjigu. Kako to, ako knjiga nije bila puštena u prodaju prije svibnja 1945., mjeseca koji se u Hrvatskoj obilježavao ubijanjem ljudi i paljenjem knjiga? Možda je školska uprava ukrala primjerak knjige iz tiskare, pa ga darovala uzornu učeniku?

Još čudnija postaje ta „zabrana“, kad znamo da i onaj komu nije dopao u ruke antikvarni primjerak Starčevićevih *Izabranih spisa* s takvom posvetom, može – ako mu je do činjenica – primijetiti kako je Jurišićev izbor Starčevićevih djela prikazan u većem broju novina i časopisa, što bi bilo teško izvedivo, da knjiga nije puštena u prodaju.

Jer, recimo, Jurišićev izbor iz Starčevićeva djela prikazan je u *Novinama* početkom kolovoza 1943., pa je istaknuto kako je „svakako najzanimljiviji dio knjige [...] poglavlje pod naslovom 'Iskrice' [...] one nam Starčevića pokazuju u potpunom ne novom, ali u zaokruženom svjetlu, kakav sud ne bismo mogli o njemu stvoriti iz knjiga sabranih djela“.¹⁵² Bartulinu to ne bi išlo u račun, jer su u „Iskrice“ uvrštene ne samo brojne Starčevićeve misli o ljudskome dostojanstvu, političkoj slobodi i slozi među narodima, nego i Starčevićeva tvrdnje, da je svaki narod „smjesa različnih naroda, različne krvi“, odnosno da je „narodnost [...] stvar duševnosti“,¹⁵³ pa dakle ne može biti rasno-biologijska kategorija.

Prikazao je tu knjigu i Dragutin Gjuric u uglednomu mjesečniku Matice hrvatske, *Hrvatskoj reviji*, također ističući kako Starčevićeve misli predstavljaju „pouku, savjet i put za naš daljnji rad“, napose ističući vrijednost „Iskrice“.¹⁵⁴ A povjesničar, kad bi bio ozbiljan, ne bi previdio da je Jurišićev izbor iz Starčevićeva djela prikazan i u tada središnjemu hrvatskom dnevnom listu, *Hrvatskom narodu*, koji je i stvarno i formalno bio glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. I tako, baš na Antunovo (13. lipnja), dan koji se u NDH slavio i kao imendan poglavnika Pavelića, objavljen je u tom listu prikaz koji je potpisao neki „š“. Ima kataloga u Hrvatskoj, i to najozbiljnijih i najtemeljitijih, koji kažu da se iza toga inicijala krije povjesničar Jaroslav Šidak, ali bolje da Bartulina time ne zbunjujemo.

Piše, dakle, taj zagonetni prikazivač da je knjiga izišla „baš danas, na Antunovo“ (1943.!), pa dodaje kako će „veličinu značaja Starčevića i važnost njegove političke misli moći [...] hrvatska javnost upoznati po ovoj knjizi, koja bi trebala postati udžbenik hrvatske nacionalne politike i putokaz svima onima, koji se kane baviti u oslobođenoj svojoj domovini javnim poslovima“.¹⁵⁵ Ozbiljnu povjesničaru ne bi promaknulo ono što je promaknulo mašti inventivnog manipulatora: da je skoro čitav taj svečani broj *Hrvatskog naroda* posvećen

¹⁵¹ Ivo GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918-1941*, Zagreb, 2005., 523.

¹⁵² „Izabrani spisi Ante Starčevića. U priredbi Dra Blaža Jurišića“, *Novine*, 3/1943., br. 91, 9. 8. 1943., 5.

¹⁵³ *Ante Starčević: Izabrani spisi*. Priredio Blaž Jurišić, Zagreb, 1943., 414., 427.

¹⁵⁴ D. GJURIC, „Vječni Starčević. Ante Starčević: Izabrani spisi. Priredio dr Blaž Jurišić. Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb 1943.“, *Hrvatska revija*, 16/1943., br. 11, 620.-621.

¹⁵⁵ š [J. ŠIDAK?], „Izvor pravaške misli. Antologija Starčevićevih političkih spisa“, *HN*, 5/1943., br. 756, Duhovi [13. lipnja] 1943., 9.

Starčeviću, i da se o njemu piše puno više nego o Paveliću. A ni autori nisu baš *mačji kašalj*: Ivo Bogdan, Blaž Jurišić, Emil Laszowski, Savić Marković Štedimlja i Milivoj Magdić.

Ozbiljnu povjesničaru ne bi promaknulo ni to, da se baš ta knjiga stalno reklamira u HIBZ-ovim izdanjima (npr. u časopisu *Vienac*), a još manje da se i u strukovnome, historiografskome *Časopisu za hrvatsku poviest* javlja promjena njezine cijene.¹⁵⁶ Jer, valjda se od povjesničara smije očekivati da bar prolista središnji strukovni časopis? I da onda zaključi kako ništa od toga ne bi bilo moguće, da Starčevićevi *Izabrani spisi* nisu bili u prodaji. Zar ne?

A kad se konstruiraju razlozi tobožnjega nepuštanja knjige u prodaju, korisno je primijetiti kako Stožer Muške ustaške mladeži Zagreb 5. lipnja 1944. predlaže ministru narodne prosvjete, da propiše određeni broj naslova koje bi svaki maturant trebao proučiti i na ispitu zrelosti pokazati da ih poznaje. Riječ je o knjigama koje su sastavili „moralno i nacionalno jaki hrvatski profesori“, a u „najpreče političke knjige“ spadaju i Starčevićevi spisi u HIBZ-ovu izdanju.¹⁵⁷ Svega četiri dana kasnije je Ministarstvo narodne prosvjete uputilo „upraviteljstvima svih državnih gimnazija i učiteljskih škola“ te Društvu hrvatskih srednjoškolskih profesora dopis pod naslovom: „Domaće štivo za srednjoškolsku mladež“. U njemu se raspituje o knjižničnome fondu, a od Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora traži, da sastavi „popis nacionalnih poučnih i književnih djela za nacionalni, politički i državljanski odgoj srednjoškolske mladeži“, pa se među svega tri naslova koja bi svakako bila obvezatna, doslovno navodi i sljedeće: „Jurišić: Ante Starčević, *Izabrani spisi*, izdanje H. I. B. Z., Zgb 1943.“¹⁵⁸

Sve je to dosta neobično za knjigu koja – eto – prema jednoj tipičnoj historiografskoj manipulaciji, nije puštena u prodaju iz ideoloških pobuda, zbog tobožnje ustaške nemogućnosti suočavanja s istinskim Starčevićevim mislima (uključujući i one o jednakosti svih ljudi). A zar bi tko posumnjao da Bartulin ima preteča, učitelja i mentora?

No, da se vratimo toč. 11. Ustaških načela.

Mogao bih priupitati Bartulina, koji za sebe tvrdi da je povjesničar, je li ikad čuo za termin „vladari narodne krvi“ i je li mu poznato da se on stoljeće i pol koristi ne samo u stručnoj literaturi, nego i u pučkoškolskim udžbenicima hrvatske povijesti? Je li mu poznato u koliko su desetaka političkih programa i izjava u hrvatskim zemljama tijekom 19. i prve polovice 20. stoljeća upotrijebljeni termini „narodna krv“, „vladar iste krvi i jezika“, „dolje s tuđincima“, „tuđinske sluge“ i slično? Je li Bartulin uočio da je jedan od najvažnijih ideologa jugoslavenstva, đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, pri otvorenju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, govorio zemlji „opojenoj rijekama hrvatske krvi“, ali i o „jednokrvnoj i jednoplemenoj braći“?¹⁵⁹

Je li mu poznato, da su pravaški ideolozi (Starčević, Kvaternik i dr.) već tada verbalno ratovali protiv te teze o „jednokrvnoj i jednoplemenoj braći“? Je li Bartulinu palo na pamet da bi 11. točka Ustaških načela možda mogla biti izvedenica iz te Starčevićeve, pravaške reakcije

¹⁵⁶ *Časopis za hrvatsku poviest*, br. 1-2, Zagreb, 1943., na koricama donosi oglas, prema kojemu Starčevićevi *Izabrani spisi* stoje 500 kuna. Da knjiga stoji 800 kuna, oglaseno je u „Viestima iz HIBZ-a“, koje su tiskane kao prilog *Vienca*, 36/1944, br. 3, svibanj 1944., 7., dok je u „Popisu izdanja Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda“, koji je uvršten kao prilog *Vienca* br. 5 (srpanj 1944., str. 8.), Jurišićeva knjiga znatno poskupjela i stoji 1.500 kuna.

¹⁵⁷ HDA, MNP NDH, kut. 2, br. 2052/44 od 5. 6. 1944.

¹⁵⁸ HDA, MNP NDH, kut. 2, br. U. m. 446/44 od 9. 6. 1944.

¹⁵⁹ „Jugoslavenska akademija. Strossmayerov govor o akademiji i sveučilištu govoren u saboru dne 29. travnja 1861.“, *Hrvatska njiva*, 1/1917., br. 21, Zagreb, 28. 7. 1917., 355.-357.

na maglovitu ideju o „jednokrvnoj i jednoplemenoj braći“ od Triglava do Vardara odnosno do Crnoga mora? Je li postavio pitanje, u čemu se supstancijalno razlikuje ta točka Ustaških načela od Starčevićeva gesla da o sudbini Hrvatske imaju odlučivati „samo Bog i Hrvati“, gesla za koje je, inače, Nadko Nodilo 1908. tvrdio da je samo varijacija Voltaireovih i Mazzinijevih krilatica?¹⁶⁰

A dok nisam znao za Nodilovu opasku, mene je – priznajem – Starčevićeva krilatica asocijala na ono irsko „Sinn Fein“, pri čemu mi je bilo zanimljivo da je Starčević prethodio Ircima (ili im uopće nije prethodio, jer tu istu misao dijele svi neslobodni narodi u vrijeme borbe za državnu neovisnost?). Ta Starčevićeva krilatica je u hrvatskome političkom životu opstala do danas, pa je posve logično upitati se, zašto je do nje došlo i kako to da postoji i mobilizira duhove više od jednog i pol stoljeća? U kakvu je ona odnosu prema drugim političkim krilaticama i geslima? Može li ju se dovesti u odnos s Ustaškim načelima? Smije li se previdjeti kako se je iz ustaških redova tvrdilo da se Ustaška načela mogu nazrijeti već u „Načelima hrvatskog akademskog kluba Kvaternik“, koga su 1921. osnovali pravaški sveučilištarci u Zagrebu.¹⁶¹

Kako je moguće ne uočiti, da je jedan od vodećih ljudi ustaške propagande, Danijel Crljen, u vjerojatno najpoznatijem – ali ne jedinom! – tumačenju Ustaških načela, baš spomenuto Starčevićevo geslo stavio kao nadnaslov komentara toč 11.¹⁶² Zar se ne čini očitim, da tako izabrani nadnaslov nije puka slučajnost i da je autor htio da on bude putokaz za analizu i tumačenje kako svoga (Crljenova) teksta, tako i same te Pavelićeve formulacije? Ako je tako, onda je nužno ispitati, pokazuje li taj nadnaslov put, ili možda zavodi na stranputicu? Dakle, bez obzira na mogućnost disonantnih odgovora – što spada u interpretaciju – ni u kojem se slučaju to pitanje ne može izbjeći, jer ono spada u logiku.

A je li ga Bartulin postavio?

Je li mu ikad palo na pamet da bi ta točka Ustaških načela mogla imati i druge korijene osim rasnih, tim prije što je Pavelićev historicizam općepoznat, a nekad i karikaturalan? Ako su ustaše tvrdili da njihov pokret nije ništa novo, nego da je tek nastavak ranije hrvatske borbe, i to ne tek borbe iz posljednjih stoljeća, već da ima „svoje zametke u devetom i desetom stoljeću“,¹⁶³ nije li pristojnu čovjeku koji hoće da je povjesničar koji se bavi ustaškim pokretom, moralo pasti na pamet, da provjeri u kojoj je mjeri ta propagandna floskula utemeljena?

Je li, primjerice, Bartulin ikad pročitao da je don Mihovil Pavlinović (1831.-1887.), katolički svećenik i ideolog hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji, sljedećim riječima neukome hrvatskom puku 1870. objašnjavao, što su to hrvatski velikaši uglavili s izaslanicima Ferdinanda I. Habsburškoga u Cetingradu 1. siječnja 1527. godine, četiri stoljeća prije postanka ustaškog pokreta: „Nikakav Nehrvat u Hrvatskoj da ne ima vlasti; nikakav zakon, što Hrvati sa svojim kraljem ne učine, da se u Hrvatskoj ne vrši. Nikakav jezik do hrvatskoga jezika u Hrvatskoj da ne vlada...“¹⁶⁴

¹⁶⁰ N. NODILO, „Sloboda volje u književniku“, *Natko Nodilo: izbor iz djela*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 33., Zagreb, 1969., 260.

¹⁶¹ Stanislav POLONIO, „Ustaštvo – apoteoza Rakovice“, *Zbornik hrvatskih sveučilištaraca*, Zagreb, 1942., 238.

¹⁶² Danijel CRLJEN, *Načela Hrvatskog ustaškog pokreta*, Zagreb, 1942., 61.

¹⁶³ Tako u prikazu knjiga ustaškog propagandista M. Bzika piše Vilim PEROŠ, „Ustaške knjižice i brošure“, *Hrvatska revija*, 15/1942., br. 11, Zagreb, 1942., 614.

¹⁶⁴ M. PAVLINOVIĆ, „Hrvatsko pravo. Na slavi Imotske čitaonice g. 1870.“, *Mihovil Pavlinović: izbor iz djela*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 33., Zagreb, 1969., 158. Usp. *Pjesme i besjede Mihovila Pavlinovića – God. 1860-72*, Tiskara Narodnoga lista, Zadar, 1873., 288.

Je li primijetio slične formulacije u literarnim, ali ne samo literarnim formulacijama Dragutina Rakovca, Franje Račkoga, Augusta Šenoa, Nadka Nodila, Ante Radića, Gjure Arnolda, Antuna Gustava Matoša...? Recimo da oni nisu Bartulinu pali na pamet, jer – kako sam kaže – ne zna puno o hrvatskoj književnosti. Zato je od Bartulina nemoguće očekivati da primijeti kako je u hrvatskoj književnosti neobično česta rima *stranac – lanac* (foreigner – chain).¹⁶⁵ Henri Murger bi kroz usta svoga bohemskog junaka Schaunarda vjerojatno primijetio, da ta rima u literarnom pogledu i nije milijunaš. No, u političkome – druga je stvar. Ne samo kad su Hrvati posrijedi. Jer, ima i drugih naroda koje je povijest naučila da je strana vladavina isto što i ropstvo.

A je li Bartulin bar ocijenio razna, nerijetko vrlo različita *ustaška* tumačenja Ustaških načela? Je li registrirao da se u Valentinu tumačenju te točke Ustaških načela naglašava kako su s Hrvatima potpuno izjednačeni oni stranci koji su se „duševno i krvno“ sjedinili s Hrvatima, pa svoje osjećaje, ljubav i interese usklađuju s tim narodom, dok će oni drugi u slobodnoj Hrvatskoj imati sva prava, ali ne će moći odlučivati o njezinoj sudbini?¹⁶⁶ Je li uočio što o tom problemu 1933./34. misli M. Budak, dugogodišnji Pavelićev osobni i stranački prijatelj, koji je godinama bio i njegov najbliži suradnik u ustaškome pokretu? Je li primijetio da Budak pod tuđincima (koji osobno mogu biti i poštenu i umni, visoko kulturni i vrijedni, ali nemaju „pravog osjećaja“ za hrvatski narod), cilja u prvom redu na Ljudevita Gaja, biskupa Strossmayera i njima slične promicatelje jugoslavenske ideologije? Je li pročitao, da Budak ni tim ljudima ne poriče visoke ljudske odlike, pripadnost hrvatskom narodu, pa čak ni hrvatsko rodoljublje, ali smatra kako su u presudnim trenucima izabrali krivi put za hrvatski narod, i da je taj krivi put - jugoslavenstvo?¹⁶⁷

Je li pročitao da se Budak i drugdje okomlje na hrvatske zagovornike jugoslavenstva i sveslavenstva?¹⁶⁸ U kontekstu rasprave o ovoj temi, te Budakove misli nisu nebitne ne samo zbog njegova iznimno važnog položaja u ustaškoj organizaciji. One su važne i zbog toga što je sasvim moguće da je upravo Budak kao zapovjednik ustaških logora u Italiji organizirao i određenu političku poduku ustaša, te im držao govore u kojima je tumačio Ustaška načela, a njegova knjiga bila je glavni priručnik za političku izobrazbu ustaša.¹⁶⁹ Zar nije u svakom slučaju nepobitno, da je Budak u svome životopisu, objavljenom 1938. u prilogu svog romana *Ognjište*, našao najljepše riječi za svoga nekadašnjeg poslodavca? Bio je to, kaže Budak, „odvjetnik g. dr. Julio Oswald, najidealniji i najčestitiji predstavnik stare garde bivših odvjetnika, gospode i Židova i Hrvata“.¹⁷⁰

Je li Bartulin negdje spomenuo Moškovljevu tvrdnju da se u ustaškoj emigraciji „pitanje Židova“ nije „kao takvo“ nikad postavljalo, da se Pavelić uopće nije bavio rasnom

¹⁶⁵ Tako, primjerice, hrvatski književnik A. Šenoa (1838.-1861.) u povjestici „Smrt Petra Svačića“ (1877.) kori one koji „u svoju zemlju zovu strance, / slobodi svojoj da se svete, / slobodi svojoj kuju lance“.

¹⁶⁶ Ante VALENTA, *Tumač Načela Hrvatskog Domobrana. Kako je nastala t. zv. Jugoslavija, ili: Pravi uzroci pogibije Aleksandra u Marseille*, Buenos Aires, 1935., 36.-41.

¹⁶⁷ Budak piše kako „tim čestitim Štoosima, Weberima, Wiesnerima, Demetrima (porijetlom Grk), pa Vrazima, Lisinskome ni samome Gaju nije Hrvatstvo bilo dovoljno veliko, dosta široko i jako, da obujmi po mogućnosti cijeli Balkan, a nijesu osjetili dubinu duše svojega [sic!] naroda, koja se sama sa sobom vazda zadovoljava, tražeći kod drugih samo eventualno pouke i uzora, ali ne nipošto ljudi, koji bi je nadopunjavali!“ (M. BUDAK, *Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu*, Youngstown, Ohio, USA, 1934., 13.-14.)

¹⁶⁸ M. VELEBITSKI [M. BUDAK], „Naši neprijatelji“, *Nezavisna Hrvatska Država. Godišnjak 1934.*, 23.-24.

¹⁶⁹ A. MOŠKOV, *Pavelićevo doba*, 177., 199.

¹⁷⁰ M. BUDAK, „Sam o sebi“, *Ognjište IV*, 2. izd. Zagreb, 1939., 145.

problematikom, a da je Budak u svojim izlaganjima oštro lučio „Židove gulikože“ koji su paktirali s Beogradom, od onih Židova koji su nastupali kao hrvatski rodoljubi?¹⁷¹ Moškov, doduše, nije napisao uspomene – kao što se to često nekritički tvrdi – nego je u iznimno teškim okolnostima napisao istražni elaborat i kao utamničnik dao jugoslavenskim vlastima opširne izjave.¹⁷² U njima je nemilosrdan (i očito neobjektivan) ne samo prema Budaku, nego još više prema Paveliću. Ali i takav Moškov – i u tim okolnostima, kad mu svaljivanje krivice na Pavelića i Budaka može samo koristiti – kaže da su ova dvojica „vrlo oštro reagirali“ na nekoliko protužidovskih izjava običnih ustaša.¹⁷³

Skoro navlas isto Pavelićev odnos prema rasnim pitanjima i Rosenbergovu baljezganju opisuje još jedan njegov bliski suradnik, a kasnije oštri oponent, Branimir Jelić.¹⁷⁴ Kako je i to promaklo oštroidnu oku *znanstvenika* Nevenka Bartulina?

Kako je propustio uočiti da je Crljen u svom tumačenju Ustaških načela zapravo varirao Budakove misli iz 1933./34., s tim da ih je sada začinio snažnom protužidovskom notom?¹⁷⁵ Za Bartulina kronologija i kontekst ne znače ništa, pa napominjem: sad je 1942., a ne više 1934. godina, i Hitler nije više samo moguća prijetnja versailleskom poredku, nego su njegove trupe na obalama La Manchea, u Sahari i nadomak Moskve i Staljingrada!

Je li Bartulin u Karamarkovu tumačenju Ustaških načela našao rasističku notu?¹⁷⁶ Je li pročitao njihovo tumačenje u *Kalendaru sv. Ante* 1943. iz pera fra Andrije Radoslava Glavaša, katoličkog svećenika, književnoga kritičara i visokoga državnog dužnosnika?¹⁷⁷ Zašto ti „ustaški dužnosnici“ ne primjećuju, a kamoli ističu rasističku notu u Ustaškim načelima ni u ono vrijeme kad im je to – prema Bartulinovu shvaćanju – moglo odgovarati?

A je li Bartulin primijetio da su Ustaška načela, uključujući 11. točku, prije rata objavljujivana s Pavelićevom i Mačekovom fotografijom,¹⁷⁸ pri čemu je na prvome mjestu upravo fotografija V. Mačeka, koji – Bartulin znade bar to – također „nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda“, nego je Slovenac?

Je li mu ikad palo na pamet, da bi u tom kontekstu bilo korisno pročitati i tekst Pavelićeva patetičnoga govora hrvatskim radnicima na Blagdan rada 1944. godine: „...Tko se u ovoj zemlji rodio, tko u ovoj zemlji ima grobove svojih predaka i kolievke svojih potomaka,

¹⁷¹ A. MOŠKOV, *Pavelićevo doba*, 206., 236.

¹⁷² O okolnostima u kojima su nastajali tobožnji „Moškovljevi memoari“ govore očevidci, hrvatski politički uznici, koji su svjedočili kako je ispod vrata Moškovljeve ćelije tekla krv. (Usp. Željko RUKAVINA, „Sudbina 'TOHO-a' /O Tajnoj organizaciji hrvatske omladine/, *Zatvorenik*, 2/1991., br. 10-11, Zagreb 1991., 21.-25.; T. JONJIĆ, S. MATKOVIĆ, „Novi prilozi za životopis Mile Budaka uoči Drugoga svjetskog rata“, *ČSP*, 40/2008., br. 2, 426.)

¹⁷³ A. MOŠKOV, *Pavelićevo doba*, 206.-207.

¹⁷⁴ B. JELIĆ, *Političke uspomene i rad Dra Branimira Jelića [priredio dr. Jere Jareb]*, Cleveland, 1982., 31.-32., 215.-216.

¹⁷⁵ D. CRLJEN, *Načela Hrvatskog ustaškog pokreta*, 61.-67.

¹⁷⁶ Milivoj KARAMARKO, „Političke smjernice ustaštva“, *Ustaška mladež*, 1/1941., br. 13. Omladinski prilog *Ustaše. Vijesnika hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 11/1941., br. 17, 26. 10. 1941., 1.-2.

¹⁷⁷ A. RADOSLAV GLAVAŠ, „Duh i značenje Ustaških načela“, u: *Andrija Radoslav Glavaš: Hrvatska književnost i duhovnost*. Izabrao i priredio B. Donat, Zagreb, 1995., 145.-149.

¹⁷⁸ Vidi faksimil u: M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, 126.-127. Budući da je postojala višegodišnja čvrsta predodžba o slozi i podudarnosti pogleda A. Pavelića i V. Mačeka, fotografije njih obojice na Ustaškim načelima nije slučajna, a oni koji ponešto znaju o hrvatskoj političkoj povijesti tridesetih godina 20. stoljeća, znaju da se Pavelić i Maček nisu razišli na pitanju odnosa prema tada dominantnim ideologijama, a još manje na odnosu prema rasnim pitanjima.

taj ima dužnost, a ima i pravo tu zemlju zvati svojom. Čim je zove svojom, ne može biti tuđom nego samo njegovom...“¹⁷⁹

Razumije se, ne pada mi na pamet tvrditi kako je ovim dokazano da Pavelić, Budak i drugi prvaci ustaškog pokreta nisu intimno možda i mislili drugačije. U novinstvu nakon proglašenja NDH može se naći mnoštvo i drugačije intoniranih izjava, a napose ilustracija antijudaističkog raspoloženja. No, i to – kao i neprijeporno tragično stradanje hrvatskih Židova – zaslužuje istraživanje, utvrđivanje činjenica i interpretaciju. Nije tom problemu moguće pristupiti bartulinskom *znanstvenom* metodologijom, tj. prešućivanjem činjenica i podataka koji ne podupiru unaprijed zadanu konstrukciju.

A Bartulin postupa upravo tako, izbjegavajući potrebu da izjave, raspoloženja i događaje kontekstualizira i nepristrano tumači. Zato mu nikad ne polazi za rukom citirati ustaške izvore koji ne samo prije rata (bilo u Pavelićevim proglašenjima, bilo u uvodniku *Almanaha hrvatskih sveučilištaraca*),¹⁸⁰ nego i nakon proglašenja NDH, vrlo jasno tvrde kako su Srbi i srpska propaganda ustaše „okrstili fašistima“, dok se ustaše takvima nikad nisu smatrali.¹⁸¹ Štoviše, takve su tvrdnje uvijek odbijali.¹⁸² Kako to da Bartulin ne zapaža da Nijemci predbacuju Paveliću i ustašama da kao diplomatske predstavnike u neutralno inozemstvo šalju ljude koji su poznati po svome protunacističkom raspoloženju.¹⁸³ Zašto nije u stanju primijetiti da je Pavelić – za potrebe pregovora o možebitnome švicarskom priznanju NDH – svojim političkim savjetnikom proglasio poznatog anglofila i šekspirologa Vinka Kriškovića, pa su Švicarci ovoga takvim i smatrali?¹⁸⁴

Nikad ništa od svega toga Bartulin nije uspio uočiti!

Usljed toga me znoj probija na samu pomisao, što bi on sve smislio, da je ozbiljnije listao periodiku iz doba NDH, pa naišao, primjerice, na stihove koji glase: „...Ovdje divlje čete smrvi / Rod naš čil i zdrav, / Hrvatskom se ovdje krvi / Spasi Zapad sav.“¹⁸⁵ Samo Svevišnji znade kolika bi vojska Hitlera i Rosenberga povrvjela iz tih stihova, s koliko bi nasumce pronađenih citata stručnjaka i kvazistručnjaka Bartulin okitio te nedužne patetične stihove, kakav bi *znanstveni* traktat iz toga nastao i s kakvim bi se zgražanjem Bartulin osvrnuo na desetljeća historiografskih istraživanja koja, eto, nisu uspjela primijetiti ono što je on za tren oka pronašao svojim argusovskim vidom i nenadmašnom učenošću.

Nisam, rekoh, ranije postavljao ova pitanja, jer sam Bartulina odavno zaboravio. Ali, nije on zaboravio mene, pa se – nakon dvije godine – odlučio replicirati na moj osvrt. Usporedi li čitatelj njegovu repliku u ovome broju, lako će uočiti da Bartulin zapravo prepričava svoj članak objavljen u istome časopisu 2009. godine.¹⁸⁶ Na oba su mjesta iste tvrdnje, iste rečenice, iste bilješke. To je vrlo ilustrativno za Bartulinovu historiografsku

¹⁷⁹ *Hrvatsko društvo osiguranje. Službeni glasnik Središnjice osiguranja radnika*, 4/1944., br. 5-6, Zagreb, 1944., 320.-321.

¹⁸⁰ B. KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 299.-300.; *Almanah hrvatskih sveučilištaraca*, Zagreb, 1938., 7.-8.

¹⁸¹ Luka HALAT, „Ustaški pokret među mladeži u Vukovaru“, *Ustaška mladež*, 1/1941., br. 9.. Omladinski prilog *Ustaše. Vijesnika hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 11/1941., br. 13, 21. 9. 1941., 5.-6.

¹⁸² Opš. I. GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, 112.-143.

¹⁸³ Nekoliko takvih njemačkih prigovora v. u: . T. JONJIĆ, „O pokušaju osnivanja Hrvatskoga komiteta u Švicarskoj“, 224.

¹⁸⁴ T. JONJIĆ, „Pitanje priznanja Nezavisne Države Hrvatske od Švicarske konfederacije“, *ČSP*, 31/1999., br. 2, 265.-266.

¹⁸⁵ U izvorniku: „...Ovdje divlje čete smrvi / Rod naš čil i zdrav, / Hrvatskom se ovdje krvi / Spasi Zapad sav.“

¹⁸⁶ N. BARTULIN, „The Ideal Nordic-Dinaric Racial Type: Racial Anthropology in the Independent State of Croatia“, *RCH*, 5/2009, 1, 189.-219.

metodu: kompilacija je njegov univerzalni lijek, i on zaključuje kako je dospio do faze u kojoj smije nekažnjeno kompilirati vlastite konstrukcije. A za njegovo intelektualno poštenje tipično je da on u toj svojoj replici izbjegava raspravu o onome na što se odnosila moja reakcija, već pokušava vodu svrnuti na posve drugi mlin, odnosno na raspravu o tome kako su se hrvatski intelektualci odnosili prema pitanjima rase i rasnih teorija.

Lako je vidjeti da ja u svom osvrtu – osim kratke opaske o jugoslavenstvu kao rasnome i rasističkom konceptu – o tome nisam napisao baš ni jednoga jedinog slova (!).¹⁸⁷ Nisam, dakle, nigdje napisao „da protujugoslavenski raspoloženi hrvatski intelektualci nisu pokazivali zanimanje za rasna pitanja i rasnu antropologiju“ („that anti-Yugoslavist Croat intellectuals had no interest in the question of racial identity and racial anthropology“). Za tu i seriju sličnih Bartulinovih tvrdnji iz njegove replike,¹⁸⁸ postojala bi jedna sasvim precizna i dosta gruba kvalifikacija. Samo ona bi bila točna i primjerena. No, zbog časopisa i njegovih čitatelja poslužiti ću se eufemizmom, pa ću se zadovoljiti ocjenom da Bartulin opet – izmišlja i manipulira. Jer ja o tome nisam rekao ni jedne riječi. Nigdje! Nisam čak napisao ni to da su u promicanju darvinističkih pogleda (a onda i socijalnoga darvinizma), prednjačili hrvatski intelektualci naglašeno jugoslavenske orijentacije.¹⁸⁹

Bartulin se najbolje osjeća u boju s vjetrenjačama. Zato, sebi svojstvenom logikom (onom istom nenadmašnom logikom kojom je došao do zaključaka o *kvalitetama ljudskoga krzna*), izmišlja da sam ja napisao nešto što nisam napisao, da bi onda s tom fatamorganom mogao polemizirati, u nadi da će time nekako potkrijepiti svoje teze.

Uopće mu ne pada na pamet da je već na logičkoj razini problematična njegova insinucija kako ja tvrdim da protujugoslavenski orijentirani intelektualci nisu pokazivali interesa za rasnu problematiku. Jer, kako se takvo što uopće može insinuirati o čovjeku koji je pisao o Starčeviću, o hrvatsko-srpskim odnosima, o bosansko-hercegovačkim muslimanima, o ustaškom pokretu, o stradanju Židova u NDH, o fašizmu i nacionalsocijalizmu u međuratnoj Europi i sl.?

A takvomu je nemoguće ne primijetiti da se je i Starčević, zbog nacionalno-političkih razloga, doticao i rasnih pitanja, pritom najčešće za pojam „rasa“ koristeći arhaizam „pasma“ . „Pasminom“ je on u to doba – kad je pojam rasa imao drugačije značenje nego danas – označavao i ono što bismo možda preciznije nazvali „sojem“ (npr. „pasma slavoserbska“).¹⁹⁰

Ta terminološka nepreciznost za ono je doba uobičajena, pa se rasom nazivalo svašta, a ponekad, u polemičkim tekstovima, čak i konfesionalna pripadnost.¹⁹¹ Jednako neprecizno

¹⁸⁷ T. JONJIĆ, „From Bias to Erroneous Conclusions“, *RCH*, 6/2010, 1, 227.-238.

¹⁸⁸ „...Jonjić would have his readers think that anti-Yugoslavist Croat intellectuals had no interest in the question of race...“; „...Jonjić seems to think that only Yugoslavist ideologists referred to ‘the allegedly dramatic differences between ‘Dinaric’ and other Croats’...“ etc.

¹⁸⁹ Usp. Josip BALABANIĆ, *Darvinizam i njegovi odrazi u Hrvatskoj (do 1918). Disertacija obranjena na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 1980. Pritom nije nezanimljivo da su glavni oponenti tim promicateljima darvinizma (a ti oponenti većinom su bili katolički svećenici i intelektualci) također najčešće bili protujugoslavenski raspoloženi.

¹⁹⁰ Premalo je ovdje prostora da bismo nabrajali pisce koji su dokazivali da Starčević pod pojmom „pasma slavoserbska“ nije mislio ni na koji narod ponaosob, nego na etičku kategoriju, soj ljudi koji u njegovu ideološkom sustavu zaslužuje samo prijezir.

¹⁹¹ Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i u hrvatskoj se javnosti rasplamsava svojevrsna kulturna borba (*Kulturkampf*). Bilo je posve nemoguće da se u tom srazu pobornika tradicionalnih, konzervativnih vrijednosti i predstavnika novih ideologija (liberalizma, anarhizma, marksizma i sl.) ne potegne i rasprava o socijalnom darvinizmu, evolucionizmu i eugenici. Ta se rasprava vodila vrlo oštrim tonovima, pa je, primjerice, katolička *Hrvatska straža* svojim protivnicima ironično predbacila da katolike općenito smatraju

koristili su se i drugi termini, pa tako – kao što Bartulin ne zna – i puno češći pojam „plemena“ u hrvatskoj kulturnoj i pravnoj predaji ima mnogobrojna i vrlo različita značenja.¹⁹² Isto vrijedi i za pojam „rod“,¹⁹³ „dom“,¹⁹⁴ pa čak i za pojam „narod“.¹⁹⁵ Međutim, još i danas postoji neprecizna uporaba tih termina. U južnoj Hrvatskoj se i danas pojmom „raca“ (što nesumnjivo potječe od talijanskoga „razza“, rasa) označava biljna sorta, životinjska pasmina, ali i čovječje krvno srodstvo odnosno nasljedna loza: bliski srodnici spadaju u istu „racu“, pa i u omanjem selu može biti pet-šest „raca“.

A negdje sam istaknuo da nije samo Starčević termin „pasma“ rabio neprecizno i nedosljedno. Jednako tako neprecizno pojmove „pasma“, „rasa“, „narod“ i „pleme“ koristili su i mnogi njegovi sljedbenici.¹⁹⁶ No, u čitavu nizu tekstova sam istaknuo kako je za njih karakteristično da su u rasnim i vjerskim pitanjima bili tolerantniji od većine drugih hrvatskih političkih snaga, osobito onih jugoslavenske orijentacije.¹⁹⁷

To samo u bartulinskoj logici znači da sam tvrdio kako ih ta pitanja nisu uopće zanimala.

U svom pohodu na tu vjetrenjaču, Bartulin mi zapravo imputira kako tvrdim da je Hrvatska svijet za sebe, posve odvojena od europskih i svjetskih tokova. Naravno da nije tako. Iako sam smatrao i smatram da većina hrvatskih nacionalista koji su zauzimali utjecajne položaje u ustaškome pokretu i u NDH zapravo nije simpatizirala ni s fašizmom niti s nacionalsocijalizmom, nikad nisam dvojio o tome da je među Hrvatima bilo i onih koji su prigrlili te ideologije sa svim njihovim zastranjenjima, pa i onima u pogledu rasnog učenja. Kao što sam zabilježio u jednoj polemici, sve drugo bi bilo nemoguće, jer je Hrvatska sastavni dio Europe, pa je bilo nemoguće da u nju između dva svjetska rata ne prodru i te ideologije.¹⁹⁸

A već u prvim rečenicama svoje replike, Bartulin žali što nije imao prostora da u jednome članku kaže ono što je mislio kazati. Ganula me je ta jeremijada, ali: lako je izračunati – da je njegov obračun s vjetrenjačama bio opširniji za deset stranica – Bartulin bi, u skladu sa svojim standardima, napravio dodatnih tridesetak faktografskih pogrješaka. Razveselilo bi to sve one koji traže humorističke priloge i na stranicama stručnih časopisa. Ali, naravno, Bartulina to ne priječi da mi u svojoj replici neukusno imputira kako nešto znam ili ne znam o autorima poput Dinka Tomašića, Čire Truhelke, Ive Pilara ili Filipa Lukasa.

Time – tipično bartulinski – pravi dvostruku pogrješku.

Prvo, manje važno: pokazuje da ne zna kako sam ja o svim tim autorima – osim o Tomašiću – pisao u više navrata. Naime, o Lukasu i, pogotovo, Pilaru, napisao sam više rasprava, te za objavljivanje (sâm ili u suradnji s drugim autorima) priredio više izvornih, ranije neobjavljenih tekstova, promemorijskih i studija. Neka mi zato bude oprosteno što u ovom odgovoru N. Bartulinu citiram vlastite tekstove više nego što je to pristojno. Inače, za razliku

„inferiornom rasom“ („Katolici – inferiorna rasa?“, *Hrvatska straža za kršćansku prosvjetu. Časopis namijenjen nauci i književnosti*, 3/1905, Krk, 1905., 57.-70., 198.-206.)

¹⁹² Vladimir MAŽURANIĆ, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 2. izd., Informator, Zagreb, 1975., 935.-942.; Miho BARADA, *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb, 1957., 43.-53.

¹⁹³ V. MAŽURANIĆ, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 1254.

¹⁹⁴ Isto, 259.

¹⁹⁵ Isto, 715.-716.

¹⁹⁶ T. JONJIĆ, „Pogledi Antuna Gustava Matoša na hrvatsko-srpske odnose“, *Pilar*, 7/2012, br. 13 (1), 34.

¹⁹⁷ ISTI, „Iz povijesti zabluda i nesporazuma. Predgovor trećem izdanju knjige 'Nekoji nazori i zapovijedi svetih otaca papa glede nepravednog proganjanja izraelićana“, Zagreb, 2010., V.-XX.

¹⁹⁸ ISTI, „Kako don Živko Kustić želi tumačiti odnos Katoličke crkve i Nezavisne Države Hrvatske“, *Politički zatvorenik*, 18/2008, br. 194, Zagreb, 2008., 9.-21.

od Bartulina koji tako rado citira svoje kompilacije, ne smatram da moji tekstovi o ovim temama ili moja bibliografija uopće, nužno zanimaju prosječnog čitatelja.

Druga, i svakako važnija, Bartulinova pogriješka u ovom kontekstu svodi se na to da on pokazuje kako su njegove predodžbe o tim autorima površne i jednostrane.

Koliko Bartulin znade o I. Pilaru, jasno se vidi iz toga što uporno citira uvijek jedan te isti fragment iz samo jednoga – doduše, najvažnijeg – njegova djela: *Južnoslavenskog pitanja*. Slično čini i kod Truhelke, citirajući samo jednu njegovu knjigu: *Studije o podrijetlu: Etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine* (Zagreb, 1941.) i jedan njegov članak iz 1907. godine. Za taj članak on primjećuje da je objavljen anonimno, ali – naravno – ne zna ili jednostavno prešućuje, zašto je objavljen anonimno.

I ovoj dvojici autora – kao, uostalom, i svima ostalima kojima se služi – Bartulin pristupa tendenciozno, vadeći pojedine njihove misli iz konteksta i reducirajući ih na njihove antropološke opservacije, potpuno prešućujući kontekst u kome ti tekstovi nastaju te politički angažman njihovih autora. A i Truhelka i Pilar svoje rasprave pišu kao aktivni sudionici političkog života u BiH, u vrijeme prije nego što je Austro-Ugarska anektirala te zemlje (1908.) odnosno nakon aneksije, u sklopu razmatranja o eventualnom preuređenju Austro-Ugarske u trijalističkom smislu. Pilar je u to vrijeme politički iznimno angažiran, najprije kao jedan od osnivača Hrvatske narodne zajednice, potom kao pisac niza rasprava o položaju hrvatskog naroda, a pred kraj Prvoga svjetskog rata kao *spiritus movens* i pravi autor jednog od najvažnijih dokumenata kojim se delegitimira teza o tzv. narodnom jedinstvu i težnja za stvaranjem jugoslavenske države.¹⁹⁹

I Truhelka i Pilar djeluju sa sličnih političkih pozicija i imaju isti cilj: ujedinjenje hrvatskih zemalja i stvaranje samostalne hrvatske države. Obojica smatraju kako je ujedinjenje BiH s banskom Hrvatskom i Dalmacijom uvjet opstanka hrvatskog naroda. Da bi se to postiglo, potrebno je oslabiti i mađarske, ali ponajprije srpske aspiracije na BiH. U sklopu te zamisli bilo je nužno pokazati da su bosansko-hercegovački muslimani zapravo Hrvati, jer bez toga Hrvati-katolici ostaju u znatnoj manjini, pa ne mogu ostvariti taj cilj. Budući da je politički, pa i društveni život u BiH toga doba faktično organiziran na konfesionalnim načelima, a hrvatska nacionalna svijest postoji samo kod većine katolika i kod tankog sloja muslimanske inteligencije, i Pilaru i Truhelki preostaju samo dva oslonca koja mogu legitimirati zahtjev za utjelovljenje BiH Hrvatskoj. Jedan je hrvatsko državno pravo, a drugi je dokazivanje zajedničkoga podrijetla tamošnjih katolika i muslimana.

Prvi je oslonac historicistički i obojica smatraju da on u praktičnoj politici vrijedi malo. No, drugi je oslonac i praktično upotrebljiv, napose u vrijeme kad je razvitak biologije i drugih prirodnih znanosti doveo do procvata kojekakvih znanstvenih i kvaziznanstvenih teorija, vrijednih spoznaja, ali i teških zabluda (uključujući i one antropološke, paleoantropološke, etnografske i sl.). Taj oslonac je mogao biti prihvatljiv i običnomu puku, osobito ako se usporedno s isticanjem toga zajedničkog podrijetla podsjeti da Srbi smatraju kako su muslimani zapravo „Turci“ i „Azijati“ (pa su ih nakon stvaranja samostalne srpske

¹⁹⁹ Opš. Jure KRIŠTO, „Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini“, *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara* (dalje: GP), 1, Zagreb, 2001.; 81.-94.; Zlatko MATIJEVIĆ, „Državno-pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Od Promemorije do Izjave klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika (kolovoz – prosinac 1917. godine), GP, 1, 117.-131.; ISTI, „Političko djelovanje Ive Pilara i pokušaji rješavanja 'Južnoslavenskog pitanja' u Austro-Ugarskoj monarhiji (ožujak-listopad 1918.), GP, 1, 133.-170.; Zoran GRIJAK, „Ivo Pilar i Stadlerova promemorija papi Benediktu XV., g. 1915.“, GP, 1, 95.-115.; ISTI, „O sadržaju promemorije Ive Pilara caru Karlu I. (IV.) iz kolovoza 1917. godine“, GP, 2, Zagreb, 2002., 83.-102. itd.

države skoro istrijebili!), dok se s hrvatske strane (kod Starčevićevih sljedbenika) ističe da su muslimani „hrvatske pasmine, oni su najstarije i najčistije plemstvo, što ga Europa ima“. Zato i Pilar i Truhelka nastupaju izrazito filomuslimanski, i zato se služe klasičnom starčevićanskom argumentacijom, iako su obojica – a naročito Pilar – kritični prema Starčeviću i njegovu političkom radu.

Radi se, dakle, o političkom pragmatizmu, a ne o domišljenom sustavu znanstvenih ili kvaziznanstvenih pogleda.

O nužnosti toga političkog pragmatizma, ističući pritom i iznimno veliku važnost tzv. agrarnog pitanja, Truhelka je vrlo opširno opisao u jednom nedatiranom elaboratu koji je nastao oko 1908. godine,²⁰⁰ a u svojim je uspomenama ukratko opisao svoj doprinos toj aktivnosti, napominjući da je u tu svrhu napisao i objavio i više nepotpisanih članaka odnosno tekstova pod pseudonimom.²⁰¹ A kad je 1942. umro, u nekrolozima objavljenima u doba NDH isticala su se Truhelkina postignuća na području arheologije, etnologije, numizmatike itd., dok ni u to doba – kad je moglo biti *politički korektno* isticati njegove fragmentarne antropološke postavke i tobožnji njegov rasni nauk – nitko o tome nije napisao spomena vrijedno slovo.²⁰² Da je ustaškoj propagandi to bilo važno, nesumnjivo bi bilo drugačije. A ni u kasnijim raspravama o Truhelki nitko nije uočio, a kamoli istaknuo ono što Bartulin hoće prikazati kao težište Truhelkina djela.²⁰³

Sve to, dakako, Bartulin prešućuje, kao što prešućuje da su Pilarove i Truhelkine antropološke opservacije, nastale u opisanom kontekstu i s opisanom svrhom, samo jedan – i to ponajmanje važan – dio njihove intelektualne djelatnosti. To prešućivanje dio je Bartulinove manipulacije, kojoj je cilj u vodećim hrvatskim intelektualcima prve polovice 20. stoljeća konstruirati rodonačelnike ili bar promicatelje tobožnjih hrvatskih rasističkih koncepcija.

No, u toj svojoj manipulaciji Bartulin ne može izbjeći drastične faktografske pogriješke. On, doduše, jest u pravu kad piše da se Pavelić 1929. pohvalno izrazio o Pilaru,²⁰⁴ ali izmišlja da je Pavelić hvalio Pilarove antropološke opaske. K tome, Bartulin očito ne zna da je nekoliko godina kasnije o drugome djelu istoga pisca negativno pisao najbliži Pavelićev suradnik, dr. M. Budak.²⁰⁵ Sâm Pilar je umro 1933., tj. u vrijeme kad je ustaški pokret bio daleko od vrhunca svoje snage, ali je Pilar prema njemu očito bio rezerviran.²⁰⁶ Ipak, kad ga Pavelić i njegove pristaše citiraju, onda to ne čine zbog Pilarovih antropoloških i socioloških razmatranja, nego zbog toga što smatraju da je njegovo djelo upotrebljivo kao argument protiv opstanka odnosno obnove jugoslavenske države.

A da Pilar kao osoba, pa ni njegovo djelo, nisu posebno fascinirali Pavelića, pokazuje činjenica da je on tek početkom 1943., nakon skoro dvije godine državnoga života, na prijedlog ministra unutarnjih poslova odredio Pilarovoj udovici počasnu mirovinu u relativno

²⁰⁰ HDA, Osobni fond Isidora Kršnjavoga, kut. 19, nereg.

²⁰¹ Ćiro TRUHELKA, *Uspomene jednog pionira*, Zagreba, 1942., 131.-132., 136.-137.

²⁰² Usp. tekstove o Truhelki objavljene u *HN*, 4/1942., br. 533 (19. 9. 1942.) ili u br. 535 (22. 9. 1942.). Vidi i opširan nekrolog Viktora Živića u istome dnevniku br. 541, 29. 9., 1942., 9. ili onaj Agate TRUHELKA, „† Ćiro Truhelka“, *Časopis za hrvatsku poviest*, br. 1-2, Zagreb, 1943., 149.-152.

²⁰³ Usp. članke niza autora u: *Ćiro Truhelka. Zbornik*, ur. Nives Majnarić Pandžić, Zagreb, 1994.

²⁰⁴ N. BARTULIN, „The Ideal Nordic-Dinaric Racial Type: Racial Anthropology in the Independent State of Croatia“, 195.-196.

²⁰⁵ M. BUDAK, *Hrvatski narod u borbi za samostalnu i neovisnu hrvatsku državu*, Youngstown, 1934., 178.-180.

²⁰⁶ Usp. T. JONJIĆ, „Politički pogledi dr. Ive Pilara 1918.-1933.: *Uvijek iznova Srbija* – radikalni zaokret ili dosljedni nastavak Pilarove političke misli?“, *Pilar*, 5/2010, br. 9 (1), Zagreb, 2010., 56., 69.-70.

skromnu iznosu.²⁰⁷ Kad bi Bartulin usporedio tko je i zašto dobio počasti i počasne mirovine u prvim mjesecima postojanja NDH, čak bi i on došao do stanovitih zaključaka.

A koja je u doba NDH bila didaktička svrha Pilarova *Južnoslavenskog pitanja*, zorno svjedoče njegovi fragmenti objavljeni u ondašnjemu hrvatskom tisku.²⁰⁸ Pokazuje to i tvrdnja pisca čitava niza prikaza te knjige, svećenika i povjesničara dr. Dragutina Kambara.²⁰⁹ On se je, navodno, s predsjednikom hrvatske vlade dr. Nikolom Mandićem složio „kako bi bilo dobro ovu knjigu pojednostaviti i dopuniti 'jugoslavenskim' iskustvima između 1918 – 1941. i dokazati kako Hrvatima nema života bez svoje države, pa je [knjigu, op. T. J.] osobito udesiti za hrvatsku mladež“.²¹⁰ Jednako jasno o tome govori preporuka Stožera Muške ustaške mladeži Zagreb, da se Pilarova knjiga, skupa sa Starčevićim *Izabranim spisima* i, dakako, Pavelićevim *Strahotama zabluda*, propiše kao obvezno štivo za gimnazijalce: ne iz rasističkih ili eugeničkih razloga, nego kao opomena da je neovisna nacionalna država vrijednost za koju se treba žrtvovati.²¹¹

I poslije rata su – pa i iz Pavelićeva kruga – isticana ta svojstva Pilarova najvažnijeg djela, a ne ono za koje Bartulin sugerira da je glavno. Tako je Marko Sinovčić, za koga je općepoznato da je u poslijeratnoj emigraciji bio onaj kroz koga se javnosti često obraćao sâm A. Pavelić, isticao da je posebna vrijednost *Južnoslavenskog pitanja* u tome, što ono razobličuje srpski imperijalizam, pokazujući zašto Hrvatska i Srbija ne mogu biti u istome državnom okviru.²¹² Ista je i ocjena V. Vrančića,²¹³ a jednako misle i drugi hrvatski emigrantski politički pisci: ta je knjiga „epohalna“, jer je u njoj „sistematski prikazana velikosrpska ideologija i njezine agresivne namjere protiv Hrvata“.²¹⁴ No, nisu svi ustaše odobravali njegovu argumentaciju, a naročito su oni koji su izvorno pripadali katoličkom pokretu, zazirali od nekih Pilarovih vjersko-kulturnih pogleda.²¹⁵

Nitko ni riječ o rasama, eugenici, rasizmu! Svakomu je – osim Bartulinu – bila jasna politička motivacija Pilarovih spisa.

Ukratko, u Pilarovu ideološkom sustavu neusporedivo veću i važniju ulogu imaju politički, povijesni, geopolitički, sociološki, vjersko-kulturni i gospodarski momenti. O tome jasno govori i Pilarova intelektualna aktivnost u izmijenjenim okolnostima. Kao predsjednik Sociološkog društva u Zagrebu, on se i poslije Prvoga svjetskog rata bavio svim tim problemima, ali uvijek u funkciji ujedinjenja hrvatskih zemalja i njihova državnopravnog osamostaljenja.²¹⁶

²⁰⁷ Opš. T. JONJIĆ, „Politički pogledi dr. Ive Pilara 1918.-1933.“, 70.

²⁰⁸ *Izbor najboljih svjetskih članaka*, br. 2, Zagreb, kolovoz 1944., 12.-16.

²⁰⁹ D. KAMBER, „Temelj naše orijentacije. Misli uz najaktualniju hrvatsku knjigu, djelo dra Ive Pilara 'Južnoslavensko pitanje'“, *Spremnost: Misao i volja ustaške Hrvatske*, 3/1944., br. 131, 27. 8. 1944.; ISTI, „Središnje pitanje hrvatske državne problematike. Südländ: Južnoslavensko pitanje“, *Hrvatska misao*, br. 7-8/1944., Sarajevo, 1944.; ISTI, „Kruta istina“, *Nova Hrvatska*, 4/1944., br. 190, Zagreb, 18. 8. 1944.

²¹⁰ D. KAMBER, *Slom N. D. H. (Kako sam ga ja proživio)*, Zagreb, 1993., 30.-31.

²¹¹ HDA, MNP, kut. 2, br. 2052/44 od 5. 6. 1944.

²¹² M. SINOVČIĆ, *N. D. H. u svietlu dokumenata*, 87.-88.

²¹³ V. VRANČIĆ, *Branili smo Državu. Uspomene, osvrti i doživljaji*, 2, Barcelona-München, 1985., 64.

²¹⁴ Ivo HÜHN, Radovan LATKOVIĆ, „Mile Starčević: dostojan svojega prezimena. Prigodom tridesete godišnjice smrti“, *Hrvatska revija*, 33/1983., sv. 4. (132), 711.

²¹⁵ Primjerice, Dušan Žanko je pohvalio Pilarovu nakanu da dokaže hrvatstvo bosansko-hercegovačkih muslimana: „Ta je teza zdrava i od Starčevićevih vremena solidno tretirana tako, da nikada nije u Hrvatskoj pobijana, čak ju je zastupao i Šišić“. No, ne može se ta teza potkrjepljivati konstrukcijama o bogumilstvu, kao što to čini Südländ (Pilar), u svome „stupidnom antirimskom i antiklerikalnom stavu“. (D. ŽANKO, *Svjedoci: izabrani eseji, prikazi, sjećanja*, Barcelona-München, 1987., 248.)

Nije Pilar mogao izbjeći ni eugeničke teme, tim prije što je eugenika u to doba bila iznimno popularna.

Već krajem 19. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) započela je primjena mjera kojima se ograničavaju ljudska prava osobama koje pate od različitih vrsta psihičkih i psiho-somatskih bolesti. Prve mjere donesene su u Connecticutu, a 1907. Indiana je kao prva donijela zakon o sterilizaciji kriminalaca, silovatelja i duševno zaostalih. Nekim kategorijama bolesnih osoba zabranjeno je sklapanje brakova i zasnivanje obitelji. Između 1909. i 1930. čak 33 američke savezne države donijele su propise o sterilizaciji ljudi koja je motivirana eugeničkim razlozima. Podatak se može činiti zastrašujućim. Međutim, o njegovim pravim dimenzijama govori statistika glasovanja u zakonodavnim tijelima pojedinih saveznih država: redovito su takvi propisi donošeni velikom većinom glasova. Desetci tisuća ljudi su prisilno sterilizirani, što se – nažalost – unatoč zastrašujućem iskustvu iz Hitlerova doba, nastavilo prakticirati i nakon Drugoga svjetskog rata, ne samo u SAD-u, nego i u nizu zapadnoeuropskih demokratskih zemalja, pa i u Australiji.²¹⁷ Među pristašama takvog načina „unaprjeđenja ljudske vrste“ bili su, primjerice, George Bernard Shaw, Herbert George Wells, John Maynard Keynes, Winston S. Churchill i mnogi drugi.²¹⁸ Nije teško u nacional-socijalističkoj propagandi pronaći primjere kojima se Hitlerov režim brani od napadaja zbog rasističkih propisa, time što je ukazivao na to da ima preteče i istomišljenike u SAD-u i u drugim (demokratskim) europskim državama.²¹⁹

Antropološke i eugeničke teme u prvoj polovici 20. stoljeća bile su toliko popularne, da je brazilski akademik Tristan de Athayde, parafrazirajući „oca eugenike“ Francisa Galtona, ocijenio kako je „antropolatrija“ postala „moderna religija“ odnosno „evanđelje dvadesetog vijeka“.²²⁰ Pisalo se o njima ne samo izvan Hrvatske, nego i u Hrvatskoj, a osobitu pozornost – i iznimno kritičan pristup – tom učenju posvećivali su katolički pisci i časopisi (poput zagrebačkoga isusovačkog *Života* ili makarske *Nove revije*).

Neupućeni bi čitatelj mogao pomisliti kako je ta „znanstvena“ teorija utrnila nakon svibnja 1945. godine. Nažalost, ona se i kao teorija i kao praksa nastavlja i u 21. stoljeću i u državama koje se nazivaju demokratskima. I danas ju zastupaju i brane mnogobrojni

²¹⁶ Opš. T. JONJIĆ, „Politički pogledi dr. Ive Pilara 1918.-1933.: *Uvijek iznova Srbija – radikalni zaokret ili dosljedni nastavak Pilarove političke misli?*“.

²¹⁷ Opš. Newton CRANE, *Marriage Laws and Statutory Experiments in Eugenics in the United States*, Reprinted from „*The Eugenics Review*“, April, 1910, Eugenics Education Society, London, 1910.; Charles A. L. REED, *Marriage and Genetics. Laws of Human Breeding and Applied Eugenics*, The Galton Press Publishers, Cincinnati, Ohio, 1913.; *Eugenics Record Office. Bulletin No. 10: Report of the Committee to Study and to Report on the Best Practical Means of Cutting off the Defective Germ-Plasm in the American Population. II. The Legal, Legislative and Administrative Aspects of Sterilization*, ed. by Harry Laughlin, Secretary of the Committee, New York, February 1914.; Paul A. LOMBARDO, „Disability, Eugenics, and the Culture Wars“, *Saint Louis Journal of Health, Law & Policy*, Vol. 2 (57), 2008., 57.-79.; Mary ZIEGLER, „Reinventing Eugenics: Reproductive Choice and Law Reform After the World War II“, *Cardozo Journal of Law & Gender*, Vol. 14 (319), 2008., 319.-350.; ISTA, „Eugenic Feminism: Mental Hygiene, the Woman's Movement, and the Campaign for Eugenic Legal Reform, 1900-1935“, *Harvard Journal of Law and Gender*, Vol. 31, 2008, 212. itd.

²¹⁸ Thomas C. LEONARD, „Eugenics and Economics in the Progressive Era“, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19, No. 5, University of Illinois at Chicago, Fall 2005, 216.; Martin GILBERT, „Churchill and Eugenics“, <http://www.winstonchurchill.org/support/the-churchill-centre/publications/finest-hour-online/594-churchill-and-eugenics>, pristup 17. 8. 2011.

²¹⁹ Usp. Stefan KÜHL, *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism, and German National Socialism*, Oxford University Press, 1994.

²²⁰ T. de ATHAYDE, „Je li eugenika prihvatljiva?“, u: *Seksualni problemi*, Zagreb, 1939., 53.

„znanstvenici“, samo što je uvijena u nešto sofisticiraniji rječnik od onoga kojim su se služili Chamberlain, Galton, Haeckel i njemački nacionalsocijalisti. U Švedskoj je, primjerice, osloncem na eugeničke razloge, između 1941. i 1975. sterilizirano više od 60.000 Šveđana, među kojima je 90 posto žena.²²¹

Rasističko raspoloženje i rasističke mjere u prvim desetljećima 20. stoljeća pogađale su i hrvatske radnike u zapadnoeuropskim zemljama, a pogotovo u SAD-u, pa se tim problemom pozabavio i sociolog Dinko Tomašić.²²² Zbog toga te teme nije mogao zaobići ni I. Pilar, ali one ostaju na margini njegovih interesa.²²³ Zato se par njegovih opaski koje pokazuju da se zanimao i za korporativno uređenje društva te za eugeničke teme, ne može tumačiti kao Pilarovo prihvaćanje rasnih teorija niti njegovo pristajanje uz totalitarne pokrete njegova doba.²²⁴

A ozbiljan čovjek, poglavito ako hoće da ga se smatra znanstvenikom, u raspravi o Pilarovim političkim i sociološkim pogledima istaknuo bi da je Pilar tijekom više od tri desetljeća svoga javnog djelovanja uvijek pisao o Hrvatima kao o slavenskom narodu. Štoviše, kao malo tko od njegovih suvremenika temeljito se bavio slavenskom mitologijom i predkršćanskom vjerom starih Hrvata i Slavena uopće. I dok je bosansko-hercegovačke muslimane držao Hrvatima, istodobno je o Srbima pisao kao o narodu koji je Hrvatima najsirodniji. No, to nije bila zapreka da bude jedan od najoštrijih kritičara srpske politike i jedan od najdosljednijih protivnika jugoslavenstva kao ideologije i Jugoslavije kao države. To, dakle, nije imalo nikakve veze s rasnim pitanjima, jer je Pilar držao kako za nacionalno opredjeljenje nije presudna ni rasa, ni vjera niti jezik, nego „nutarnji osjećaj pripadnosti“ pojedinca.²²⁵ Naravno, Bartulin o tome nema pojma, ili jednostavno prešućuje, kako bi se mogao baviti daljnjim mistifikacijama.

Ukratko, nisu predodžbe i uvjerenja koja su I. Pilar, Ć. Truhelka, F. Lukas itd. imali o rasama i njihovim svojstvima (bez obzira na to jesu li te predodžbe i uvjerenja bili ispravni ili ne), rezultirali onim što bismo mogli nazvati njihovim hrvatskim nacionalizmom, nego su – upravo obrnuto – ti autori svoja nacionalno-politička stajališta i uvjerenja pokušavali potkrijepiti, a onda i eventualno realizirati (odnosno pridonijeti njihovoj realizaciji) i historiografskim, arheološkim, etnografskim, vjersko-kulturnim, jezikoslovnim i drugim argumentima, uključujući i one antropološke. Dakle, Bartulin je po uobičajenom obrascu posljedice proglasio uzrocima, i onda nastavio ratovati s vjetrenjačama!

Kao što izmišlja da sam ustvrdio kako protujugoslavenski raspoloženi Hrvati nisu pokazivali nikakav interes za rasnu problematiku, tako Bartulin izmišlja novu vjetrenjaču: on izmišlja da sam ja napisao kako su Hrvati „isključivo zapadnjački narod“ („an exclusively Western people“).

U mom je tekstu lako vidjeti da sam – oponirajući Bartulinovoj izmišljotini o tobožnjemu ustaškom sustavnom veličanju barbarstva – govorio o nizu autora koji su

²²¹ Gunnar BROBERG, Mattias TYDÉN, „Eugenics in Sweden: Efficient Care“, in: *Eugenics and the Welfare State*. Gunnar Broberg and Nils Roll-Hansen, eds. East Lansing, Mich.: Michigan State University Press, 1996, 109.-110. Nav. prema: Th. C. LEONARD, „Eugenics and Economics in the Progressive Era“, 221.

²²² Usp. Tomašićeve članke „Američko tržište rada i ideja o superiornosti ljudske rase“ (1935.), „Eugenika i rasna teorija“ (1937.), „Rasno tumačenje društva“ (1940.) itd.

²²³ I. PILAR, „Spomenica u pogledu organizacije obrane i otpora Hrvatskoga Naroda /H. N./ u sadanjoj njegovoj situaciji“, prir. T. Jonjić i Z. Matijević, *Pilar*, 5/2010, br. 10 (2), Zagreb, 2010., 125.-147.

²²⁴ T. JONJIĆ, „Nekoliko napomena uz Pilarovu 'Spomenicu'“, *Pilar*, 5/2010, br. 10 (2), 124.

²²⁵ Dr. JURIČIĆ [I. PILAR], *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, Zagreb, 1917., 60.-61.

ukazivali na hrvatsku zapadnjačku tradiciju.²²⁶ U svome boju protiv vjetrenjača Bartulin nije kadar vidjeti da sam u istome tom tekstu citirao više hrvatskih političara i književnika koji su izražavali ogorčenje zbog držanja Zapada prema hrvatskom narodu.²²⁷ I nesretni Nazorovi stihovi o Hrvatima kao narodu koji je „porod vuka i arslana“ („offspring of wolves and lions“) rukavica su bačena u lice Zapadu, a ne Istoku.

Ali, Bartulin je u izmišljanju vjetrenjača nezaustavljiv. On izmišlja i da sam ja u svom tekstu ustvrdio kako Hrvati nemaju ništa s Balkanom. Ne može s Balkanom ne imati ništa onaj narod koji tvrdi da mu pripada nemali dio prostora što se u posljednja dva stoljeća naziva Balkanom. A kad bi Bartulin nešto znao o pravaštvu, onda bi bar na razini anegdote znao da se jedna od najvažnijih Starčevićevih rasprava zove *Istočno pitanje*, i da se ona bavi upravo Balkanom i balkanskim narodima.²²⁸ Možda bi negdje nabasao na podatak da su književnici August Harambašić i Nikola Kokotović, obojica inače rođeni pravoslavci, uređivali časopis koji se zvao *Balkan*, a da ih povijest pamti kao pravaške prvake. Kad bi Bartulin nešto znao o ustaštvu, onda bi primijetio da je Pavelić 1929. napisao ovdje već spomenutu raspravu „Uspostava hrvatske države, trajni mir na Balkanu“, što samim naslovom pokazuje da ni on Hrvatsku nije smatrao potpuno odvojenom ili različitom od Balkana.

Navala vjetrenjača u Bartulinovoj glavi nikad ne jenjava.

On izmišlja i da sam ja rasnu antropologiju proglasio kvaziznanstvenom disciplinom.

Čovjek očito ima problema s razumijevanjem razmjerno jednostavnih tekstova, pa nije kadar primijetiti kako ja o rasnoj antropologiji kao disciplini nisam napisao ni slova, nego sam kvaziznanstvenima proglasio neka naklapanja Jovana Cvijića, a za njim i Dinka Tomašića.²²⁹ To su ipak dvije različite stvari, zar ne? Ova dvojica, naime, nisu nikakvi sinonimi rasne antropologije: Cvijić je ponajprije geograf, Tomašić – sociolog.

Rasnim pitanjima kao takvima se doista nisam nikad bavio, jer narod i naciju smatram političkim, a ne biološkim kategorijama, pa – da se poslužim *nogometnom prisposobom* – ne pravim apsolutno nikakvu vrijednosnu niti nacionalno-političku razliku između Zvonimira Bobana, Džemala Mustedanagića, Milana Rapajića i Eduarda da Silve. Jednako tako, smatram da su rasna pitanja u formuliranju ideologije hrvatskog nacionalizma (pa i u ustaškome ideološkom eklekticizmu) bila i ostala od periferne važnosti.

No, da sam uopće definirao vlastito stajalište prema rasnoj antropologiji, nesumnjivo bih ocijenio kako je ta disciplina – ne u smislu učenja da postoji npr. razlika u boji kože između Bušmana i Islandanina, nego u smislu učenja o različitim vrijednostima ljudskih rasa te o rasističkom tumačenju povijesti – kvaziznanstvena teorija. Ja, naime, zastupam gledište da se znanost ne može odvojiti od etičke podloge, pa slijedom toga držim da ono što je amoralno i nemoralno nije znanost, iako može predstavljati njezinu zloupotrebu. U skladu s time, teorije Houstona Stewarta Chamberlaina, Francisa Galtona, Ernsta Haeckela i njima sličnih, smatram zloupotrebom znanosti, čije smo plodove vidjeli u stotinama tisuća ljudi koji su kako u tzv. demokratskim zemljama, tako i u Hitlerovu Trećem Reichu, u ime „napretka“ čovječanstva i „poboljšanja rasnih odlika“, sterilizirani, strpani u duševne bolnice i koncentracijske logore ili jednostavno pobijeni.

Ne priječim Bartulinu da misli kako su ti masovni zločini zasnovani na znanstvenim temeljima, ali me zapanjuje njegova argumentacija. On, naime, smatra da je to znanost već

²²⁶ T. JONJIĆ, „From Bias to Erroneous Conclusions“, 229.-231.

²²⁷ Ibid., 230.

²²⁸ Dr. Antun STARČEVIĆ, *Istočno pitanje (Politička rasprava)*. Drugo izdanje. Knjižnica *Muslimanske svijesti*, knj. 1, Sarajevo, 1936.

²²⁹ T. JONJIĆ, „From Bias to Erroneous Conclusions“, 228.-229.

zbog toga što je to učenje u to vrijeme bilo općenito prihvaćeno („in the nineteenth and first half of the twentieth century there was nothing ‘quasi-scientific’ about racial anthropology at all“).

Za Bartulina je, dakle, znanstveno ono što većina smatra znanstvenim. Zanimljiva je ta znanstvena logika! Stoljećima su žene spaljivane kao vještice, i to se smatralo znanstveno dokazivim. Misli li Bartulin da su te osude i kazne bile znanstveno utemeljene samo zbog općeprihvaćenosti uvjerenja da žene opće s vragom? Dugo vremena stotine milijuna Europljana nisu jele krumpir, jer su smatrale da je gomolj te biljke nejestiv. Zaključuje li Bartulin da je, na temelju toga općeg mišljenja, bilo znanstveno potkrijepljeno stajalište da je krumpir upotrebljiv samo kao ukrasna biljka? Priličan broj stoljeća najveći svjetski umovi smatrali su da je Zemlja ravna ploča. Misli li znanstvenik Bartulin da je to mišljenje već zbog toga bilo znanstveno? Ili samo hoće čitatelju demonstrirati vrijednost vlastitoga znanstvenog rada?

A u stajalištu da je tako shvaćena rasna antropologija kvaziznanstvena disciplina, uglavnom se podudara sa zaključkom koji je, kako smo vidjeli, u tekstu B. Zarnika zauzela i *Hrvatska enciklopedija* u doba NDH: da „rasistička nastojanja nemaju oslonu u znanosti o rasama“. ²³⁰ Prihvaćam čak rizik da me Bartulin odjednom optuži kao sljedbenika B. Zarnika, jer: optužuje me za ono što nisam nikad napisao, pa zašto ne bi i za ono što sam, evo, napisao? Znam da ni meni niti *Hrvatskoj enciklopediji* ništa u tom njegovu pohodu na vjetrenjače ne će pomoći to, da je navlas isto o rasizmu sudila jugoslavenska enciklopedistika. ²³¹

A ipak u kontekstu ove rasprave smatram zanimljivim dometnuti, da su posve isto stajalište zastupali i školski odnosno sveučilišni udžbenici u NDH, koja je najviše državne nagrade dodjeljivala knjigama u kojima se zastupa stajalište da su svi ljudi jednako vrijedni, bez obzira na rasne, nacionalne, vjerske ili bilo koje druge razlike. ²³² U skladu s tim su i prvoškolci morali naizust naučiti stihove: „O moj Bože dragi, / malen ti se molim; / pouči me, kako / da sve ljude volim...“ ²³³ No, istodobno je ta država donijela seriju posve drugačije intoniranih zakonskih odredaba, a nemali dio njezina aparata sudjelovao je u provedbi takvih, diskriminatornih odredaba.

Slijedom toga, pravo je pitanje ono koje Bartulin izbjegava: zašto se to dogodilo, koji su tomu uzroci i koje su posljedice toga?

Kako je – da se poslužim primjerom – bilo moguće da npr. M. Budak, kao ministar nastave koji je dao i seriju protužidovskih izjava, u listopadu 1941. otkloni prijedlog da se o državnom trošku objavi gramatika ciganskog jezika, ali se pritom ne osloni na „rasne zakonske odredbe“ koje su na snazi, nego kaže da sad ima prećih zadaća, pa za tu gramatiku treba pričekati koju godinu? ²³⁴ Zašto se Budak pozvao na nedostatak novca, a ne na zakonske odredbe koje su sačinjavale rasno zakonodavstvo, i zašto mu nije palo na pamet poduzeti bilo što protiv onoga tko je predložio objavljivanje gramatike ciganskog jezika? Zašto mu nije palo

²³⁰ „Čovjek“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. IV., Zagreb, 1942., 355.

²³¹ Za nju je rasna teorija bila „pseudonaučna društvena i polit.[i]čka 'teorija' zasnovana na vrijednosnom diferenciranju rasa (...) i tvrdnji da isključivo biološka rasna svojstva odlučuju o kult.[urnoj] i hist.[orijskoj] misiji pojedinih naroda“ (*Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 6, Perfekt-Sindhi, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1962., 352.-353.)

²³² Prostor ovdje ne dopušta nabranje tih priručnika, ali zainteresirani i objektivni čitatelj lako može provjeriti moju tvrdnju čak i površnim pregledom osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika, te priručnika koji su kao obvezno gradivo bili propisani na medicinskom, filozofskom i pravnom fakultetu.

²³³ U izvorniku: „O moj Bože dragi, / malen ti se molim; / pouči me, kako / da sve ljude volim...“ (*Moj dom. Početnica i čitanka za I. godište pučkih škola u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 1941., 88.)

²³⁴ HDA, Osobni fond Mile Budaka, k. 1, sv. 3, br. 147.

na pamet da je takav prijedlog u nepomirljivom neskladu upravo s onom jednom od niza „rasnih“ zakonskih odredaba, koju je i sam supotpisao? Govori li to išta o razlozima zašto ju je supotpisao, i o okolnostima u kojima je to učinio?

To su pitanja koja valja postaviti, pa makar se na njih u ovom trenutku i ne moglo dati pouzdane odgovore.

Drugim riječima, potpuno je jasno na kako klimavim nogama počivaju Bartulinove konstrukcije.

A za njegov pristup ozbiljnoj problematici ilustrativna je obrana koju je ponudio kad je prisiljen priznati kako sam u pravu, kad pokazujem da riječi „mi porod jesmo vuka i arslana“ nisu nikakva dosjetka ustaške propagande, nego stih V. Nazora. Bartulin se tada brani da on nije povjesničar hrvatske književnosti i ne svojata da je stručnjak za to, kako su književne metafore koristili hrvatski književnici („I am not a historian of Croatian literature and do not claim expertise on the subject of the use of literary metaphors by Croatian poets and writers“).

Taj nevjesti, jednog intelektualca nedostojni izgovor, pokazuje najmanje tri tužne činjenice.

Prvo, ne samo da N. Bartulin nije stručnjak za hrvatsku književnost, nego o njoj očito nema ni elementarnih spoznaja. Jer, kao što sam pokazao u svom osvrtu na njegov članak, Nazorovi stihovi nisu nikakav egzotični podatak s margina hrvatske književnosti, nego spadaju u osnovnoškolsku lektiru, a zbog svoga programatskoga karaktera puno puta su citirani i korišteni kao politička krilatica i lozinka.²³⁵ Dakle, oni nisu samo literarna, nego i vrlo poznata politička činjenica. Drugim riječima, ne znati za njih, za jednoga intelektualca, napose onoga humanističke izobrazbe, a pogotovo povjesničara, zapravo je – nepristojno.

Drugo, samo Bartulin može – nakon što je prisiljen na to – priznati da nije stručnjak za hrvatsku književnost (pa da to ne mora ni biti!), a unatoč tome htjeti raspravljati o hrvatskoj kulturi, pa čak i u naslovu svoje replike istaknuti da raspravlja o hrvatskoj kulturi u razdoblju 1900.-1945. godine. Jer, samo Bartulin može misliti da književnost ne spada u kulturu.

I treće, najgore od svega, iz toga proizlazi prešutno Bartulinovo priznanje da on misli kako se o hrvatskoj političkoj i kulturno-političkoj povijesti 19. i 20. stoljeća, a napose o ideološkim prijemcima u tom razdoblju, može pisati bez poznavanja hrvatske umjetnosti, a napose književnosti. To priznanje je zapanjujuće i ono već samo po sebi pokazuje zašto Bartulinovi tekstovi ne spadaju u znanost, nego u pokušaj ispisivanja politički korektnih pamfleta kojima autor hoće postići neke druge ciljeve.

Naime, o tim temama u razdoblju između 1815. i 1945. jednostavno je nemoguće pisati bez solidnoga poznavanja hrvatske umjetnosti i osobito književnosti, budući da se je ogromna većina hrvatskih političara i političkih ideologa u tom razdoblju manje ili više uspješno bavila umjetničkim odnosno literarnim radom. Taj rad je bio sastavni dio njihove društvene i političke djelatnosti, a njime su se oni služili kako radi formuliranja vlastitih

²³⁵ T. JONJIĆ, „From Bias to Erroneous Conclusions“.

ideološko-političkih pogleda, tako i radi njihove popularizacije.²³⁶ Na prste jedne ruke mogu se nabrojiti hrvatski politički prvaci i ideolozi koji se nisu bavili književnošću.

Literarnim radom su se bavili, recimo, Pavao Ritter Vitezović (1652.-1713.) fra Andrija Dorotić (1761.-1837.) i Maksimilijan Vrhovac (1752.-1827.). U doba hrvatskoga narodnog preporoda nemoguće je zapravo razlučiti političku i kulturno-umjetničku dimenziju djelovanja hrvatskih javnih radnika, budući da njihovo literarno i političko djelovanje čini organsku cjelinu: narodni i književni preporod dvije su dimenzije istoga pokreta.²³⁷ Književnici su bili: Janko Drašković (1770.-1856.), Antun Mihanović (1796.-1861.), Pavao Stoos (1806.-1862.), Šime Starčević (1784.-1859.), Ljudevit Gaj (1809.-1872.), Ante Kuzmanić (1807.-1879.), Mirko Bogović (1816.-1893.), Ivan Kukuljević Sakcinski (1816.-1889.), Ivan Franjo Jukić (1818.-1857.), Grga Martić (1822.-1905.), Ivan Mažuranić (1814.-1890.), Ljudevit Vukotinović (1813.-1893.) itd. Književnošću se ozbiljno i dosta uspješno bavio utemeljitelj Stranke prava, *Otac Domovine* dr. Ante Starčević, a prvaci hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji, don Mihovil Pavlinović (1831.-1887.) i Nadko Nodilo (1834.-1912.), također su se okušavali u književnosti. Safvet beg-Bašagić (1870.-1934.) u javni je život ušao kroz literaturu, a literarnim radom bavili su se i vođe hrvatskoga narodnog preporoda u Istri: biskup Juraj Dobrila (1812.-1882.), Matko Laginja (1852.-1930.), Matko Baštijan (1828.-1885.), Vjekoslav Spinčić (1848.-1933.) i drugi.

Krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća važnu ulogu u hrvatskome političkom životu imali su literarni prvaci. Mažuranić je bio ban, Eugen Kumičić (1850.-1904.) dugogodišnji saborski zastupnik, a jedno vrijeme i predsjednik Čiste stranke prava. Ugledni prozaik Ksaver Šandor Gjalski (1854.-1935.) bio je zastupnik u hrvatskome i u ugarskom saboru, veliki župan zagrebačke županije i član Privremenoga narodnog predstavništva Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Vladimir Nazor (1876.-1949.) umro je kao visoki dužnosnik jugoslavenskoga komunističkog režima, predsjednik Prezidija Sabora Narodne Republike Hrvatske. Hrvatski je politički život nezamisliv bez pravaških literata Ante Kovačića (1854.-1899.), Augusta Harambašića (1861.-1911.) i Silvija Strahimira Kranjčevića (1865.-1908.), a napose bez Antuna Gustava Matoša (1873.-1914.) i čitave plejade njegovih obožavatelja i literarnih sljedbenika. Neki od njih završit će kao ideolozi integralnog jugoslavenstva, poput Vladimira Čerine i, nakratko, Tina Ujevića, a drugi – poput M. Budaka – u vrhu ustaškog pokreta.

Prvaci i ideolozi hrvatskoga katoličkog pokreta također su književnici (poput Petra Grgeca), na njima suprotstavljenoj strani kolo opet predvode književnici (poput Milana Marjanovića); u svojevrsnoj kulturnoj borbi (*Kulturkampf*) koja se razvila na prijelazu 19. u 20. stoljeće, poznatoj kao sukob „starih“ i „mladih“, iznimno važnu ulogu ima i jedan od utemeljitelja Hrvatske pučke seljačke stranke, njezin ideolog Antun Radić (1868.-1919.), ali i skoro svi autori koje u svome tekstu spominje N. Bartulin.

²³⁶ Isto vrijedi i za prethodno razdoblje kad su književnici preuzimali ulogu nacionalnih ideologa odnosno kad su se nacionalni ideolozi okušavali u književnosti. Primjeri Marka Marulića, Ivan Gundulića, Petra Zrinskog, fra Filipa Grabovca, fra Andrije Kačića Miošića i dr. jasno govore o tome. I nakon Drugoga svjetskog rata hrvatski književnici preuzimaju ulogu zaštitnika nacionalnih interesa, zastupajući ih vlastitim djelima ili u novinama i časopisima koje uređuju. Među najvažnije pojave hrvatske političke povijesti 1945.-1990. nesumnjivo su pojava „krugovaške“ generacije u književnosti 1950-ih godina, izlaženje *Hrvatskoga književnog lista* 1968.-1969. (pokretač i urednik književnik Zlatko Tomičić), *Kritike* (uređuje je književnik Vlatko Pavletić), *Hrvatskog tjednika* (uređuju ga književnici Igor Zidić i Vlado Gotovac) itd.

²³⁷ Milorad ŽIVANČEVIĆ, „Ilirizam“, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 4: *Ilirizam – Realizam*, Zagreb, 1975., 30. i dr.; Miroslav ŠICEL, *Riznica ilirska 1835-1985*, Zagreb – Ljubljana, 1985., 11., 23.-25. Usp. Jakša RAVLIĆ, „Hrvatski narodni preporod“, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb, 1965., 74.-75.

Oni su ostali, doduše, upamćeniji po svojim estetsko-filozofskim i političkim nazorima, nego po književnim djelima, ali je njihov literarni rad sastavni dio njihova ideološkog sustava. Povjesničar, političar i ideolog Milan pl. Šufflay (1879.-1931.) napisao je više literarnih djela, pa čak i prvi hrvatski futuristički roman. I ustaški poglavnik dr. Ante Pavelić bavio se književnošću (pored niza crtica, objavio je i roman o atentatu u Marseilleu), pri čemu ga književna kritika ne smatra sasvim nedarovitim. Dok je kasnije najpoznatiji i najglasniji zagovornik teorije o gotskome podrijetlu Hrvata, katolički svećenik Kerubin Šegvić (1867.-1945.) na prijelazu stoljeća sa stranica književnih časopisa grmio protiv modernizma i liberalizma u književnosti i umjetnosti (pa će sa sličnih pozicija 1933. pokrenuti i na početku uređivati *Hrvatsku smotru*), dotle se je literarni početnik dr. Ivo Pilar (1874-1933.) svojom studijom *Secesija* nametnuo kao jedan od ideologa modernističkih strujanja. Među promicateljima modernističkih tendencija naći će se i slikar i književnik Iso Kršnjavi (1845.-1927.), saborski zastupnik i Khuenov ministar („odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu“), potom žestoki frankovac umirovljen malo nakon sloma Austro-Ugarske.

Osim što su vlastite estetske, kulturne, etičke i nacionalno-političke poglede izražavali u svojim djelima, mnogi od tih književnika uređivali su novine, časopise, smotre i revije koje su presudno oblikovale hrvatski javni i politički život. Kao brojčano mali, razmjerno siromašan i neslobodan narod, Hrvati sve do najnovijeg doba nisu imali posebnih znanstvenih časopisa, nego su u istim publikacijama objavljivani i literarni i publicistički i znanstveni prilozi.

Spomenut ću samo neke od tih časopisa: Ante Starčević uređuje i u nemaloj mjeri ispunjava stranice *Nevena*; u razdoblju uoči Prvoga svjetskog rata Ante Tresić Pavičić uređuje *Novi viek*, Milivoj Dežman Ivanov pokreće *Mladost*, potom *Život*, pa 1903. s Gjalskim preuzima *Vienac*. Između dva svjetska rata bit će direktor *Obzora*, najutjecajnijeg dnevnog lista u Hrvatskoj. Branko Drechsler Vodnik uređuje *Novu Hrvatsku*, Čerina uređuje *Val* i *Vihor*, a Branimir Livadić je desetak godina na čelu *Savremenika*. Karlo Häusler uređuje *Sutlu*, Milan Marjanović *Zvono*, *Jug* i *Književne novosti*, Petar Grgec *Hrvatsku prosvjetu*, Ljubomir Maraković *Luč*, Zvonimir Vukelić *Hrvatsku smotru*, Mile Budak i Josip Matasović *Mladu Hrvatsku*, a između dvaju svjetskih ratova Budak će uređivati glavna glasila Hrvatske stranke prava (*Hrvatska misao*, *Hrvatsko pravo*), Kranjčević je stvarni urednik sarajevske *Nade*, Krešimir Kovačić započinje uređivati *Grabancijaša*, Ljubo Wiesner uređuje *Hrvatsku mladu liriku*, a potom *Grič*. Krleža i Cesarec će 1919. pokrenuti marksistički (komunistički) *Plamen*. Nekoliko godina kasnije Krleža će biti na čelu *Književne republike*, a 1934. pokrenut će s Milanom Bogdanovićem *Danas*. Uoči Drugoga svjetskog rata sa skupinom pristaša pokrenuo je *Pečat*.

Na većini vodećih mjesta u kulturi i propagandi u doba NDH također su književnici i umjetnici. Ugledni i utjecajni književnik dr. M. Budak, koji je uz Pavelića bio nesumnjivo najpoznatiji prvak ustaškog pokreta, 1939. je pokrenuo i uređivao tjednik *Hrvatski narod*, koji je u razdoblju NDH izlazio kao dnevnik. Dulje mu je vrijeme glavni urednik bio Matija Kovačić, koji je potom postao glavni ravnatelj za promičbu. Kovačić je između dvaju svjetskih ratova uređivao osječki *Hrvatski list*, a okušavao se i u književnoj i kazališnoj kritici. Književnik Jure Pavičić (1906.-1946.) bio je ravnatelj Hrvatske državne tiskare. U uredništvu *Hrvatskog naroda* bio je i prilično renomirani književnik Ivo Lendić, raniji urednik *Hrvatske straže*, te niz drugih manje poznatih pisaca. Uredništvo *Hrvatske enciklopedije* i dalje je u rukama nekadašnjeg urednika *Luči*, književnika i književnog povjesničara dr. Mate Ujevića, koji dolazi i na čelo HIBZ-a, najmoćnijeg nakladničkog poduzeća u državi. Intendant

Hrvatskoga državnoga kazališta, Dušan Žanko, bio je uoči rata jedno vrijeme urednik *Hrvatske smotre*. Hrvatski književnik Alija Nametak (1906.-1987.) prije rata je uređivao *Novi behar*, *Glasnik Islamske vjerske zajednice* i *Kalendar Narodne uzdanice*, a nakon proglašenja NDH postavljen je za povjerenika sarajevskoga Hrvatskoga državnog kazališta. Intendant toga kazališta bio je književnik Ahmed Muradbegović (1898.-1972.) koji suuredjuje i sarajevsku *Hrvatsku misao*. Nakon književnika Blaža Jurišića, uređivanje *Hrvatske revije* u doba NDH preuzeli su književnici Marko Čović, Branimir Livadić i Olinko Delorko, dok njemačko-hrvatsku *Suradnju* uređuje književnik Ljubo Wiesner....

Drugim riječima, bez poznavanja hrvatske književnosti nije moguće razgovarati ne samo o hrvatskoj kulturi, nego ni o hrvatskoj politici. Jer, ne može se shvatiti pravaštvo bez Kumičićeva veličanja kulta Zrinskih i Frankapana, niti se može pojmiti pravaški odnos prema muslimanima bez Kovačićeve parodije „Smrt babe Čengiđkinje“ i pravaške osude toliko hvaljenoga Mažuranićeva spjeva, koji se na historijsku istinu obazirao jednako koliko i N. Bartulin, i koji je sjajno uspijevao ne samo zbog svoje umjetničke vrijednosti, nego i zbog tradicionalnoga protuosmanlijskog osjećaja koji je, poglavito u jugoslavenski orijentiranim krugovima, uglavnom prerastao u protumuslimansko raspoloženje. Ne može o Josipu Franku ozbiljno pisati onaj komu su nepoznati Matoševi članci i feljtoni, niti se može pojmiti fragmentacija pravaštva bez poznavanja Tina Ujevića, Krešimira Kovačića i Vladimira Čerine na jednoj, a M. Budaka na drugoj strani. Ne može se razvitak jugoslavenskoga komunističkog pokreta analizirati bez uvida u tzv. sukob na književnoj ljevici itd.

A to što N. Bartulin misli drugačije, samo pokazuje da on vrlo ekstenzivno tumači pojam „intelektualac“ i da samoga sebe s neuljudnom dozom samodopadnosti smatra znanstvenikom. Iskreno žalim sve one koji dijele to mišljenje. No, kao kršćanin, i na kraju ću pokazati milosrđe: one stihove za koje se s očitim razlogom bojim da bi Bartulin u njima prepoznao Hitlera i Rosenberga, napisao je hrvatski pjesnik Petar Preradović (1818.-1872.), a objavljeni su 1841., ravno stotinu godina prije proglašenja NDH.²³⁸ Bartulin, naime, reče da „nije stručnjak“ za hrvatsku književnost, pa je kršćanski da ga na to upozorim i da ga poštedim od stvaranja novih konstrukcija. Jer, dragocjeno je njegovo vrijeme, a veliko je Montielsko polje. I puno je tih vjetrenjača...

Tomislav JONJIĆ

²³⁸ „...Ovdje divlje čete smrvi / Rod naš čil i zdrav, / Hrvatskom se ovdje krvi / Spasi Zapad sav.“ (Petar PRERADOVIĆ, „Na Grobniku“. *Djela Petra Preradovića. Prvo potpuno i kritično izdanje, I. knjiga*. Priredio Branko Vodnik, Zagreb, 1918., 146.-148.)